

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Žurnalo viršelyje – Lietuvos šaulių sąjungos ženklas ir jos ideologo bei kūrėjo Vlado Putvinskio-Pūtvio žodžiai apie šauliškumo prasmę. Šauliškumas kaip tautos mobilizacijos idėja šiandien vėl labai aktuali. Šiais metais minime V. Putvinskio-Pūtvio 150-ąsias gimimo metines. Jis – žurnalo „Mūsų didžiųjų“ galerijos gretoje. Lietuvos šaulių sąjungos atkūrėjas, V. Putvinskio-Pūtvio klubo prezidentas Stasys Ignatavičius supažindina su Sąjungos kūrėjo biografija ir istorinėmis aplinkybėmis, formavusiomis LŠS įsikūrimą. Šiai progai skiriame pirmą kartą skelbiamą V. Putvinskio-Pūtvio programinį tekstą „Istorinis žvilgsnis į šauliškumą“.

„Faktuose ir įžvalgose“ Bronius Makauskas aktualizuoja Pietryčių Lietuvos lietuvių kovas už lietuvių lenkmečių, primindamas kovojusius asmenis, organizacijas, pabrėždamas, kodėl būtina apie tai kalbėti.

Minime Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos 30-metį. „Dokumentuose“ – keletas svarbių Rusijos kariuomenės išvedimo liudijimų. Galime pagrįstai didžiuotis šiuo vienu ryškiausių Lietuvos Respublikos diplomatijos laimėjimų, už kurio slypi intensyvus ir sudėtingas Lietuvos valstybinės derybų su Rusija delegacijos darbas. Skelbiami dokumentai atskleidžia bent dalį šios pergalės detalių.

Skyriuje „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ tęsiame R. Ozolo ankstyvųjų politinių raštų pristatymą. 1968 metais rašytame rankraštyje „Neideologizuotos tikrovės vaizdai“ – siekis sau ir kitiems aiškintis sunkiai atpažįstamą tiesą ir gimstančius apsisprendimus: „Neapykanta melui yra mūsų tiesa“ (p. ???). 1986 metais parašytose įžvalgose apie pasaulį ir Lietuvą 2025 metais filosofas pranašauja „visuotinio totalitarizmo išplitimo“ grėsmę.

„Mąstymuose“ – mūsų bendradarbių Jūratės Laučiūtės nerimas dėl lietuvių kalbos statuso ir likimo. Kodėl kai kurie istorikai, intelektualai ir politikai jai abejingi? Kodėl prieita išdavystės riba? Autorė kviečia permąstyti ir brandinti savyje lietuvių kalbos kaip laisvės simbolio svarbą.

Politikos mokslų studentas Matas Žutautas apmąsto prancūzų filosofo Pjero Manano studijas apie šiuolaikinę demokratijos būklę, ieško liberalios demokratijos krizę sukėlusią priežastį.

„Paminėjimuose“ tęsiame Sąjūdžio steigimo ir atminties regionuose pasakojimus. Šiame numeryje pristatome Sąjūdžio Tauragėje atmintį, kurios įamžinimas galėtų tapti pavyzdžiu ir kitiems regionams.

Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto 80-metį pažymime Juozo Banionio straipsniu apie Antano Trimako vadovaujamą VLIK'o veiklą.

„Pristatymuose“ Vytautas Sinica pasidžiaugia rimta akademine istoriko Simono Jazavitos studija apie pulkininką Kazį Škirpą.

Mielieji žurnalo skaitytojai, jaučiame pareigą informuoti, kad Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondui, iš kurio gaudavome finansavimą, sustabdžius veiklą, esame nežinioje dėl „Nepriklausomybės sąsiuvinų“ leidybos perspektyvų. 2024 metais žurnalo prenumerata nenumatyta. Dedame visas pastangas, kad „Nepriklausomybės sąsiuvinų“ leidyba nenutrūktų. Dėkojame visiems mūsų bendradarbiams, skelbusiems savo straipsnius žurnale, skaitytojams, prenumeravusiems, pirkusiems ir dovanojusiems leidinį bibliotekoms bei mokykloms, ir tikimės sėkmingo bendradarbiavimo ir ateityje.

MŪSŲ DIDIEJI

STASYS IGNATAVIČIUS

„BŪTI ŠAULIU YRA BŪTI AUKŠČIAUSIOS RŪŠIES LIETUVIU.“ VLADUI GERARDUI PUTVINSKIUI- PŪTVIUI – 150

*Šauliškumas yra tiek pat senas kaip ir tauta. Šveicarijos šauliai savo idealu laiko
Vilių Telį. Mūsų tautos šauliai irgi turėjo savo statutą, parašytą ne popieriu,
bet širdy tais laikais, kada šaudė lankais ir saidokais.
Tauta be savo dvasios riterių, be idėjinės aristokratijos turi žūti...*
Vladas Putvinskis, 1928 m.

Vladas Gerardas Putvinskis – knygnešys, žymus nacionalinio judėjimo prieš carinį režimą ir visuomenės veikėjas, Lietuvos šaulių sąjungos įkūrėjas, ideologas, rašytojas, žuvivaisos, sėjomainos ir žemės ūkio korporacijos Lietuvoje pradininkas, po mirties daugiau vadinamas Pūtviu, gimė 1873 m. spalio 6 d. Rygoje.

Giminės genealogija ir jaunystės metai

Protėviai (sena Žemaitijos bajorų giminė nuo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytenio laikų) buvo Pūtviai, bet polonizacijos banga Pūtvius pavertė Putvinskiais. Senoji Pūtvių tėviškė yra Karšuvos žemė, Pūtvė (buv. Tauragės apskr., Šilalės valsčius). XVIII amžiaus pradžioje pirmasis į Šilo Pavėžupį atsikėlė Petras Putvinskis (V. Putvinskio prosenelis). Jis vedė Šilo Pavėžupio bajoraitę Radavičiūtę. Vlado motina ir senelė buvo ne lietuvės: senelė buvo kunigaikštytė Mirskaitė, o motina – garsaus sukilėlių vado Tado Kosčiuškos giminaitė grafaitė Idalija Broel – Plioteraitė (Pliaterytė) iš Kuršo Plioterių giminės. V. Putvinskio mama buvo išsilavinusi, humaniška, pažangių pažiūrų moteris. Tamsi ir nuskurdusi lietuvių liaudis jai, priešingai nei daugeliui to meto sulenkėjusių bajorų, nebuvo svetima. Vlado mamos šeima ir giminės dalyvavo 1863 metų sukilime, o brolis žuvo. V. Putvinskio tėvas, senelis ir proseneliai buvo lietuviai. Tėvas Rapolas Viktoras Florencijus (gimęs 1832 m.), paveldėjęs iš savo tėvo Hermanegildo Šilo Pavėžupio, Graužikų ir Šardarkščių dvarus, buvo vienas 1863 metų sukilimo vadovų, carinės Rusijos valdžios ištremtas į Omską, vėliau – į Ust Kamenogorską (dabar – Eskemenas, Kazachstanas), kur dirbo raštininku. 1872 metais imperatoriaus Aleksandro II malone buvo paleistas iš tremties, bet negalėjo grįžti į Lietuvą. Apsigyveno Rygoje, čia vedė jo laukusią Idaliją. Rygoje ir gimė Vladas Gerardas. Netrukus šeimai buvo leista grįžti į Lietuvą. Duktė Marija (1877–1959; buvo ištekėjusi už garsaus dailininko Antano Žmuidzinavičiaus) gimė jau Šilo Pavėžupio dvare.

Vladas iš pradžių buvo mokomas namie, vėliau įstojo į Šiaulių gimnaziją. Apie mokslą Šiaulių gimnazijoje V. Putvinskis dailininkui Justinui Vienožinskiui, su kuriuo 1906 metais kalėjo cariniame kalėjime, pasakojo: „Dar vaikas būdamas grėbiausi mankštinti savo silpnos sveikatos kūną, kad neatsilikčiau nuo savo stipresniųjų draugų. Žmogus gali padaryti iš savęs ką tik nori: reikia tik pasiryžimo. Būdamas pirmoje klasėje buvau visų silpniausias

ir mane visi nuveikdavo. O vaikai, žinote, kaip su silpnesniais elgiasi: tas pastums, tas patrauks, tas į sprandą pro šalį eidamas suduos. Man šitoks draugų elgesys įgriso. Nutariau pasidaryti stiprus, ėmiau mankštintis. Jau antroje klasėje pusę mokinių nuveikdavau, trečioje tik du pasiliko nenugalimi, o ketvirtoje aš buvau stipriausias.“ Iš ketvirtos klasės jaunas Vladas perėjo mokytis į Mintaujos (dabar – Jelgava, Latvija) realinę mokyklą, kurią baigė 1893 metais. Nesėkmingai pabandęs mokytis aktorystės, 1894–1896 metais studijavo žemės ūkio mokslus Halės universitete (Vokietija). 1896-aisiais, susirgus tėvui, grįžo ūkininkauti į Šilo Pavėžupio ir Grauzikų dvarus (mama Idalija mirė dar 1889 metais). Ūkininkaudamas lankė žuvininkystės kursus Lenkijoje ir tobulinosi.

Iš tėvo ir motinos V. Putvinskis paveldėjo Šilo Pavėžupio, Grauzikų ir Palendrių dvarus. Palendrių dvarą netrukus pardavė, o Šilo Pavėžupio dvare 1899 m. rudenį iškasė bandomąjį tvenkinį, kuriame kitų metų pavasarį pradėjo auginti karpius. Vėliau, sukaupęs daugiau žinių ir patirties, parengė vadovėlį ūkininkams „Karpių auginimas mažuose tvenkiniuose“. Iš viso dvare buvo 85 ha dirbtinai įrengtų tvenkinių. Tvenkiniams kasti kinkydavo stipriausius arklius, vadinamus „meškiais“. Šis darbas buvo nepaprastai sunkus. V. Putvinskis savo dvarų žemės ūkyje įdiegė daug naujovių – ėmėsi auginti lubinus, numelioravo laukus, įvedė sėjomainą, įsteigė pavyzdinį pieno ūkį, populiarino žemaitukų veislės arklius.

Šilo Pavėžupio dvaro rūmai – Vlado Putvinskio tėvonija. Autorius nežinomas. LCVA

1897 m. rugpjūčio 12 d. vedė Emiliją Gruzdytę (jos motina buvo Beresnevičiūtė – vyskupo Motiejaus Valančiaus sesers duktė) ir Emilija nuo to laiko tapo svarbiausiu žmogumi V. Putvinskio gyvenime, ištikima jo patarėja. Nežinia, kaip būtų susiklostęs idėjomis trykštančio ir ne visada jas įgyvendinti sugebančio Vlado gyvenimas, jei Emilija nebūtų sugebėjusi retkarčiais nuleisti jį ant žemės. Nežinia, ar be jos paramos jis būtų nepalūžęs dėl nesėkmių ir neišsipildančių šviesių, bet kartais ne visai realių svajonių, – taip ši pažintis buvo apibūdinta tuometiniame dienraštyje „Lietuvos žinios“, V. Putvinskiui mirus.

Pirmoji pažintis su Emilija įvyko antrąją 1889 metų Kalėdų dieną. Tądien Putvinskių kaimynų Reibių namuose šeimininkų vaikai rodė gyvuosius paveiksliukus. Kaip tyčia, pasirodymui pritrūko vienos mergaitės, tad pas Reibius tarnaujanti auklė paprašė, kad jame dalyvautų ir netoliese gyvenanti keturiolikmetė Emilija Gruzdytė. Mergina paveiksle vaizduojanti Lietuvą ir rankose laikanti Vytį paliko Vladui didžiulį įspūdį. „Simpatijos kibirkštis, kuri išsižiebė per pirmąją pažintį, ruseno ir plėtėsi savaime“, – po daugelio metų prisiminimuose rašys Emilija Putvinskienė.

„Ji buvo kaip gydytojas, kuris gydė ne vaistais, o savimi. Savimi taip pat nesirūpino, sau nieko neieškojo, savęs nežinojo... Kai man širdį skaudėjo, ji neleisdavo apie tai kalbėti. Ji bijojo paliesti svetimas žaizdas“, – apie savo gyvenimo draugę rašė V. Putvinskis. Emilija visiškai nemokėjo lietuviškai, o ir pats Vladas kalbėjo sunkiai. Kai Vladui į rankas pateko lietuviškas „Apžvalgos“ numeris, savo jaudulį atsiminimuose jis taip aprašė: „Mano rankos drebėjo iš džiaugsmo, palietus pirmą kartą užburtą brangenybę, tik, deja, nemokėjau suprasti nė vieno posakio.“ Ten pat jis rašė: „Mano šeimoje yra ilgos eilės protėvių, kovotojų dėl tėvynės ir laisvės, atsiminimai ir tradicija. Jie kovojo lenkmečiais. Jų patriotiškumas buvo lenkiškas. Šeimos dvasia anksti uždegė mano širdį, įrašė jausmą mano sieloj, kaip laišką popieriuje, bet lenkiškas to laiško adresas man buvo nepriimtinas. Motinos įkvėptas demokratiškumas traukte traukė prie liaudies. Širdis juto brukamajame man lenkiškume kažkokį melą. Ji troško švento, kilnaus tikslo, gyvenimo prasmės, bet kartu bodėjosi ir purtėsi lenkiškumo. /.../ Nesuprantama, bet graži liaudies kalba žavėjo mane ir traukė į save, lyg kokia paslaptis...“

Atsivertimas į lietuviybę

Jaunasis dvarininkas V. Putvinskis su žmona gyveno Šilo Pavėžupio dvare, artimai bendravo su Vincu Kalniečiu, kuris buvo Vlado gimnazijos laikų draugas ir būtent jis Vladui ir Emilijai yra pareiškęs: „Jei jūs jaučiatės lietuviais esą, tai kalbėkite lietuviškai, steikite lietuviškus namus, dalyvaukite visais būdais tautos gaivinime.“ Vlado ir Emilijos gyvenime įvyko lemtingas posūkis, apie kurį savo prisiminimuose V. Putvinskis rašė: „Tiltą paskui save sudeginome: sugrįžimo nebeliko.“

Dvare dažnai lankydavosi Povilas Višinskis, prof. Augustinas Janulaitis, rašytojai Žemaitė ir Jonas Biliūnas, kurie jo sąmonėje visiškai suformavo lietuviško patriotizmo pradą. Radikalų Putvinskių posūkį į lietuviybę itin skeptiškai, o dažnai ir atvirai priešišškai vertino vietos dvarininkai, to nesuprato ir nemažai lietuvių valstiečių bei dvaro tarnų. Pats V. Putvinskis vėliau savo atsiminimuose rašė: „Sunku aprašyti, kas pasidarė. Atšoko nuo mūsų visi dvarininkai, kaip nuo užkrėstųjų kokia bjauria liga. Pasidarė nepadoru su mumis pasipažinti. Trūko ryšiai su giminėmis, kaimynais, pažįstamais. Likę keli artimiausieji nuolankiai gailėjosi mūsų ir stengėsi sugrąžinti į protą „nelaiminguosius vaikus paklydėlius“. Mūsų pačių tarnautojai juokėsi iš pamišusių „jaunųjų ponų“ ir jų laužytos lietuviškos kalbos. Kiti iš jų įtardavo naujų ponų žabangas ir pastangas „įvaryti žmones į mišką.“

Putvinskių vaikai

Šilo Pavėžupio dvare jiems gimė sūnus Stasys Putvinskis – Lietuvos kariuomenės savanoris, Nepriklausomybės kovų dalyvis, Vyčio Kryžiaus ordino kavalierius, LŠS Centro valdybos narys, būsimasis Lietuvos žemės ūkio ministras. Nuo išsekimo, bado ir ligų mirė 1942 m. balandžio 4 d. Gorkio kalėjime.

Vyriausioji dukra Onutė Tercijonienė – žinoma pedagogė ir visuomenės veikėja, 1919 metais – Šaulių sąjungos moterų Kauno skyriaus pirmoji vadė, savo publikacijas skelbdavusi žurnaluose „Motina ir vaikai“, „Trimitas“, „Šeima“; nuo 1949 metų gyveno JAV. Mirė 1970-aisiais.

Vlado Putvinskio ir Emilijos Gruzdytės-Putvinskienės vaikai Stasys, Ona, Sofija. Šiauliai, 1902–1904 m. Boleslovo Zatorskio nuotrauka. LCVA

Vidurinioji duktė Sofija Mantautienė-Marcinkevičienė dirbo Eltoje, 1938 metais vadovavo šaulėms moterims, skaitė paskaitas, bendradarbiavo spaudoje, o 1944-aisiais pasitraukė į Vakarų. 1949 metais emigravo į JAV. Buvo viena Lietuvos šaulių sąjungos tremtyje atkūrimo iniciatorių. Mirė 1984 metais.

Vytautas Pūtvis-Putvinskis vadovavo Grauzikų jaunųjų ūkininkų rateliui, 1927–1934 metais buvo Šaulių sąjungos Kelmės būrio valdybos pirmininkas, vienas Šaulių sąjungos muziejaus, pavadinto Vlado Putvinskio vardu, įkūrėjų. Sušaudytas 1942 m. lapkričio 5 d. Kansko lageryje.

Jauniausioji dukra Emilija buvo mokytoja, aktyviai dalyvavo Šaulių sąjungos ir Skautų sąjungos veikloje, buvo Vytauto Didžiojo universiteto šaulių moterų organizatorė ir pirmininkė, aktyviai bendradarbiavo spaudoje, nuo 1949 metų gyveno JAV. Mirė 1995 metais.

Reikia paminėti, kad V. Putvinskio žmona, Šaulių sąjungos moterų garbės vadė E. Putvinskienė sovietų valdžios buvo suimta ir ištremta. 1942 m. liepos 30 d. nuo išsekimo, ligų ir bado mirė Syktyvkaro kalėjime.

Lietuviškumo židinys

Nuo 1899 metų Putvinskių namai tapo lietuviškumo židiniu. Mirus dr. Vincui Kudirkai, iš Šilo Pavėžupio dvaro P. Višinskis redagavo „Varpą“, beveik kas mėnesį čia burdavosi

lietuviybės žiedas – be jau minėtų P. Višinskio ir prof. A. Janulaičio, lankėsi Antanas Smetona, Jonas Jablonskis, Petras Avižonis, dr. Bagdonas, Jurgis Šlapelis, Jadvyga Teofilė Juškytė, rašytojai Žemaitė, J. Biliūnas, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Jovaras, Lazdynų Pelėda, Šatrijos Ragana, V. Kalnietis ir kiti. 1900 m. vasarą Putvinskių dvare kalbininkas J. Jablonskis parašė pirmąją „Lietuvišką gramatikėlę“ (buvo išleista 1901 metais Tilžėje Petro Kriaušaičio vardu) ir spaudai parengė M. Valančiaus „Raštus“. Jam talkino A. Smetona, P. Avižonis ir Žemaitė. Reikėtų paminėti, kad Putvinskių dvare lankydavosi ir būsimasis Lietuvos bolševikų-komunistų vadeiva Vincas Mickevičius-Kapsukas, tačiau išryškėjus jo komunistinėms pažiūroms tapo nepageidaujamu šiuose namuose.

V. Putvinskis visa savo širdimi atsidėjo lietuviškumo reikalams. Per jo rankas ėjo iš Prūsijos kontrabanda atgabenti įvairiausių pakraipų laikraščiai: „Varpas“, „Lietuvos ūkininkas“, „Tėvynės sargas“, „Darbininkų balsas“, lietuviški kalendoriai, maldaknygės ir kiti leidiniai. Iš čia lietuviškas žodis sklido toliau po kitus Žemaitijos kaimus ir miestelius. Aktyviai jam šiame darbe talkininkavo žmona Emilija, dvaro kumečiai Kazimieras Račkauskas ir Pranas Penikas, Gruzdžių dvaro administratorius Antanas Kalnietis, studentas V. Kalnietis ir Palendrių dvaro savininkė Idalija Noreikaitė-Višomirskienė. Putvinskiai savo atsakomybėn buvo apsiėmę slaptojo lietuviško pašto Tilžės–Šiaulių ruožą. Iš Tilžės siuntiniai patekdavo į Graužikų dvarą, o iš čia – į Šilo Pavėžupį ir kitur. Visus šiuos siuntinius veždavo Putvinskiai. Taip dirbta beveik septynerius metus, todėl V. Putvinskį juokais vadino pašto viršininku. Per visą šį laikotarpį nebuvo sulaikytas nė vienas transportas, nebuvo prarasta nė viena knygelė. Šnipai ir skundikai darbavosi, žandarai nujautė, kas vyksta pas Putvinskius, tačiau tiesioginių įkalčių neturėjo. Vėliau, kai Vladas buvo suimtas ir kalėjo, paaiškėjo, kad žandarai buvo surinkę per 200 šnipų parodymų.

Pažangus ūkininkas

V. Putvinskis buvo nepaprastai gabus ir sumanus ūkininkas, tikras ūkio pertvarkytojas. Paveldėjęs iš tėvo labai apleistus dvarus ir pradėjęs savarankiškai šeimininkauti, jis iš karto pakeitė ūkio tvarkymą. Dvaruose buvo gerinamas žemės įdirbimas, bandomos naujos ūkio šakos ir ūkininkavimas pagal Vokietijos ūkininkų metodus. Anais laikais visoje apylinkėje tai sukėlė didelę nuostabą ir pajuoką. Ilgainiui V. Putvinskio ūkiai tapo pavyzdiniais, o tokių ūkio šakų kaip žuvininkystė Šilo Pavėžupis buvo vienas pirmųjų Lietuvoje.

V. Putvinskis rūpinosi ir savo dvarų darbininkais: padidino jiems atlyginimus, įrengė geresnius būstus, sodino jiems sodus, rūpinosi švietimu. Tuo metu jis rašė: „/.../ vargu bau rasis Lietuvoje daugiau Dievo apleistas kampelis už mūsų nelaimingą Šaukėnų parapiją... Beveik be sodžių. Vieni dvarai. Pora sulenkėjusių bajoriškų „akolicų“. Tik ponai ir suvergėję, sulenkėję jų tamsūs tarnai. Menkos triobelaitės giriose. Tai Lietuvos kaimas...“ Ir jis ėmėsi iš pagrindų tą kaimą atstatyti, reformuoti, pakeisti jo žmonių gyvenimą. Tai padaryti buvo galima per švietimą, per mokslą. Šilo Pavėžupio (1899 metais) ir Graužikų (1900 metais) dvaruose buvo įsteigtos slaptos lietuviškos mokyklos, kuriose dirbo atsidavusios mokytojos rašytojos Žemaitė ir G. Petkevičaitė-Bitė, J. T. Juškytė (Juškevičiūtė)-Širšė ir Ona Fledžinskaitė (dvare dirbo ekonomė). Vienu metu mokydavosi iki šešiasdešimt vaikų. Gabesnius mokinius, gerai pramokusius skaityti ir rašyti, Putvinskis toliau mokydavo asmeniškai, sudaręs grupę iš keturių ar penkių vaikų, tris kartus per savaitę. Tose pamokose dėstė istoriją, fiziką, kiek chemijos. Pokalbių metu stengdavosi įžiebtį nors kibirkštėlę meilės savo tautai ir tėvynei. 1905 metais Graužikų dvarą nusiaubus caro dragūnams mokykla savo veiklą nutraukė. Šilo Pavėžupyje mokykla veikė ir toliau, kol buvo atidaryta valdiška Vėžėžerio mokykla. V. Putvinskis apmokėdavo visas išlaidas ir atlyginimus mokytojams. Gabesnius vaikus siuntė mokytis toliau, juos rėmė. Suaugusiems įsteigė vakarinius kursus.

Šaulių sąjungos priešistorė

1905 metais Rusijos imperijoje kilus revoliucijai V. Putvinskis dar aktyviau kibo į darbą: sakė kalbas žmonių sueigose Kelmėje, Padubysyje, Užventyje, be draudžiamos literatūros, iš Prūsijos gabeno ginklus, Šilo Pavėžupio dvare kumečiams įvedė šaudymo iš pistoletų pratybas. Carinei valdžiai pradėjus persekioti revoliucionierius jis padėjo būreliui latvių ir keletui rusų pereiti Rusijos–Prūsijos sieną ir išvengti tremties į Sibirą. Caro valdininkai jautė, kad visiems šiems veiksams vadovauja patyręs vadovas, tačiau niekaip nepavykdavo sugauti nusikaltimo metu. 1906 m. sausio 12 d. V. Putvinskis su reikalais nuvyko į Kelmę, buvo vietos dvarininkų įskustas ir iškvietus žandarus iš Kražių suimtas, nes pas jį buvo rasta draudžiamos literatūros. Buvo kalinamas Šiaulių ir Kauno kalėjimuose, bet nesudarius bylos po keturių mėnesių paleistas iš kalėjimo be teisės gyventi Lietuvoje ir Kurše. Tremties laikotarpį praleido Jaltoje pas savo draugą advokatą Kęstutį Baranauskį. Būdamas tremtyje palaikė ryšius su demokratine spauda.

Į Lietuvą grįžo 1914 m. pradžioje ir tęsė tautinį darbą, tik platesniu mastu: sudarė didelę lituanistinę biblioteką, atskiras bibliotekas savo dvarų darbininkams, padėjo įsteigti viešas parapines bibliotekas Kelmėje ir Šaukėnuose, propagavo blaivybę, padėjo Lietuvių dailės ir Lietuvių mokslo draugijoms, šelpė „Žiburėlį“ ir lietuvišką demokratinę spaudą, rėmė draudžiamos literatūros knygnešius, lietuvių rašytojus, poetus ir dailininkus, vadovavo Labdarių draugijos Šaukėnų skyriui, dalyvavo Šaukėnų ir Beržėnų žemės ūkio ratelio veikloje, skaitė paskaitas ir kt.

Už tokią patriotinę veiklą 1914 m. rugpjūtį buvo vėl suimtas, išvežtas į Rusijos gilumą. Būtų išvežęs į Sibirą, bet žmona Emilija nuskubėjo į Peterburgą ir išsirūpino, kad V. Putvinskis būtų ištremtas į Nižnij Novgorodo guberniją. Čia, Voskresensko vietovėje, kad užsidirbtų pragyvenimui, jam teko dirbti sunkų fizinį darbą. Dirbo ligoninėje, gatvėje pardavinėjo degtukus, kaimiečius išmokė sukti sviestą ir įrengė jiems sviestines. Karo belaisviams vokiečiams rašė vokiškus adresus, jų siuntiniams dirbo dėžutes, valė gatves ir kt. Tremtyje V. Putvinskis ėmė domėtis filosofija ir parašė nemažai straipsnių.

Po Rusijos 1917 m. vasario revoliucijos atgavęs laisvę V. Putvinskis kurį laiką dirbo ūkvedžiu advokato K. Baranausko ūkyje Dono stepėse, vėliau išsikėlė į Novočerkaską, iš kur 1918 m. balandį vietovę užėmus vokiečiams parvyko į Lietuvą. Grįžęs organizavo vietos savivaldą, supirkęs iš vokiečių ginklus rūpinosi apylinkės gyventojų apsauga nuo siautėjančių plėšikų ir kt. Tuo nesaugiu Lietuvai metu V. Putvinskiui ir subrendo mintis įsteigti karinę civilių žmonių organizaciją, kuri galėtų rūpintis krašto ir gyventojų saugumu.

„Sukurti Lietuvos gynėjo tipą, karį pilietį“

1919 m. vasario mėn. tarpininkaujant būsimajam Respublikos prezidentui A. Smetonai jis buvo paskirtas Lietuvos tiekimo ir maitinimo ministerijos Bendrųjų reikalų departamento direktoriumi ir išvyko į Kauną. Čia idėją apie karinės civilių žmonių organizacijos steigimą jis ėmė puoselėti tarp savo artimų bičiulių, o savo svainio A. Žmuidzinavičiaus ir prof. Tado Ivanausko net prašė parengti tokios organizacijos įstatus. Paklaustas, kaip gimė ir susiformavo Šaulių sąjungos kūrimo idėjos, V. Putvinskis pažymėjo, kad dar studijuodamas Vokietijoje jis domėjosi tautiniu atgimimu: „Žavėjauosi šveicarų laisvės kovomis, jų pilietinio apsigynimo sistema ir čekų sakalais, kurie tautai gaivinti pasirinko kitokį metodą, sukurdami milžinišką fizinio auklėjimo ir kultūros organizaciją... Suomijos pavyzdys, kuri anksčiau už mus išsilaisvino, mano įsitikinimus sutvirtino. Juk Suomijos šauliai (Suojelu-skunta – S. G.), padėję laisvę atgauti, neišsiskirstė, o dar stipriau organizuojasi.“

Taip pat reiktų paminėti ir V. Putvinskio žento Aleksandro Marcinkevičiaus-Mantauto prisiminimus, kuriuose jis rašė, kad 1917 metais V. Putvinskiui būnant Gruzijoje kilo idėja kurti šaulius Lietuvoje, turint prieš akis Gruzijos kalniečių pavyzdį ir klausantis gruzinų

bei vieno Gruzijos menševikų lyderių J. Gegečkori žodžių apie Suomijos šaulius ir Gustavo Manerheimo veiklą.

Vokiečių kareiviams savivaliaujant Lietuvoje ir 1919 m. birželio 20–21 d. Šiauliuose nukovus ir sužeidus keliolika Lietuvos kareivių birželio 27 d. V. Putvinskis įstojo į Mato Šalčiaus steigiamą Plieno batalioną, kuris ir tapo Lietuvos šaulių sąjungos pradmeniu. Garsus rašytojas Antanas Vienuolis-Žukauskas apie Šaulių sąjungos kūrimąsi 1939 metais „Trimite“ straipsnyje „Ką aš atsimenu apie Šaulių sąjungos kūrimąsi“ rašė: „O laikai buvo neramūs. Ėjo žiaurios kovos su bolševikais, kasdien vis giliau į kraštą skverbėsi lenkai, o vokiečiai lygiomis teisėmis su mumis tebešeimininkavo Kaune ir kituose didesniuose mūsų miestuose ir miesteliuose. Be to, krašto viduje stropiai veikė P.O.W. organizacija ir, naktimis gadindama kelius, tiltus ir kitas susisiekimo priemones, mėgino jaunutę Lietuvos valstybę iš vidaus išsprogdinti. Žaliajame kalne ir Ažuolyne, kur tuomet nebuvo nė vieno pastato, naktimis kažin kas šaudydavo salvėmis ir poškėdavo po miestą palaidi slėpiningi šūviai. Po vienos tokios neramios nakties, mes, 11 kambario (Spaudos biuro, kuris buvo Banko rūmuose – S. G.) bendradarbiai, rimtai susirūpinome tokio palaido gaivalo demonstracijomis ir nutarėme kreiptis į valdžią ir prašyti, kad mus apginkluotų ir išmokytų, kaip reikia ginklus vartoti. Kadangi mūsų buvo tik septyni, ne visi pritarė tokiam sumanymui, tai nutarėme kreiptis ir į kitų įstaigų tarnautojus; tą pačią dieną surašėme anketą ir paskleidėme po Banko rūmų įstaigas. Atsiliepė tik 11 vyrukų. Bet tai buvo maža, kad iš tokio skaičiaus galėtume sudaryti ginkluotą būrį. Reikėjo kreiptis dar į kitas ministerijas ir įstaigas. Kažin kas mums pranešė, kad toje pačioje Duonelaičio gatvėje, Socialinės Apsaugos Ministerijoje, Vladas Putvinskis supirkinėjas iš apsilankančių vokiečių kareivių ginklus ir jau turįs suorganizavęs tokių ginkluotų vyrų būrį. Tą pačią dieną, tuojau po 19 val. mane ir Matą Šalčių delegavo į Socialinės Apsaugos Ministeriją. V. Putvinskį sutikome ministerijos duryse. Apie V. Putvinskį, kaip apie litvomaną dvarininką, aš jau buvau girdėjęs dar prieškariniais laikais, bet nė karto nebuvo jo matęs. Be to, buvau skaitęs jo „Giedrę“ ir kitus tuomet dar niekur nespausdintus raštus. Tuos raštus davė man paskaityti jo dukrelės – pabėgėlės, kurios taip pat, kaip ir aš, gyveno Maskvoje lietuviškoje Nasvyčių šeimoje. Mes prisistatėme jam ir pasisakėme, koku reikalu atėję. V. Putvinskis mus labai rimtai ir atidžiai išklausė ir nusistebėjo, kad mes tokiu neramiu laiku, nors ir organizuoti, bet nesame ginkluoti. „Ką jūs darytumėt, jei jus naktį užpultų peoviai?“ – staiga paklausė mus V. Putvinskis. – „O tamstos ką darytumėt?“ – savo ruožtu paklausė ir M. Šalčius. – „Mes?!... Mes... Štai!“ – V. Putvinskis parodė mums po mundurą pajuostėje kabantį parabelį ir pridėjo: „Mes ir miegame ginkluoti!“

Priėjo ir jo jaunesnysis sūnus. Ir jis turėjo pajuostėje pasikabinęs parabelį. Užprašė pas save į butą. Gyveno tuomet Putvinskiai Duonelaičio gatvėje Nr. 13. Putvinskių bute radome tuomet jo giminių, pažįstamų ir šiaip jaunuolių. Vyrų buvo užsiėmę su ginklais: taisė juos, valė, šveitė, perstatinėjo šautuvų užraktus ir darė įvairius bandymus bei patikrinimus. Moterys vienos taisė kuprines, mat vokiečiai parduodavo tik tokias, kurios buvo suplyšusios ar be odinių diržų; kitos – pjaustė lašinių brizus ir dešras, nes buvo šeštadienis, o šeštadieniais V. Putvinskis su sūnumi vykdavo į Žemaičius supirkinėti iš besitraukiančių vokiečių kareivių ginklų; ko negalėdavo nupirkti už pinigus, tai įsigydavo už lašinių brizus ir dešras. Pasirodo, kad kas Banko rūmų 11 kambary buvo sumanyta, tai Vladio Putvinskio ir jo artimųjų jau buvo vykdoma. Nors 11 kambary M. Šalčiaus pasiūlytas ginkluotų valdininkų pavadinimas „šauliais“ nebuvo priimtas, nes esą pavadinimas būsiąs painiojamas su „Šiauliais“, bet V. Putvinskis jį užgyrė ir jis greit prigijo...“

V. Putvinskio svainis A. Žmuidzinavičius savo prisiminimuose vieną jūdvių pokalbį apie Šaulių sąjungos įkūrimo idėją aprašė taip: „Untani! O kad mes taip Lietuvos vyrus pakeltum ant kojų! Ką mums tada kolčakai, ką bolševikai galėtų padaryti! Kad visi vyrai

mokėtų ginklą vartoti, kad būtų šauliai! Ana, kai kur, girdėti, patys kaimiečiai sudaro būrius ir pravarė ir vokiečius, ir bolševikus, įsivaizduok sau tūkstančius tokių būrių, sujungtų į vieną organizaciją!“ Be M. Šalčiaus ir V. Putvinskio į pirmuosius steigiamo šaulių būrio rikiuotės (vyko Vytauto kalno aikštelėje) ir šaudymo užsiėmimus atvykdavo Mikas Mikelkevičius, Faustas Kirša, A. Vienuolis-Žukauskas, prof. T. Ivanauskas, adv. Vladas Stašinskas, A. Žmuidzinavičius, adv. Rapolas Skipitis, prof. Balys Sruoga, Matas Žvirėnas, Balys Kemėšas, prof. Bernardas Kuodaitis, karininkai Kazys Musteikis, Jonas Sutkus ir kiti.

V. Putvinskio artimas bendražygis ir jo kaip Lietuvos šaulių sąjungos viršininko pavaduotojas laisvės kovų metais M. Mikelkevičius savo prisiminimuose rašė, su kokiais dideliais sunkumais V. Putvinskis susidūrė, bandydamas mažam pirmųjų šaulių būreliui Vytauto kalne išaiškinti savo steigiamos organizacijos ideologiją. M. Šalčius buvo linkęs steigti Plieno batalioną, kuris veiktų tik Kaune, o V. Putvinskis buvo nusistatęs steigti organizaciją, kuri apimtų visą Lietuvą. Tuo metu jis rašė: „Į Mato Šalčiaus ir Spaudos biuro vyrų šaukiamą susirinkimą atėjau savo tikslų vedinas. Tikėjausi įpiršti mintį kurti visos Lietuvos mastu organizaciją su platesniais uždaviniais. Bet man nesisekė. Mat, gaisro metu tolimesnės ateities idėjomis nesidomima. Žavėjausi M. Šalčiaus patriotizmu ir jo įkarščiu, bet tuo metu jį įtikinti nepavyko. Į partizaniško, laikino pobūdžio šaulių skyriaus rėmus mano sumanymas netilpo. Vulgariai sakant, mano koja netilpo į M. Šalčiaus pasiūtą batą. Teko siūdintis naują batą, atseit įsteigti savarankišką Kauno šaulių vienetą. Bet neteisinga būtų nuneigti M. Šalčiaus iniciatyvą ir jo įsteigto Šaulių skyriaus naudą.“

Gyvendamas viename kambaryje su A. Žmuidzinavičiumi dėl organizacijos, veikiančios visos Lietuvos teritorijoje, V. Putvinskis dailininkui kalbėjo: „Ar tu matai tokį paveikslą: mūsų tauta pasiryžusi ir pasiruošusi gintis. Užaina stiprus priešas. Susiremia su mūsų kariuomene. Pakol mūsų kariuomenė grumiasi su užpuolikais, visa tauta visais būdais jai padeda.“ Situacija buvo tokia, kad vienu metu buvo lyg ir dvi šaulių organizacijos – M. Šalčiaus įsteigtas Kauno šaulių būrys ir Lietuvos šaulių sąjungos steigimo organizacinis branduolys, kurio pamatus (ideologiją) parengė ir įgyvendino V. Putvinskis. Šiame „ginče“ nugalėjo V. Putvinskis ir visos Lietuvos šaulių sąjunga. Apie tai M. Mikelkevičius rašė: „Putvinskis pasisakė už būrelio organizavimą atskirai, kalbėjo, pypkutę traukdamas, apie jo uždavinius, apie riteriškumo, tautiškumo, pilietiško auklėjimą. Bet daugumas žiūrėjo tik šios dienos įvykių... žodžiu, mąstė tik apie priemones tos dienos pavojams pašalinti. Todėl Putvinskio tolimos perspektyvos kalba jiems buvo nesuprantama. Mat, jis kalbėjo apie dvasinio priešo nugalėjimą, apie vidaus ir dvasios patriotizmą. Ir aš pats turiu prisipažinti, nekantriai laukiau, kad baigtų kalbėti, nes visa jo kalba atrodė fantastiška... Putvinskio kalba mums būdavo mažai suprantama, bet po truputį, jo atkaklumo dėka, pradėjo galvoje švisti, jo mintys darėsi vis aiškesnės ir pagaliau atsiskleidė platūs horizontai. Krūtinėje užsidedė ugnis, gaivalinga jėga stumte stūmė siekti Putvinskio atvaizduoto idealo: sukurti Lietuvos gynėjo tipą, karį pilietį. Mums pasidarė aišku, jei pavyks pasiekti tokio idealo, tai mūsų tauta niekuomet nežus... Taip Putvinskio vadovaujami ėmėmės darbo.“

1919 m. rugpjūčio 8 d. įvyko iniciatyvinės grupės susirinkimas, kuriame buvo susitarta dėl organizacijos įsteigimo, esminių ideologinių nuostatų ir sudarytas organizacinis komitetas: M. Šalčius, Kazys Radušis ir Antanas Kubilius. Kadangi buvo remtasi V. Putvinskio sudarytomis ideologinėmis nuostatomis, jis ir tapo kuriamos organizacijos lyderiu. 1919 m. rugpjūčio 9 d. V. Putvinskis žmonai Emilijai rašė: „Aha! Visgi mano viršus, sudarėme pradžią Lietuvos šaulių sąjungos. Tai pusiau sportinė, pusiau politiniai-kariškai-partizanų organizacija.“ O dar kitą dieną jis žmoną informuoja: „Mes jau pradėjome daryti partizanų kuopą. Vakar darėm pirmą miklinimą. Turbūt juokingai atrodė, kaip ketvertas desėtkų departamento direktorių ir panašių nabagų stovėjo eilėje, o karininkas šūkavo komandas

žodžiu.“ Po savaitės, rugpjūčio 16 d., V. Putvinskis laiške džiūgavo: „/.../ pavyko sudaryti partizanų organizaciją, kuri, jei užteks energijos, umu laiku praplis po visą Lietuvą.“

Šauliams skirtame kalendoriuje buvo rašoma, kad vykstant Nepriklausomybės kovoms su Lietuvos priešais „šen ir ten pasireiškė Lietuvos partizanų būriai ir pašventino savo ginklą visai savaimingai, be kokios bendros komandos. Ir radosi Lietuvai žmogus, kuris suprato partizano svarbą sunkiuoju tėvynei momentu. Tai amžinos garbės Vladas Putvinskis. Jis įkūrė Lietuvos šaulių sąjungą ir subūrė visas palaido ginklo jėgas.“ Reikia paminėti, kad kovodami su bolševikais ir bermontininkais šauliai naudojo partizaninį kovos būdą (sudarydami priešų užnugaryje partizanų būrius), kovose su lenkų želigovskininkais (be partizaninio kovos būdo) šauliai sudarė penkis lauko štabus, kurie koordinavo šaulių veiksmus fronto baruose.

Lietuvos šaulių sąjungos įsteigimas ir pirmieji nesutarimai

Steigiamasis susirinkimas įvyko 1919 m. rugpjūčio 20 d. ir V. Putvinskis buvo išrinktas naujosios organizacijos pirmininku. Pasitelkęs M. Mikelkevičių, M. Šalčių, R. Skipitį ir kitus parengė pirmuosius Lietuvos šaulių sąjungos įstatus, kuriuos netrukus patvirtino tuometinis krašto apsaugos ministras Povilas Žadeikis. Tuo metu atsitraukęs nuo kitų darbų V. Putvinskis visiškai pasišventė šauliškai veiklai: lankė besikuriančius šaulių būrius, sudarinėjo jų veiklos planus, rengė jiems leidinius, įkūrė šaulių žurnalą „Trimitas“, lankė kovos veiksmuose fronte prieš bolševikus, bermontininkus ir lenkus dalyvaujančius šaulius. Jis vadovavo šauliams sunaikinant Kaune slapta karinę lenkų organizaciją POW (*Polska organizacja wojskowa*), rūpinosi šaulių aprūpinimu ir apginklavimu, skaitė ideologines paskaitas, kvietė žmones stoti į Šaulių sąjungą ir kt.

1922 metais pradėjo ryškėti nesutarimai (po 1921 m. liepos 7 d. Steigiamojo Seimo priimto pirmojo Šaulių sąjungos įstatymo) tarp V. Putvinskio ir krašto apsaugos ministro bei kai kurių partijų atstovų (buvo norima sąjungą visiškai sukarinti, padaryti pavaldžią Krašto apsaugos ministerijai, įtraukti į politinę veiklą). V. Putvinskis, M. Mikelkevičius ir kai kurie Centro valdybos nariai kategoriškai pasisakė už visuomeninės organizacijos statuso išlaikymą. Sąjungos įkūrėjo ir pagrindinio ideologo supratimu, „šauliai turi tapti ta užuomazga, iš kurios turi išdygti demokratiška, vien tik dvasios aristokratija, tai tautos nugarkaulis, kuriuo galima būtų atsiremti ir eiliniuose darbuose, ir audrai besiartinant“. Po to, kai socialdemokratai uždraudė savo nariams būti šauliais, V. Putvinskis bandė apibūdinti šaulių ir partijų santykius. Prof. Liudo Vailionio archyve buvo rastas raštas su žyma „slaptai“, kuriame rašoma, kad Šaulių sąjungai priklausantys socialdemokratai gali „inspiruoti šaulių būrių veiksmus ir priduoti politinę antivalstybinę kryptį“. V. Putvinskis dėjo daug pastangų, kad šauliai griežtai laikytųsi moralės principų, statuto ir drausmės. Kadangi į organizaciją buvo „priėję daug pakeleivingų, nesuprantančių, gal nenorinčių suprasti šaulio pareigų“, „Trimite“ jis aiškiai apibrėžė šaulio statusą: „Šaulys turi būti visų pirma teisingas ir doras. Jo žodis turi atstoti kitų priesaiką. Tai turi būti išlavintas, mandagus, greitas kiekvienam, ypač nelaimingiems padėti, akylus, drąsus ir taktiškas tautos pavyzdys – jos naujas žiedas. Tai turi būti naujų amžių lietuvis.“

Deja, dauguma politikos veikėjų į taip organizuojamą Šaulių sąjungą žvelgė įtariai. Kaip prisimena tuometinis V. Putvinskio pavaduotojas M. Mikelkevičius, „buvo manoma, kad organizuojama slapta jėga, kurią viena ar kita partija panaudos prieš savo priešininkus. Prasidėjo smarki akcija prieš Šaulių sąjungą nuginkluoti jai. Veltui Vladas įrodinėjo įvairiuose susirinkimuose ir posėdžiuose, kad ginklai šauliams yra jų idealų įkūnijimas, kad atėmus juos, tuo pačiu gyvybė atimama iš Sąjungos. Ne kartą Putvinskis nuovargio valandomis sakydavo man, kad plaukiame prieš stiprią srovę ir kad mes, vieton dirbtį našų darbą Sąjungai, savo jėgas suvartojame tik tam, kad srovė nenuneštų mūsų atgal.“

Jau po LŠS įstatymo priėmimo Lietuvos centrinė valdžia siekė vis labiau kontroliuoti šaulių organizaciją, silpninti jos visuomeninį pobūdį ir stiprinti karinį. Kaip parodė vėlesni įvykiai, V. Putvinskis, pasisakydamas už pilietinį visuomenišką (sokolišką) Šaulių sąjungos pradą („negalima varžyti jos savarankiškumo, iniciatyvos, jos ir jos narių demokratinės laisvės“), su keliais savo šalininkais liko vieniši. Centro valdyboje jis dar mėgino įrodinėti Šaulių sąjungos autonomijos suvaržymą: „Reiškia, kad visas instruktavimas priklauso jau ne nuo Centro valdybos, bet nuo KAM, nes visi rajonų skyriai ir barų vadai taip pat bus skiriami Krašto apsaugos ministerijos. Iš demokratinės visuomeninės organizacijos paliko vien šešėlis: pasidarė antros rūšies kariuomenė su valdžios skiriamais instruktoriais, kari-ninkais, puskarininkiais... Mums belieka vien alternatyva: arba mesti visus savo obalsius ir pavirsti kareiviais, arba palikti Krašto apsaugos ministeriją organizuoti ir kontroliuoti ka-rinę pajėgą, o mums sudaryti atskirą nuo valdžios valdininkų nepriklausomą organizaciją.“

Dar didesnę sumaištį organizacijos viduje sukėlė krašto apsaugos ministro LŠS vir-šininku paskirtas kpt. Pranas Klimaitis, aplink save subūręs grupę šalininkų ir trikdęs V. Putvinskio ir Centro valdybos darbą. Šiems nesutarimams dar labiau paaštrėjus 1922 m. birželio 29 d., vykstant LŠS suvažiavimui, V. Putvinskis pasitraukė iš organizacijos pir-mininko pareigų, likdamas tik Centro valdybos nariu. Archyvuose rastame spalio 2 d. įsakyme Šaulių sąjungai Nr. 82 rašoma: „Draugai Šauliai! Spalių 2 d. apleidžiu Sąjungos Viršininko vietą; nuo tos dienos Viršininko pareigas eis žinomas lietuvių visuomenės darbuotojas ir patriotas kapitonas Klimaitis. Atsisveikindamas su jumis, Draugai, kaipo Viršininkas, įeinu jūsų tarpan kaipo eilinis šaulys. Eilinis šaulys yra Sąjungos pagrindas, branduolys; jų suma sudaro Sąjungą; nuo jų pasielgimo pareina Sąjungos labas. Sąjungoje nėra garbingesnio ženklo, kaip šaulio nario ženklas. Dėl to tai esu tvirtai pasiryžęs stengtis būti geru šauliu. Perduodamas pareigas naujam Viršininkui, karštai kviečiu visus draugus palengvinti Jo sunkų ir atsakomą darbą pasitikėjimu ir sąžiningu savo šaulio pareigų atlikimu. Turiu vilties, kad Sąjunga, gavus statutą, kas turi netrukus įvykti, ir galutinai nustačius santykius su valstybe, naujomis jėgomis įeis į naują gražią vystymosi fazę ir daug kuo padės Lietuvių Tautai pasiekti jai Dievo skirtą uždavinį. V. Putvinskis, Lietuvos Šaulių Sąjungos Viršininkas.“

Atgal į ūkį

Pasitraukęs iš visų Šaulių sąjungos pareigų V. Putvinskis apsigyveno Graužikų dvare ir iš dvaro darbininkų įsteigė šaulių grandį, priklausančią Kelmės šaulių būriui. Tuomet jis rašė: „Jei man nėra galimybės dirbti centre, tai aš tą patį darbą galiu dirbti šaulių būryje. Sąjungos darbas rėmėsi būrių veiklumu. Jei negalime plėsti Sąjungos veiklos iš viršaus, tai mes padarysime iš apačios – per būrius, kurie ir yra Sąjungos pagrindas.“ Be to, būriuose buvo galima lengviau išvengti ardomosios veiklos, kadangi provokatoriai lengviau išaiški-nami ir matomi. Netrukus Graužikų šauliai išvystė plačią kultūrinę, švietėjišką, auklėja-mąją, patriotinę veiklą. Įvairiems jų renginiams buvo pasirinktas dvaro teritorijoje esantis piliakalnis. Jame buvo įrengtos aikštelės, pastatyta scena, suolai, išvedžioti takai ir kt. Čia vykdavo ne tik grandies, bet ir Kelmės būrio, Šiaulių rinktinės renginiai, organizuojamos gegužinės, sąskrydžiai, koncertai, rodomi šaulių vaidinimai, liepsnojo Joninių laužai.

1922 m. gruodžio 5 d. laiške M. Mikelkevičiui V. Putvinskis guodėsi: „Reikia prisipažinti, kad jaučiuos sergąs. Tai yra serga mano siela. Iš pradžios, kaip grįžau iš Kauno, nejutau to, bet dabar pamažėle mėgindamas ką nors dirbti, planuoti, svajoti kaskart įsitikinu, kad trūksta man turinio. Tarytum, kas manyje trūko – užgeso...“ Tuo metu jis pasirinko tylėji-mo taktiką, nes viešus ginčus ar protestus laikė netinkamais šaulio etikai ir kenksmingais pačiai Šaulių sąjungai. Laiške „Trimito“ redaktoriui Antanui Bružui, pakvietusiam rašyti šaulių žurnalui, V. Putvinskis, argumentuodamas savo apsisprendimą, rašė: „Žemaitis

moka kantriai tylėti. Aš esu žemaitis ir stengiuos tylėti ne dėl to, kad man truktų mokslo balsu naudotis, bet dėlto, kad primo manau tuo naudą daręs idėjai, sekundo, nes manau, kad žmonės, taip baisiai prieš mane nusistatę savo apakime, nežino ką daro.“

Su šeima gyvendamas ir ūkininkaudamas Graužikų dvare V. Putvinskis toliau gerina savo ūkių našumą ir jų darbininkų gyvenimą. Jis jau seniai savo ūkiuose buvo įgyvendinęs reformas, kuriomis stebėjosi tuometinis prezidentas A. Smetona ir prof. A. Janulaitis. Tai buvo kažkas panašaus į Roberto Oveno (Robert Owen) reformas. Jis stengėsi suartėti su savo darbininkais, valgė su jais prie bendro stalo, o Graužikuose net buvo įvedęs bendrą su kumečiais dvaro valdymą. Čia jis įsteigė kooperatinį ūkį, kuriame jis ir jo darbininkai ūkyje dirbo išvien, naudodami visus dvaro ir darbininkų gyvulius ir įrankius. Buvo susitarta, kad metų pabaigoje gautą pelną dalysis lygiomis dalimis. Po metų tarp darbininkų prasidėjo kivirčiai, nerangumas, darbo vengimas, vagystės, todėl kooperatinis ūkis pakriko. V. Putvinskis buvo įtikintas, kad toks turto valdymas yra klaidingas ir dvaro valdymą perėmė į savo rankas. Po trejų metų ūkis buvo ne tik atkurtas, bet ir įsteigta šveicariškų sūrių gamykla, kas tais laikais buvo didelė retenybė. 1923–1928 metais Graužikų dvaras buvo pavyzdinis. Pas jį į svečius atvažiuodavę svečiai (A. Žmuidzinavičiai, M. Mikelkevičiai, R. Skipitis ir kiti) taip pat sėsdavo bendrai pietauti su dvaro darbininkais, kurie buvo daug geriau aprūpinti negu kitų dvarininkų, todėl norinčių dirbti Putvinskių dvare netruko.

V. Putvinskis nebuvo abejingas ir savo darbininkų kultūriniais poreikiams. Dvaruose organizavo saviveiklos būrelius, buvo sukurtas dūdų orkestras, darbininkai privalėjo išmokti skaityti ir rašyti.

Į Kauną V. Putvinskis grįžo pradėjus ruošti Klaipėdos krašto atvadavimo operacijai. Iškviestas į Klaipėdos kraštą, ten rengė sukilimo plano detales, organizavo šaulius ir savanorius. Tačiau sutrikus sveikatai buvo priverstas sugrįžti į Kauną. Po Klaipėdos krašto atvadavimo jis sugrįžo į Graužikus, nes nepritarė naujajai LŠS vadovybei dėl šaulių dalyvavimo politinėje veikloje ir rinkimuose į Seimą. Be šauliškos veiklos, jis rūpinosi mokyklomis, krašto blaivinimu, labdaringa veikla, reiškėsi Vilniui vaduoti sąjungos veikloje ir kt. Gyvendamas Graužikuose V. Putvinskis buvo vienas tų retų veikėjų, kurie savo paskelbtas idėjas ir įgyvendindavo. Jis buvo pavyzdingas savo šeimoje, visiškai negėrė svaigųjų gėrimų, mėgo ir gerbė net patį juodžiausią darbą. Mylėjo vaikus ir jaunimą, nepraeidavo pro šalį jų nepakalbinęs, nepavėžjęs ar kuo nors neapdovanojęs. Rudenį dvare buvo įvedęs kassavaitinę obuolių dalijimo šventę apylinkės vaikams ir už kiekvieną vaiką šeimai tekdavo pintinė obuolių. Taip pat reikėtų paminėti, kad V. Putvinskis buvo aistringas medžiotojas. Savo dvaruose rengdavo po dvi tris dienas trukusias ančių medžiokles. Pirmą dieną medžiodavo Šilo Pavėžupio dvarvietėje, o antrą persikeldavo į Graužikus. Po medžioklės Graužikuose gražioje aikštėje buvo rengiamos triukšmingos gegužinės, į kurias suvažiuodavo kaimyninių dvarų savininkai, Kelmės miestelėnai ir vietos šauliai.

Vėl prie Šaulių sąjungos vairo

1925 m. rugpjūtį iš Šaulių sąjungos viršininko pareigų pasitraukė kpt. P. Klimaitis, buvęs aršiausias V. Putvinskio ideologinis priešininkas. Šis pasitraukimas ženklino derybų dėl V. Putvinskio grįžimo į Šaulių sąjungos vadovybę pradžią. Pirmasis žingsnis buvo V. Putvinskio išrinkimas LŠS garbės pirmininku ir nuolatiniu Centro valdybos nariu 1926 m. birželio mėn. vykusiam LŠS visuotiniame suvažiavime. Šis išrinkimas iš esmės nieko V. Putvinskio gyvenime nekeitė, tačiau jau buvo bandomi atkurti ryšiai, o jo dvasioje budo nepasitenkinimo daigai ramiu kaimo gyvenimu. Savo žentui A. Marcinkevičiui-Mantautui (1926 m. birželio 26 d.), pasirašydamas Graužikų buroko slapyvardžiu ir išsakydamas savo apmąstymus dėl kvietimo grįžti į Šaulių sąjungos vadovybę, jis rašė: „Tiesa, aš esu menkas, bet visai ne dėlto, kad statau idėją virš kultūros. Menkas ir gana, tam yra kitos priežastys,

ir ne chamiškam burokui tai suprasti. Tiesa yra, kad negalima pasiekti idealio gyvenimo išsižadant ir naikinant kultūrą, galų galais tiesa ir tai, kad sunku ją pavergti, pritaikinti aukštesniosios dvasios ir idėjos reikalams, bet kito kelio nėra... tai ir reikia juo eiti, reikia tikėti.... Tegu aš menkas... dideli dalykai, bet vis tiek nebusiu iki mirsiu buroko vergu.“

1927 metais savo žmonai Emilijai iš Kauno jis rašė: „/.../ aš čia sėdėdamas kvailį vaidinu. Ugningi žodžiai iš dangaus ant manęs nenusileidžia. Į esamąją marmalynę aš nelendu. Pučia šalčiu į mane, kad atsisakau, tai kam gi aš kenčiu ant to kaurapučio kaip paskutinis durnius... Taigi, kaip ir nutariau priversti save čia tupėti tol kol dirbsis, kad ir labai norisi grįžti. Padarysiu šitaip. Atliksiu visus reikalus, vengsiu bet kokių susirišimų ir pažadų ir pasieksiu tokį stovį, kad kiekvieną valandą bučiau gatavas švilptelėti. Žinai kaip paukštis, kad tupi ant tvoros, gatavas lėkti, kožną sekundą. Vieno žodžio nedėsiu ir neperinsiu kiaušinių.“ Visiškas apsisprendimas grįžti į Šaulių sąjungos vadovybę atspindi 1928 m. birželio 5 d. Šiauliuose parašytame laiške žmonai: „Aišku, kad apystovos ir jėgos tiek persimainė, kad reikalinga yra peržvelgti situaciją. Taip kovos lauke nuolat besikeičiant situacijai, patyręs vadas uoliai budi, tiria sąlygų vystymąsi ir prisitaiko, išnaudoja visas galimybes.“

1928 metų situacija Šaulių sąjungoje buvo iš esmės pasikeitusi V. Putvinskio kurtos ideologijos naudai. Palankią atmosferą V. Putvinskio sugrįžimui formavo putvinskiškąją ideologinę kryptį remiantis LŠS Centro valdybos pirmininkas R. Skipitis, krašto apsaugos ministru tuo metu buvo LŠS Centro valdybos narys ir didelis V. Putvinskio gerbėjas plk. Teodoras Daukantas, palankus V. Putvinskio sugrįžimui buvo ir Šaulių sąjungos viršininkas mjr. Mykolas Kalmantas. Tame pat laiške žmonai V. Putvinskis išsako aiškiai suformuluotą savo apsisprendimą: „Aš ištis buvau kai ko tai netekęs. Ne tai vėžio odos, bet pats savęs. Aš noriu surasti pats save... Mano galės, kad ir mažos, vistiek tai mano kariuomenė ir aš iki galui negaliu atsisakyti vado pareigų. Aš noriu ir mirti vado vietoj. Gyvenime dažnai vado vadeles krenta smunka žmogui iš rankų ir jis vėl jas kartais sugraibo, kartais ne. Aš visad sugraibydavau. Dabar vėl smunkant aš butžudiškai turiu vėl jas sugreipti...“

1928 m. birželio 17–18 d. šaulių dalinių atstovų suvažiavime V. Putvinskis buvo išrinktas LŠS Centro valdybos pirmininku ir nuo liepos 1 d. perėmė vadovavimą Šaulių sąjungai.

V. Putvinskis grįžo į Šaulių sąjungą po šešerių kančių, kovos ir abejonių metų, grįžo tvirtai apsisprendęs tęsti savo darbą ir puoselėti Šaulių sąjungos visuomenišką kultūrinį ir organizacinį darbą, grįžo kaip putvinskiškosios šaulių krypties ideologas, puoselėtojas, skleidėjas ir... VADAS.

Grįžęs į pirmininko pareigas jis ėmėsi atstatinėti tai, kas buvo prarasta. Susitikime su spaudos atstovais jis pareiškė: „Mūsų aristokratija pasidavė tautos amžinajam priešininkui... Mes jo senos aristokratijos atsižadėjom ir kuriame savąją, naująją. Karininkų kadrą ir armiją yra ne tik krašto apsaugos valstybinė organizacija, bet ir tautos riterių branduolys. Mūsų naujoji inteligentija yra ne tik išmokslintų profesijų kadrą, bet ir tautos idėjinė aristokratija, jos vadas. Šaulių sąjungos uždavinys praplėsti, pagilinti abi vagas, įnešti šauliškais rūbais apvilkta idėjinę tautinį riteriškumą į tolimą provincijos kampą, į tą kaimą, kurio šiaudiniai stogai matyti ten toli už miškelio, už kalnelio, paupyj, pabalyj. Įnešti vietoje, neatitraukiant žmonių nuo jų darbo... Idealas, kad visa tauta taptų dvasios aristokratija, kad visi būtų tėvynės gynėjai.“

Netikėta mirtis

Tačiau sunki liga neleido V. Putvinskiui įgyvendinti visų savo idėjų, toliau pasireikšti šaulių ir visuomeninėje veikloje. 1928 m. lapkričio 23 d., pažymint Lietuvos kariuomenės 10-metį, V. Putvinskis peršalo, susirgo gripu, kuris komplikavosi į sunkią inkstų ligą, ir 1929 m. kovo 5 d. Lietuvos šaulių sąjungos įkūrėjas, ideologas ir pirmasis vadas mirė. Paskutiniai jo žodžiai, pasakyti gydytojui Karoliui Parčevskiui, buvo tokie: „...Daktare!

Ne fiziškai sergu, bet sergu dėl to, kad negaliu dirbti tautos idėjos darbo...“ Po šių žodžių jis užgeso, bet jo idėjų liepsna gyvuos amžinai. Jo palaikai buvo pašarvoti Šaulių sąjungos salėje. Atsisveikinti su V. Putvinskiu atėjo prezidentas A. Smetona, ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras, ministrai, kariuomenės vadas, aukštieji karininkai, miesto aukštuomenė, šimtai šaulių, savanorių kūrėjų, miesto gyventojų. Jo karstą vežė traukiniu per Jonavą, Kėdainius, Radviliškį į Šiaulius, o iš ten – į Kelmę. Geležinkelio stotyse ir vėliau plente tarp Šiaulių ir Kelmės, nors buvo šalta ir smarkiai pustė, paskutinę pagarbą savo Vadui atidavė vietos šaulių būriai. V. Putvinskis su visomis iškilmėmis buvo palaidotas Kelmės kapinėse, šauliai jį pagerbė darnia šuvių salve.

Vladas Putvinskis įteikia vėliavą LŠS šaulių moterų suvažiavimui. 1928 m. Autorius nežinomas

Šaulių tėvo palikimas ir atmintis

V. Putvinskiui mirus rašytojas A. Vienuolis-Žukauskas jį pavadino šaulių tėvu. 1933 metais, minint jo mirties ketvirtąsias metines, „Trimitas“ rašė: „Jis buvo mūsų tautos dvasios žadintojas ir vadas. Jis sukūrė ir įkvėpė savo dvasia tokią galingą organizaciją, kokia yra Šaulių Sąjunga. Žinoma, Šaulių Sąjunga yra ne vieno žmogaus darbas. Tai tūkstančių darbas. Bet to darbo įkvėpėju buvo Putvinskis. Tautos dvasią sudaro jos ideologija. Kiekviena tauta turi turėti savo tikslus, savo idealus, kurių ji siekia. Šitų idealų suformulavimą ir jų išaiškinimą mes ir vadinam tautos ideologija. Tauta be ideologijos yra lyg laivas be vairo.“ V. Putvinskis sugebėjo savo tautine šauliškąja ideologija pritraukti tautą. Kitas rašytojas Liudas Gira 1935 metais savo kalboje prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ priskyrė jį prie „didžiųjų lietuvių tautos vadų“. Juozas Tumas-Vaižgantas rašė: „Ar jis savo tėvo balsą girdėjo, sakantį jam Putvinskių prabočius „Putvys“ buvęs, Lietuvos žemėje dygęs ir plėtęsis, ar jo kraujas aikštėn išvertė, kas buvo dugnan nustelbė... dabar mums vis tęsia. Mes teįvertiname faktą, kad iš lenkiškosios Lietuvos šeimos, iš privileguotojo gana stambių dvarininkų luomo aikštėn iškilo vienas ainis, drįsęs visam savo luomui balsiai pasakyti: „*Pūtvyš sum ab initio et usque ad finem*“ („lietuvis esu buvęs iš pradžių, lietuvis liksiu iki galo“). Visą save atidavė lietuvių Tautai... Lietuvos didikų luomas palaikė Vladą Putvinskį atskalūnu ir nebeturėjo su juo santykių. Viena negalėjo jam nepripažinti, kad jis tai darė,

ne savo asmeninės naudos ieškodamas. Jis lietuvių, senąją to krašto tradiciją, apaštalavo patiems nesusipratėliams lietuviams.“ Žymus rašytojas, kanauninkas apie V. Putvinskį kaip Šaulių sąjungos įkūrėją ir vadą, rašė: „Tenka gintis, o kariuomenei išlaikyti pinigų maža. Tai imasi sudaryti miliciją-šaulių; įkalbėti visai visuomenei prievolę patiems gintis ir mokėti ginti. Buvo visokių valdžių, o Putvinskis su savo šauliais liko vis tas pats – darbo žmogus. Jo auklėjamoji šaulija – visiems reikalinga. Jis nekvalifikuodavo valdžių – gera ir bloga: jam buvo Valdžia, būtinoji valstybei. Negera, tai pasikeis, o yra darbų, kuriems nereikia keisti – Tėvynės meilės ir pasišventimo darbų. Juos nudirbdamas, krovės sau ir Tėvynei nuopelnų.“ Gen. Vladas Nagius-Nagevičius V. Putvinskį lygino su Vytautu Didžiuoju: „Čia Lietuvoj, kur rodos idealams įsikūnijus, reikėtų tik džiaugtis, Putvinskį mes matėm susikaupimo kupiną, susirūpinusį, įtemptu akių žvilgsniu ir raukšlėmis ant kaktos. Mes matėm jį čia kaip kun. Vytautą, Mateikos atvaizduojamą Žalgirio mūšy, pasiryžusį, bet ir pilną susirūpinimo...“ Kitą dieną po V. Putvinskio mirties prezidentas A. Smetona E. Putvinskienei rašė, jog „pasigedo jo visa Lietuva, kuriai atsidėjęs visą gyvenimą tarnavo ir stovėjo mūsų Tėvynės tarnautojų pirmoje eilėje“, vadino V. Putvinskį savo bendradarbiu.

Mirties metinių proga „Trimitui“ vedamąjį apie V. Putvinskį parašė prezidentas A. Smetona. Prisimindami V. Putvinskio neįkainuojamą indėlį Lietuvai ir tautai, gražiausiais žodžiais savo rašiniuose ir pasisakymuose jį minėjo daugelis žymių Lietuvos rašytojų, poetų, istorikų, visuomenės ir meno veikėjų, politikų.

1927 metais Šaulių sąjungos žurnale „Trimitas“ buvo pasiūlyta idėja įsteigti specialų Šaulių sąjungos apdovanojimą už nuopelnus. Kaip tik tuo laikotarpiu kilo ir sumanymas įsteigti Bitės ordiną, apie kurį kalbėjo V. Putvinskis. Tik po dvejų metų po jo mirties buvo prisimintas šios idėjos autorius ir 1931 m. vasarą V. Putvinskis po mirties buvo apdovanotas Šaulių žvaigždės ordinu.

Reikėtų paminėti, kad savo gyvenime V. Putvinskis daug dėmesio skyrė lietuviškos spaudos puoselėjimui. Pats rašyti pradėjo dar lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu. Nuo 1901 metų bendradarbiavo „Vienybėje lietuvininkų“, „Darbininkų balse“, „Naujienose“, „Varpe“, „Ūkininke“, „Naujame take“, „Lietuvos aide“, „Liuosoj valandoje“, „Vejoj“, „Lietuvoje“, „Trimite“, „Prūsų lietuvių balse“ ir kt. Savo straipsnius pasirašydavo kaip J. N. Šaukėniškis, Tarnaitis, Tai mat ir kitais slapyvardžiais arba išvis be pavardės. Be smulkių žinučių, straipsnelių, apybraižų ir kt., nuo 1903 metų spausdino apysakas ir apsakymus apie Lietuvos praeitį, didžiuosius kunigaikščius, ateities Lietuvą. Domėdamasis Imanueliu Kantu ir kitais vokiečių idealistinės krypties filosofais jis parašė daug filosofinių veikalų apie tautą, jos kelią, mėgo paliesti kultūros filosofijos klausimus, propagavo kultūros reikšmę tautai ir pan. 1913 metais V. Putvinskis pats išspausdino dramos vaizdelį vaikams „Nežudyk“, pagal kurį kompozitorius Mikas Petrauskas parašė operetę „Girių karalius“, 1914 metais – legendą apie laumę Giedrę, 1919 metais – „Kas tai yra šauliai“, 1921 metais – Idėja ir darbas“. Po mirties jo raštus surinko ir suredagavo A. Marcinkevičius-Mantautas. Antrasis ir trečiasis leidinio „V. Putvys-Putvinskis. Jo gyvenimas ir parinktieji raštai“ tomai buvo išleisti 1934 metais, o 1940 metais buvo spausdinamas ir pirmasis tomas, tačiau sovietinės cenzūros buvo sunaikintas. Vėliau V. Putvinskio anūko prof. Vaidievičiaus Andriaus Mantauto pastangomis šie raštai buvo perleisti Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Už nuopelnus ir pasižymėjimą V. Putvinskis valstybės ir tautos buvo aukštai įvertintas – apdovanotas Vyčio Kryžiaus trečiojo laipsnio ordinu, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino antrojo laipsnio ordinu, Lietuvos Nepriklausomybės 10-mečio medaliu, Šaulių žvaigždės ordinu (po mirties), Klaipėdos krašto atvadavimo medaliu, LŠS garbės šaulio ženkle, Estijos, Latvijos ir Italijos valstybiniais apdovanojimais, Suomijos šaulių Suojeluskuntos organizacijos ordinu.

1940 m. birželio mėn. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą V. Putvinskio asmeniniai daiktai, dokumentai, rankraščiai buvo sudėti į bidonus ir liepos 19 d. užkasti į žemę su rašteliais: „Čia paslėpti nuo sunaikinimo V. Putvinskio-Pūtvio rankraščiai ir kiti jo atminimą liečią dalykai. Radusio prašome neliesti arba perduoti atitinkamam muziejui.“ Prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui ir Vokietijai užėmus Lietuvą šie bidonai buvo iškasti. Artėjant antrajai sovietinei okupacijai 1944 m. liepos 13 d. V. Putvinskio duktė Sofija, žentas A. Mantautas ir vaikai V. A. Mantautas (Mantautų šeima pasitraukė į Vakarus ir vėliau emigravo į JAV, kur atkūrė Lietuvos šaulių sąjungą tremtyje, dabar – išeivijoje) bidonus antrą kartą užkasė ir užkasimo vietą laikė paslapyje. 1989 metais vaikai V. A. Mantautas apie slaptą vietą papasakojo JAV viešintiems tolimiems giminaičiams iš senelės pusės. Neaišku kokiomis aplinkybėmis, bet 1990 metais V. Putvinskio archyvas buvo iškastas ir perpardavinėtojai šiuos reliktus mėgino parduoti muziejams ir tuo metu jau atsikūrusiai Šaulių sąjungai. Apie tai sužinojęs V. A. Mantautas kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją. „Senienų ieškotojai“ buvo išaiškinti ir piktiems kėslams kelias buvo užkirstas. Iš dar likusių V. Putvinskio daiktų (nedidelę dalį daiktų ir kelis apdovanojimus nusikaltėliai spėjo parduoti) ir V. Putvinskio muziejaus Svečių knygos įrašų pavyko nustatyti, kad Grauzikų dvaro daržinėje yra paslėpta kita archyvo dalis. 1992 metais šis archyvas buvo iškastas. V. Putvinskio vaikaitis V. A. Mantauto pageidavimu, archyvas buvo perduotas Šiaulių „Aušros“ muziejui.

V. Putvinskio atminimo įamžinimo darbai: 1929 metais Grauzikuose buvo įrengtas memorialinis kambarys, kapas ir antkapinis paminklas Kelmės kapinėse, paminklinis akmuo Šilo Pavėžupio dvare; 1930 metais, minint V. Putvinskio pirmąsias mirties metines, Tauragėje buvo pastatytas biustas. Po karo sovietinių kareivių nugriautas, atstatytas ir pašventintas 1990 m. rugpjūčio 19 d.; 1931 metais Kaune esančią Kalnų gatvę nutarta pavadinti V. Putvinskio vardu (1931 m. rugsėjo 24 d. Kauno m. tarybos nutarimas Nr. 24). 1945 metais gatvei suteiktas S. Nėries vardas. 1990 metais Šaulių sąjungos reikalavimu grąžintas ankstesnysis pavadinimas (Kauno m. mero 1990 m. spalio 24 d. potvarkis Nr. 530); 1932 metais Kelmės šaulių įsigyti Šaulių namai buvo pavadinti Vlodo Putvinskio šaulių namais (2019 metais buvo atidengta atminimo lenta, kurioje rašoma, kad iki sovietinės okupacijos čia buvo Vlodo Putvinskio vardo šaulių namai), 1936 metais čia buvo įkurtas jo muziejus; 1938 m. lapkričio 23 d. Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje atidengtas paminklinis biustas su įrašu: „Vladas Putvis-Putvinskis. 1873–1929. Šaulių sąjungos kūrėjas. Pirmasis pirmininkas ir viršininkas“ (skulpt. Bernardas Bučas). Sovietmečiu buvo sunaikintas, o 1990 m. vasario 16 d. atkurtas (skulpt. Zenonas Survila); 1939 metais skulptorius Petras Rimša sukūrė medalioną ir medalį: „Vladas Putvis-Putvinskis (1873–1929) Lietuvos šaulių sąjungos įkūrėjas“; 1940 metais Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje pastatyta Knygnešių sienelė, kurioje įamžinti šimtas labiausiai nusipelnusių knygnešių. Antroje lontoje „Pasižymėję knygų skleidimo organizatoriai“ greta kitų pavardžių įrašyta: „Putvinskis Vladas, dvarininkas“. 1950 metais paminklas nugriautas, atstatytas 1997 m. birželio 7 d. (architektas Liucijus Dringelis); 1954 metais Toronte jo vardu pavadinta šaulių kuopa; 1989 metais Šilo Pavėžupio pradinei mokyklai grąžintas V. Putvinskio vardas (nuo 2001 m. mokykla neveikia); 1993 metais Lietuvos šaulių sąjunga išleido istoriko Algimanto Liekio sudarytą knygą „Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė“, skirtą V. Putvinskio-Pūtvio 120-osioms gimimo metinėms; 2003 metais Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotoja Irena Nekrašienė parengė leidinį „Vlodo Putvinskio-Pūtvio laiškai“; 2004 metais buvo išleistas meninis vokas „Šaulių sąjungai 85. Vladas Pūtvis-Putvinskis“ (dailininkas Gediminas Karpavičius); 2007 m. gegužės 24 d. Kelmės r. savivaldybės tarybos sprendimu Nr. T-210 Šaukėnų gimnazijai suteiktas Vlodo Pūtvio-Putvinskio vardas; 2012 m. vasario 15 d. Kauno Senamiestyje, ant pastato (T. Daugirdo g. 4) atidengta

grupinė memorialinė lenta: „Čia gyveno žymūs lietuvių kultūros ir visuomenės veikėjai Jonas Garalevičius, Paulius Galaunė, Vladas Putvinskis, Juozas Tallat-Kelpša“ (skulpt. Vytautas Narutis, Kauno m. savivaldybės administracijos direktoriaus 2011 m. lapkričio 4 d. įsakymas Nr. A-4136); 2014 m. lapkričio 23 d. minint Lietuvos kariuomenės dieną ant LŠS centrinio štabo sienos buvo iškilmingai atidengta memorialinė lenta su bareljefu: „Šiame pastate 1928–1929 m. dirbo vienas iš Lietuvos šaulių sąjungos įkūrėjų, organizacijos ideologas, pirmasis vadovas Vladas Putvinskis-Pūtvis (1873–1929)“ (lentos projekto autorius – V. Putvinskio provaikaitis architektas Stasys Pūtvis, Kauno m. savivaldybės administracijos direktorius 2014 m. spalio 7 d. įsakymas Nr. A-2746). Atminimo lentoje esantis bareljefas atlietas nuo skulpt. Petro Rimšos daryto gipsinio modelio, kurio kopiją per visą sovietmetį išsaugojo Aidas Rimša; 2019 m. rugsėjo 21 d. minint Lietuvos šaulių sąjungos įkūrimo 100-metį ir atkūrimo Lietuvoje 30-metį, Kelmėje, Dariaus ir Girėno gatvėje, buvo iškilmingai atidengtas V. Putvinskiui skirtas paminklas (projekto autorius – V. Putvinskio provaikaitis architektas S. Pūtvis, skulpt. – Stasys Žirgulis); taip pat Kelmėje viena gatvių pavadinta V. Putvinskio vardu; nuo 1998 metų veikia LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubas, vienijantis V. Putvinskio giminės palikuonis, Šaulių sąjungos, rinktinių ir kuopų atkūrėjus, tarpukario Lietuvos šaulius, šaulius veteranus.

Šaltiniai:

- J. Markevičaitė, L. Gira, A. Kliučinskis. Lietuvos albumas. Kaunas / Otto Elsner, Berlin, 1921;
- A. Marcinkevičius. Vladas Putvinskis-Pūtvis. Gyvenimas ir parinktieji raštai. Kaunas, 1934;
- A. Vienuolis-Žukauskas. Ką aš atsimenu apie Šaulių sąjungos kūrimąsi. Trimitas, 1939;
- J. Matusas. Šaulių sąjungos istorija. Kaunas, 1939;
- Neužmirštas savo žemėje. Kelmės rajono Kultūros skyrius, 1989;
- E. Putvinskienė. Atsiminimai. Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1995;
- Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai. 2002 m. kovo 7 d. konferencijos pranešimų medžiaga;
- I. Nekrašienė. Vlado Putvinskio sugrįžimas į Lietuvos šaulių sąjungos vadovybę. Kaunas, 2002;
- V. A. Mantautas. Vladas Pūtvis kaip tautos ideologas. Aidai, 2003;
- K. Blaževičius. 80 metų be Vlado Putvinskio. Kaunas, XXI amžius, 2009;
- Išnykusių dvarų istorija. Atlasas. Lietuvos mokslų akademija, 2017;
- M. Vitkūnas. Vladas Putvinskis-Pūtvis: gyvenimas, skirtas Lietuvai. Savaitė, 2019.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

BRONIUS MAKASKAS

IŠ PIETRYČIŲ LIETUVOS LIETUVIŲ VEIKLOS 1920–1939 METAIS

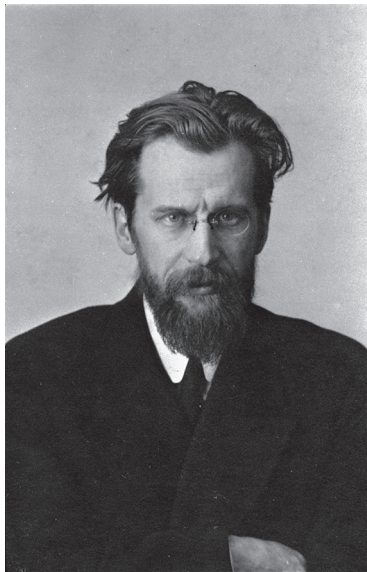
Lietuvos santykis su Lenkijos įvykdyta mūsų sostinės ir Pietryčių Lietuvos aneksija bei Vilniaus atsiėmimas tragiškomis Lietuvai aplinkybėmis jau neblogai ištirtas ir tapęs švietimo dalimi mokyklose. Tačiau laikotarpis po aneksijos, kuris atspindi lietuvių pasipriešinimą okupacijai, patirtas represijas ir nepaprastai sumanias lietuvių palaikymo, jų kultūrinio augimo formas mokyklose jau neaptariami, nors čia rastume puikių tautinio solidarumo pavyzdžių, patriotizmo gijų, reikalingų ir nūdienos Lietuvai.

Kodėl būtina apie tai kalbėti?

Tiesa, pastaruoju laikotarpiu ryškėja tendencija tiek Lietuvos istoriją ignoruojančių politikų, tiek siaurame „dvaro istorikų“ rate, o ir tarp kai kurių žurnalistų minimą problematiką atpasakoti remiantis lenkų istoriografijos teiginiais. Juk jeigu nenutylėsi karčios mūsų santykių patirties, tai neva gali stigmatizuoti gerus Lietuvos ir Lenkijos santykius. Tokios kalbos ir veiksmai stebina ir neramina. Jie menkina ir mūsų partnerės Lenkijos gebėjimus suvokti ir atskirti Lietuvos valstybinius bei tautinius interesus nuo savai valstybei nelojalios propagandos. Be to, šis naivus postringavimas nukelia mus į SSRS okupacijos laikmečiu privalomą laikyseną „vyresniojo brolio“ atžvilgiu, ištrinant iš viešo – net mokslinio – diskurso ne vien šį mūsų praeities pažinimo procesą, išaldant ir paliekant kaip sprogmenį ateities kartoms, sprogmenį, kurio nebūsime išmokę nukenksminti, nežinodami jo sudėties.

Pabrėžiu – neįmanoma ginčyti gerų santykių, jų reikšmės Lietuvai su svarbiausia kaimyne ir NATO partnere Lenkija. Tačiau geri santykiai gali remtis tik abipuse pagarba, istorijos, kokia ji buvo, pripažinimu ir susitaikymu su ja. Toks būtų mano palinkėjimas mokslo, kultūros, žurnalistikos ir politikos vairuotojams.

Todėl aneksuotos dalies Lietuvos lietuvių padėties ir veiklos išstūmimas devyniolikai metų iš istorijos pagrindinio ugdymo bendrosios programos, istorinės ir kultūrinės atminties peizažo, jo netyrinėjimas yra kenksmingas ir dabartiniam integraciniam piliečių procesui. Tai duoda peno saviveiklai ir leidžia kurti legendas, neva mes patys save okupavom... Pasakykime aiškiai: nesusitvarkome su sava istorija. Tada ir iškyla šie mūsų istorijos paveikslų „dekonstravimai“, parankūs buvusiems abiejų pusių šeimininkams. Tai istorijos dekadanso, istorinės ir kultūrinės atminties politikos formavimo stoka ar bent jos nenuoseklumo pasekmė, o ši, matyt, susijusi su lietuviškojo pilietinio patriotinio auklėjimo stoka. Tiesa, programinė pilietinio ugdymo koncepcija buvo parengta beveik prieš trisdešimt metų prof. Meilės Lukšienės, talkinant švietimo ir mokslo ministrui Dariui Kuoliui. Tebūnie prisimintinas ir aukštai vertintinas šis intelektualaus valstybinio masto darbas, užblokuotas ir likęs gerų ketinimų sąrašė. Nueita kitu keliu: beveik tiesioginiu vadinamųjų vakarietiškų modelių, nebūtinai atitinkančių mūsų realijas, kopijavimu. Iš čia ir kyla daugybė mūsų piliečius ir valstybę alinančių problemų.

Mykolas Biržiška. Kaunas, 1941 m.
Autorius nežinomas. LCVA

„Mes be Vilniaus nenurimsim“: lietuvių išsaugojimo galia

Šiandien trumpai ir fragmentiškai apžvelgsime Rytų ir Pietryčių Lietuvos lietuvių lietuviybės palaikymą, pasireiškiantį atsidavimu, ištikimybe savo kalbai ir kultūrai bei gebėjimu veikti ekstremaliomis sąlygomis. Vienas jų potencialių savimonės ir ištvermės šaltinių buvo tautinio atgimimo intelektualus palikimas ir vadinamoji lietuviškoji dvasia, sukaupta daugiausia mūsų valstybingumo židinyje Vilniuje dar gerokai ankstesniais istorijos šimtmečiais. Tas dvasingas požiūris į savąją praeitį buvo atrama ir mūsų Vilniaus ainiams čia aptariamam laikotarpiui. Jis buvo formuojamas per kalbos, kultūros (su sava literatūra ir teatru), švietimo (su mokyklomis, mokytojų seminarija, studijomis Lenkijoje ir Lietuvoje, kiek jos buvo įmanomos), per skautų ir sportinio jaunimo gyvensenos organizavimą, ekonominio gyvenimo kėlimą – visa tam, kad išlikti lietuviams ir ištrūkti iš jų gyvenimus degraduo-

jančios aplinkos. Motyvacijos savo veiklai, ypač mažamoksiai kaimiečiai, sėmėsi kas iš jau susiformavusios tautinės sąmonės, kas iš skriaudų, persekiojimų, beteisų piliečių pozicijos supratimo, užstatų vietoje laikomų lietuvių, kuo Varšuva tik patvirtino savo okupacinę politiką. Tačiau pati stipriausia paskata išlaikyti lietuvių įvairiomis idėjomis ir formomis sklido iš atgimusios, savo nepriklausomybę apgynusios tautinės Lietuvos. Lietuvos, kuri nebuvo pajėgi apginti savo sostinės ir nemažos dalies etninės teritorijos, bet visuose forumuose aneksijai nuosekliai sakė ne. Okupuotoji teritorija buvo laikoma laikinąja. Todėl ir vilniečiai jų visas organizacijas apjungiantį organą pavadino Laikiniu Vilniaus lietuvių komitetu (LVLK), o į veiklos pabaigą – Tautiniu. Per visą dvidešimtmetį LVLK iš Lenkijos administracinių organų pusės susidūrė su trukdymais ir draudimais. Šioje vietoje norėčiau ypač akcentuoti pirmojo LVLK pirmininko (1919–1922 m.), Vasario 16 Akto signataro, politiko, žurnalisto, pirmojo nepriklausomos Lietuvos universiteto rektoriaus prof. Mykolo Biržiškos vaidmenį keliant Pietryčių Lietuvos tautiečių savimonę ir ginant jų teises. Dar svarbesnis vaidmuo visam aneksuoto krašto likimui priklauso pedagogui, Vilniaus banko darbuotojui, Vasario 16 Akto signatarui, Lietuvos prezidentui Antanui Smetonai, daugiausia prisidėjusiam prie Vilniaus aneksijos nepripažinimo ir už administracinės linijos likusių lietuvių palaikymo. Jų atminimas Vilniuje, jeigu esame civilizuota, europinė tauta, privalėtų atsispindėti viešojoje erdvėje.

„Mes be Vilniaus nenurimsim“ – tokia buvo vienijanti lietuvių tautą gija, skatinanti ištrūkti iš Lenkijos Lietuvai taikomos izoliacijos ir švietimo, mokslo bei ūkio srityse lygiuotis prie labiau pažengusių valstybių. Iš nepriklausomos Lietuvos tekėjo nuolatinis materialinis ir dvasinis palaikymas. Okupuoto krašto lietuviai jautė nuolatinę kylančios Lietuvos paramą, supratimą ir palaikymą. Būtent tokia auganti Lietuva jiems imponavo. Taigi sutelktomis pastangomis buvo gan efektyviai pasipriešinta polonizacijos srautui, parodytas lietuviškasis gyvybingumas, kuris gaivino viltį susigrąžinti Vilnių. Tai įvyko tragiškomis visai Lietuvai ir jos gyventojams aplinkybėmis ir buvo nusakoma trumpa skaudžia sentencija: „Vilnius mūsų, o mes rusų“. Betgi vilniečiai lietuviai, o pradinėje fazėje, kol neįsikišo (kad ir okupuotos Trečiojo reicho bei SSRS) Lenkijos politinės jėgos, ir šio krašto lenkai Vilniaus sugrąžinimu Lietuvai džiaugėsi. Pastarieji pirmiausia dėl to, kad atsirado pakankamai maisto, buvo sustabdyti užpuolikų (SSRS) grobimai ir žmonių areštai. Lietuvos vyriausybę pareikalavo paleisti iš Maskvos kalėjimų NKVD ten susodintus

nemažą skaičių savo piliečių, o tokiais tada buvo laikomi ir lenkai. Įdomus, vertas gilesnių studijų reiškinys buvo platesnis šio krašto gyventojų lietuvių tautybės atsiskleidimas Lietuvai susigrąžinus Vilnių.

Lietuvos vyriausybė, pasitikėdama ir padėkos vardan už tautinę ištikimybę vietinius lietuvius pasitelkė sambūviui su vietiniais lenkais megzti. Tai buvo teisingas sprendimas. Nepaisant to, kad vietiniai lietuviai per devyniolika atskirties nuo Lietuvos metų išgyveno ginkluoto pasipriešinimo, represijų bei taikios kultūrinės rezistencijos etapus, jie susirasdavo ir gyvenimo būtinybės padiktuotą sugyvenimo su lenkais formų. Ir štai, neseniai paleistas iš Lukiškių kalėjimo, kur pateko per šiurkščiai sukurptą politinį kaltinimą antivalstybiniu perversmu (už tai grėsė sušaudymas), kaip Varšuvos spaudimo Lietuvai auka, Tautinio Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas (nuo 1928 iki 1938 metų – LVLK pirmininkas) Konstantinas Stašys Lietuvos vyriausybės paskiriamas Vilniaus burmistru (nuo 1939 m. gruodžio 6 d. iki 1940 m. birželio). Vienu iš viceburmistų buvo paskirtas žymus Vilniaus lietuvių veikėjas Leonardas Palevičius (kilęs iš mišrios – lietuvis ir lenko – šeimos).

Kodėl K. Stašys? Pirmiausia, jis turėjo Lietuvos vadovų pasitikėjimą ir ankstesne savo veikla Vilniuje įrodė gebėjimą vadovauti savo tautiečiams, sugebėjo sutelkti nemažai bičiulių tarp žydų, lenkų, baltarusių, buvo Varšuvoje leidžiamo tautinių mažumų žurnalo „Natio“ vienas redaktorių, atstovavo lietuviams tautinių mažumų kongresuose Hagoje. Taigi buvo pakankamai pažįstamas ir Lenkijos, ir Lietuvos visuomenei.

Iškilmės Gedimino kalne atgavus Vilnių. Iš kairės: Vilniaus rinktinės vadas generolas Vincas Vitkauskas, Vilniaus žydų bendruomenės pirmininkas Jakobas Vygodskis, Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas Konstantinas Stašys. 1939 m. Mykolo Truso nuotrauka. LCVA

Beveik neištirta jo *quasi* diplomatinė veikla, teikiant pažymas Lenkijos piliečiams, dažnai žinomiems politiniams veikėjams, turintiems nekilnojamo turto, mokslinių, kultūrinių ar giminystės ryšių ir interesų Lietuvoje. Ši veikla, prilygintina konsulinei veiklai (jo pažymos turėjo neformaliai vizos svorį), buvo abiejų valstybių politiniu lygiu suderinta ir nutraukta tik Varšuvos represijoms paūmėjus. K. Stašys pagelbėjo žydams, pasitraukusiems

iš Varšuvos prieš vokiečių represijas. Ši jo veikla dėl Vokietijos spaudimo Lietuvai buvo laikoma slapta (dėl jo tremties taip ir likusi beveik nežinoma). Priminsiu, kad saugumo sumetimais dalį LVLK finansų K. Stašys laikė Vilniaus žydų komerciniame banke ir lenkų bankuose. Komercinį banką K. Stašio ir bendrininkų pastangomis turėjo ir vietos lietuviai (Lietuvių kreditinio banko valdyba, kurią 1932 metais sudarė Stasys Špokas, kun. Antanas Viskantas, K. Stašys, Antanas Krutulys, Vladas Narbutas, A. Matulionis, Romualdas Bagdonas, Jonas Jankauskas, Adomas Cicėnas). K. Stašys buvo ir žymus numizmatas, Lenkijos numizmatų draugijos (*Polskie Towarzystwo Numizmatyczne*) vicepirmininkas.

K. Stašio asmenybę apibūdina jo paties – jau kaip Vilniaus burmistro – atsakymas Lietuvos žurnalistui apie savo ankstesnę veiklą ir naujas pareigas: „Visada buvau ir esu tik lietuvis. Savo veikloje stengiausi jungti visus lietuvius. Kas man praktikoje netrukdytų pripažinti, kad reikalingos yra įvairios politinės grupės ir reikia su jomis bendradarbiauti. Politinių srovių ir idėjų veikimas yra reikalingas, nes tai liudija tautos gyvumą.“ Jis buvo linkęs santykius su lenkais naujomis politinėmis sąlygomis spręsti apdairiai, nekarštakosiai („be naujų Bocianskių“), tačiau nuosekliai.

Iš tikrųjų LVLK vadovybėje buvo ir nesutarimų, tačiau ne tokių, kad sutrukdytų veiklos kryptį, reikalingą atsparumui prieš asimiliaciją palaikyti. Pavyzdžiui, Danieliui Alseikai kliūdavo dvasiškių dominavimas vadovaujančiose organizacijų pozicijose. Septyniose didžiausiose organizacijose penki vadovai buvo kunigai. Tačiau be šviesuolių, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, nuolatinį kontaktą su žmonėmis turinčių kunigų, šviečiamoji kultūrinė veikla būtų buvusi ribota ir tokia apimtimi neįmanoma.

Lietuvių organizacijos ir veikla okupuotame Vilniuje

Vilnius ir tais sunkiais laikais tapo lietuviškos veiklos židiniu. Čia veikė vadovaujantys lietuvių visuomeninių ir kultūrinių organizacijų centrai: Laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas – pirmininkai: M. Biržiška (1919–1922 m.), D. Alseika (1922–1928 m.), K. Stašys (1928–1939 m.); Lietuvių mokslo, švietimo ir kultūros draugija, Lietuvių Šv. Kazimiero

Vilniaus krašto sporto delegacijos vadovas Pranas Žižmaras su komanda Tautinėje olimpiadoje. Kaunas, 1938 m. Autorius nežinomas. LCVA

draugija jaunimui auklėti ir globoti, Vilniaus lietuvių ūkio draugija, Vilniaus švietimo „Ryto“ draugija, Vilniaus lietuvių labdarybės draugija, Lietuvių „Kultūros“ švietimo draugija, Vilniaus krašto lietuvių mokytojų sąjunga, Lietuvių sanitarinės pagalbos draugija, Vilniaus lietuvių studentų sąjunga, Šv. Zitos draugija, Lietuvių klubas ir kitos draugijos bei organizacijos ir jų valdybos. Tarp jų paminėtini skautai, suorganizuoti ir vadovaujami Prano Žižmaro, tapusio lietuviško ritieriškumo simboliu, sportinės jaunimo gyvensenos propaguotoju. Skautai buvo pasitelkti susigrąžintame Vilniuje tvarkai ir saugumui užtikrinti. Lietuvą okupavus Pranas Žižmaras buvo NKVD areštuotas, ištremtas į Komijos lagerius, kur žuvęs atgulė nesvetingoje žemėje, toli nuo tėvynės, tačiau jo idėjos, darbai prisimintini ir šiandien, galėtų tapti patriotinio jaunimo auklėjimo Lietuvoje stimulu.

Lietuvių tautinė mažuma tiek teisine prasme, tiek veikimo galimybių prasme patyrė bent keturis laikotarpius, iš kurių labiausiai jų atmintyje ir prisiminimuose, taip pat analitiniuose darbuose akcentuojami 1935–1938 metais vykdyti Lenkijos represyvūs plk. Liudviko Bocianskio veiksmai, likviduojantys lietuvių *status possidendi*. Laikotarpis nuo Varšuvos 1938 m.

kovo ultimatumo Lietuvai iki 1939 m. spalio, nuo Vilniaus susigrąžinimo, lietuvių padėties keitimo požiūriu tebuvo, sakyčiau, deklaratyvus pobūdis.

Tad pažvelkime, kokių potencialu disponavo vilniečiai. Čia veikė lietuvių Vytauto Didžiojo gimnazija, pradžios mokykla, šeši moksleivių bendrabučiai, du knygynai, dvi bibliotekos, bankas, ligoninė ir kelios vaistinės. Lietuviai leido penkių pavadinimų laikraščius ir žurnalus. Visos lietuvių veiklos sritys buvo lenkų administracijos nuodugniai kontroliuojamos, tik lietuviams taikomi griežti reikalavimai, pavyzdžiui, mokyklos pastato kokybė, mokytojo cenzas (Lenkijoje aukštąjį mokslą įgijo per 150 lietuvių, neskaitant daugiau kaip dvidešimties, išsimokslinusių Lietuvoje). Tarp kitko, lietuvių mokytojų cenzas Pietryčių Lietuvos, Vilniaus, Naugarduko, Balstogės vaivadijų kaimų mokyklose buvo tolygus lenkų mokytojų cenzui. Vargino sanitarinių sąlygų reikalavimai, sunkiai įgyvendinami kaimų pirkiose ekonomiškai degradavusiame krašte. Reikalavimai ir kontrolės sustiprėdavo kylant represijų bangai arba savivaliaujant administracijos valdininkams. Administracijos organų savivalė tautinių mažumų atžvilgiu atsispindėdavo vaivadų metinėse ataskaitose Vidaus reikalų ministerijai.

Apie 1927 metus LVLK polonizacijai pasipriešinti per pavaldžias organizacijas sutelkė per 150 lietuviškų privačių pradinių mokyklų, organizuojamų daugiausia „Ryto“ draugijos, kuriai vadovavo energingi ir intelektualūs pirmininkai: kun. dr. Mečislovas Reinys (1918–1922 m.), deportuotas iš Vilniaus, kun. Petras Kraujalis (1922–1933 m.), kun. Kristupas Čibiras (1933–1939 m.). Savarankiškam vienetui Švenčionių „Rytui“ vadovavo dr. Aleksandras Rymas su bendradarbiais kun. N. Vaišučiu, kun. K. Čibiru, kun. J. Skruodžiu, A. Petraičiu. Pabrėžtina, kad ramesnės veiklos laikotarpiu lietuviškas mokyklas galėjo lankyti tik trečdalis mokyklinio amžiaus mokinių.

Krikščioniškos ir tautinės veiklos kryptį talkino liberalaus sparno negausi Lietuvių švietimo „Kultūros“ draugija, įsteigta 1925 metais ir vadovaujama D. Alseikos bei bendradarbių: Broniaus Untulio, Stasio Matjošaičio, Veronikos Alseikienės, Vytauto Kairiūkščio, Povilo Karazijos, A. Krutulio ir kt. Ši draugija buvo artimesnė LVLK pirmininko D. Alseikos, mediko, lietuvių klinikos-ligoninės steigėjo, valstiečių liaudininkų palaikomai kryptiai. Jos garbei reikia pripažinti, kad jo vadovaujama draugija nepasuko ardomosios lietuvių veiklos kryptimi, ko tikėjosi ją 1927 metais registruojantys Vilniaus vaivadijos pareigūnai.

Vilniaus mokytojų seminarijos trečio kurso mokiniai 1925 m. birželis. Autorius nežinomas. Nuotrauka iš Vytauto Dailidkos rinkinio

Vytauto Didžiojo gimnazija. Vilnius, 1939 m. Juliaus Miežlaiškio nuotrauka. LCVA

Lietuvių asimiliacija buvo vykdoma per supolitintą lenkiškąją pastoracinę veiklą, plečiant lenkiškų valstybinių mokyklų tinklą su lietuvių kalba kaip dalyku, kurio dažniausiai ją mokyti paskirti mokytojai patys jos tinkamai nemokėjo. Taip pat buvo blokuojami leidimai dirbti lietuviams mokytojams ar ieškoma įvairių pretekstų atleisti juos iš pareigų.

1918–1927 metais Vilniuje veikė privati Lietuvių mokytojų seminarija, vadovaujama žymaus pedagogo, rašytojo, dramaturgo J. Kairiūkščio (1926 m. seminarijos direktoriumi trumpam paskirtas kun. K. Čibiras). Nuo 1920 metų išleidusi tik vieną mokytojų laidą, 1927 metais buvo likviduota. Panašius trukdymus išgyveno Švenčionių lietuvių gimnazija, įkurta 1919 metais, o 1920 metais lenkų administracijos iš užimamų patalpų iškraustyta, prisiglaudė parapijos namuose; 1937 metais ji buvo uždaryta. Gimnazijai vadovavo šio krašto šviesuolis dr. A. Rymas.

Pagrindinė lietuviško mokslo ir patriotinio ugdymo Pietryčių Lietuvoje kalvė buvo Vytauto Didžiojo lietuvių gimnazija, įsteigta (kitu pavadinimu) A. Smetonos, Jono Basanavičiaus, M. Biržiškos, Povilo Gaidelionio ir kitų iniciatyva. Jos pedagogai buvo vadovėlių autoriai, žymūs dėstomų dalykų specialistai. Mokslas buvo mokamas, nepasiturintiems daroma lengvatos, o neturintiems kur gyventi, suteikiamas bendrabutis. 1921 m. spalio 1 d. į tuometines gimnazijos patalpas (A. Mickevičiaus g. 38) įsiveržė policija ir panaudojusi smurtą išvarė pedagogus bei mokinius į gatvę. Po dviejų savaitių gimnaziją priglaudė žydų visuomenės veikėjai, laikinai išnuomoję patalpas jų realinėje gimnazijoje (Arklių g. 1). Tačiau jau 1921 m. gruodžio 1 d. M. Biržiška nusamdė gimnazijai erdvesnes patalpas Pilypo g. 12 (dabartinėje Šermukšnių gatvėje 3). 1924 metais gimnazijai buvo suteiktos valstybinės teisės, atvėrusios galimybę į aukštąsias mokyklas stoti abiturientams, praslydusiems pro „valstybinio lojalumo patikrą“ kandidatams.

Svarbų vaidmenį vilniečių gyvenime suvaidino 1918 metais įkurta ligoninė, vėliau ir moderniausia Vilniaus poliklinika, globojama V. ir D. Alseikų, J. Basanavičiaus, V. Narbuto ir Jurgio Šlapelio, Sanitarinės globos draugijos valdybos su dvidešimties asmenų personalu. Minėtini jos gydytojai: garsus chirurgas A. Hagentornas, terapeutas V. Kairiūkštis, terapeutas V. Legeika, ginekologas S. Paškevičius, rentgenologas A. Golbergas, laringologas D. Alseika. Vilniaus administracija stengėsi panaikinti šią lietuvių įstaigą. 1925 metais buvo bandoma D. Alseiką deportuoti iš Vilniaus, tačiau įsikišus Tautų Sąjungos Tarybai to atsisakyta. Sanitarinės draugijos ligoninė, kad ir nedidelė, buvo labai populiari, joje gydė įvairių tautybių gydytojai, priimami dirbti tik pagal sugebėjimus, ne pagal politines pažiūras ar tautybę. Draugijai ir gydymo įstaigai ypač svarbus vaidmuo teko lietuvių kaimuose. Vargingiausi kaimo gyventojai buvo gydomi pigiau, išimtiniais atvejais – visiškai be užmokesčio. Tam reikalui naudotos klinikai teikiamos dotacijos ir JAV lietuvių emigrantų surinktos ir atsiųstos lėšos. 1933 metais Sanitarinės globos draugija įsigijo naują patalpą (dabar Gedimino pr. 33/1), į kurią buvo perkelta poliklinika ir 50 lovų ligoninė. Iki 1932 metų viena V. Alseikienė atliko 300 akių kataraktos operacijų. Draugijos ligoninėje-klinikoje per 20 darbo metų gydėsi apie 300 tūkstančių ligonių. Reikia pažymėti, kad ši įstaiga turėjo ir reikšmingą tautinį poveikį. Dauguma klinikos darbuotojų su ligoniais kalbėjo lietuviškai.

Vilniaus „Ryto“ lietuvių švietimo draugijos valdybos nariai. Iš kairės: Kristupas Čibiras, Marcelinas Šikšnys, Vincas Budrevičius, Petras Kraujalis, Antanas Juknevičius, Konstantinas Stašys, Nikodemus Raštutis. Vilnius, 1930 m. Autorius nežinomas. LCVA

1926 m. lapkritį Vilniuje sukviečiamas lietuvių valstiečių suvažiavimas, į kurį susirinko 140 delegatų iš provincijos. Buvo įsteigta Lietuvių ūkio draugija (LŪD). Kreiptasi į lietuvių inteligentiją, kad būtų imtasi organizuoti kooperatyvus, kredito organizacijas, žemės ūkio mokyklas. LŪD plėtojo savo veiklą pamažu, bet nuolat, kiek leido sąlygos. Net labiausiai atsilikusių užkampių valstiečiai įsitikino, jog naudinga keisti ūkininkavimo metodus. LŪD priklausę kooperatyvai, pieninės, parduotuvės įrodė, kad pelno galima gauti net iš mažų ūkių. LVLK ir Vilniaus kredito bankas nemaža apimtimi rėmė įvairius ūkininkavimo naujoves, įtraukdamas kaimiečius į šviečiamąjį procesą. LŪD veikla labiausiai buvo išplėtotą Švenčionių (agr. Motiejus Kraužlys) ir Suvalkų apskrityse (agr. Jonas Pajaujis). Nuo 1928 m. gegužės ėjo M. Stankevičiaus redaguojamas mėnraštis „Dirva“. Profesinius patarimus spausdino ir socialines lietuvių kaimo problemas kėlė laikraščio „Vilniaus žodis“ specialus savaitinis priedas „Ūkininko žodis“ (1929–1939 m.). Priedą „Mūsų artojas“ nuo 1930 iki 1938 metų su pertraukomis leido „Vilniaus rytas“. Straipsnius daugiausia rašė jauni žemės ūkio specialistai. Vilniuje veikė „Birutės“, „Laimės“, „Darbininko“, „Bangos“,

„Ryto“ kooperatyvai. Nors LŪD buvo aukštai vertinama specialistų, laimėdavo konkursus, jos veikla švietimo srityje buvo pripažinta antivalstybine ir 1937 metais uždrausta pasienio zonoje, o 1938 m. sausio mėnesį uždrausta visiškai.

Labai svarbias funkcijas atliko 1914 metais įkurtas Vilniaus lietuvių klubas „Rūta“. Jo tikslai buvo pramoginiai (koncertai, vaidinimai, šokių vakarai) ir politiniai (paskaitos, diskusijos). „Rūtos“ veikla atspindėjo lietuvių kultūrinio ir politinio gyvenimo pagyvėjimą. Klubas buvo patogi vieta susitikimams, kurių metu slapta buvo keičiamasi nuomonėmis politiniais klausimais, derinami skirtingi požiūriai, numatomos veiklos gairės. Klubas tapo reikšmingu lietuvių inteligentijos centru. Tačiau po 1928 metų dėl vidinių nesutarimų sumenko ir 1933 metais bankrutavo.

Kaimuose ypač svarbi buvo visuomeninė švietimo ir kultūros Lietuvių Šv. Kazimiero jaunimui auklėti ir globoti draugija, 1925–1936 metais veikusi Pietryčių Lietuvoje. Ji siekė katalikiškai šviesti, auklėti, šelpti Lenkijos valdomos Rytų Lietuvos lietuvių jaunimą, palaikyti tautiškumą. Šios draugijos, kaip ir kitų, įkūrimo priežastis buvo lenkiškosios vietinės valdžios antilietuviška politika, tiesiogiai sąlygojanti lietuvių aktyviųjų veikėjų (šiuo atveju – ypač kunigų) būrimąsi į panašias organizacijas, kad praktiškai visose gyvenimo srityse būtų efektyviau ginamos pilietinės ir tautinės lietuvių teisės. Pirmasis ilgalaikis pirmininkas – kun. dr. A. Viskantas, valdyba: Konstantinas Aleksa – sekretorius, I. Budzeika – išdininkas, kiti nariai – kun. Nikodemus Raštutis ir D. Palevičienė, garbingi ir pasirengę veiklai nariai. Ypatingi nuopelnai draugijai priskiriami kunigams A. Viskantui ir N. Raštučiui, kurie daugiausia rūpinosi iš pradžių įstatų parengimu, jų suderinimu bei veiklos būdų pritaikymu didėjančios represijų bangos sąlygomis. Šv. Kazimiero draugija Vilniaus krašto lietuviškam jaunimui steigė skyrius, skaityklas, knygynus, darželius, mokyklas, kursus suaugusiesiems. Rengė paskaitas, diskusijas, kultūros renginius: minėjimus, vaidinimus, koncertus, parodas, ekskursijas, varžybas. Vytauto Didžiojo jubiliejus 1930 metais buvo labai plačiai įprasminamas kaimuose statant paminklinius kryžius. 1936 m. gruodį draugijos veiklą Lenkijos valdžia uždraudė.

Vilniaus lietuvių studentų sąjungos teatro sekcija. Vilnius, 1935 m. Autorius nežinomas

Lietuvių veiklai dinamikos ir įvairovės suteikdavo studentai, 1925 metais Vilniuje susibūrę į Lietuvių studentų sąjungą. Aktyvūs sąjungos pirmininkai buvo Antanas Juknevičius (1926–1929 m.), Vincas Martinkėnas (1929–1935 m.), Petras Viščinis (1935–1937 m.) ir kiti. Jų programinis šūkis: „Tau, Tėvyne, aukojame savo jaunąsias jėgas!“ Organizacija sukūrė penkias sekcijas: dramos (įsteigta 1930 m., vadovas A. Krutulys), katalikų veikimo, studenčių (abi įsteigtos 1931 m.), sporto (įsteigta 1932 m.) ir visuomenininkų (įsteigta 1934 m.). Dramos sekcija (nuo 1936 m. – Vilniaus lietuvių teatras) rengė spektaklius, koncertus, kitas kultūrinės pramogas, 1939 metais jos aktoriai sudarė Vaidilos teatro branduolį. Studenčių sekcija rūpinosi moterų švietimu, propagavo tautinį meną. Sąjunga turėjo studentų savišalpos fondą, biblioteką, chorą (jį 1930 m. subūrė Julius Sinius, vadovas A. Krutulys), rengė paskaitas, platino ir skatino skleisti lietuvišką spaudą, knygas, 1933–1939 metais leido žurnalą „Lietuviškas baras“. 1938 metais Lenkijos vyriausybei parengė memorandumą dėl Vilniaus krašto lietuvių kultūros slopinimo. Atsakydami į vaivados L. Bocianskio represijas, 1935–1939 metais studentų sąjungos nariai su Vilniaus lietuvių choru „Varpu“ organizuodavo žygius po Vilniaus kraštą, kur jų spektakliai, koncertai įvairių tautybių buvo šiltai priimami. Žygių metu buvo renkama etnografinė medžiaga. Kaimiečiams studentų kultūrininkų apsilankymai buvo tikra atgaiva nuo pilko gyvenimo realijų. Iš šios grupės jaunimo išaugo aukšto lygio aktoriai ir teatralai (paminėsiu Juozą Kanopką, Aldoną Liobytę), literatai (Rapolas Mackonis, Ona Miciūtė, Antanas Karužas, Mykolė Krinickaitė, Albinas Žukauskas ir kit.), kūrybos viršūnes pasiekė Vladas Drėma. Tiek valstybės administracinė, tiek Vilniaus Stepono Batoro universiteto vadovybė LSS trukdė veikti, persekiojo narius.

Šiame straipsnyje liko neaptartos lietuvių bendruomenei labai svarbios, labai didelę įtaką jų gyvenimui darančios sritys, tokios kaip lietuvių kunigų veikla švietimo ir pastoracinėje veikloje bei spaudos organizatorių ir leidėjų darbai ir pasiekimai. Tikėkime, kad šis forumas susilauks atgarsio, savivaldybės dėmesio, nebus tik trumpalaikis ramentas, o visavertė mūsų valstybės ir tautos istorijos atkarpa.

„*Non licet facere malum ut eveniret bonum*“ („Neleistina daryti bloga, kad išeitų gera“) – linkiu Lietuvos politikams, kultūros ir mokslo korifėjams vadovautis šia gilia universalia humaniška mintimi, kuriant Lietuvos, mūsų Tėvynės, gyvenimo kasdienybę ir perspektyvas.

Parengta pagal pranešimą, skaitytą forume „Lietuviai XX amžiaus I pusės Vilniuje: kas atmintina?“ 2023 m. rugsėjo 15 d. Vilniaus rotušėje.

DOKUMENTAI

VLADAS PUTVINSKIS-PŪTVIS

ISTORINIS ŽVILGSNIS Į ŠAULIŠKUMĄ*

Šaulio vardas gimė Kaune. Tuo vardu liko pakrikštyti lietuviai piliečiai, pasiryžę ginti tėvynę karo ginklu ir ruoštis tam, kiek galint neatsitraukiant nuo savo dienos darbo, savo piliečio ir profesijos prievolių, panaudojant savo liuoslaikius ir kiek galint savo lėšomis. Trumpai, šaulys tai ginkluotas pilietis.

Bet šiais trumpais žodžiais toli ne viskas pasakyta, kas tai yra šaulys ir šauliškumas. Šauliškumas turi savo organizaciją, savo etiką, savo žilą istoriją, savo kultūrą ir žmogaus tipą.

Nors Lietuvos šaulio vardas gimė Kaune 1919 metais, bet šauliškumas pasaulinis reiškinys, kurs yra tiek pat senas, kaip žmonijos istorija.

Šaulio etika neprieštarauja žmonijos etikai, bet ji yra siauresnė, griežtesnė.

Šaulio tipas nors įvairus kraštuose ir visais laikais, betgi turi kai ką visiems bendra. Šauliškumas turėjo savo žydėjimo laikus, savo prietemas ir atsigavimus. Pažymėtina, kad visur ir visada, kurs jis tarpo, buvo lydimas dviejų sąlygų. Be jų jis žūdavo, joms esant visad atsirasdavo. Tos sąlygos – tai laisvė ir tautinė (arba bent padermės) sąmonė.

O galbūt atvirkščiai, gal šauliškumas buvo priežastis, kuri duodavo laisvę ir gimdydavo tautos sąmonę. Tikriausia viena kitam reikalinga, viena kitą remia, jie visad kartu eina.

Daug tūkstančių metų atgal, pirmąsias kultūros laikais, kiekvienas vyras buvo šaulys. Jis buvo medžiotojas arba ginkluotas klajoklis piemu, pagaliau žemdirbys, šeimos narys ir kartu karys. Tų laikų moteris, laiko dvasios duktė, tradicijos saugotoja, dažnai valdanti ginklą, irgi tos kultūros.

Ir šiandien dar taip vadinamųjų miškinų tautų tarpe rasime gyvenančias pirmąsias šauliškumo laipsnį. Tokios, pavyzdžiui, yra Afrikoje tūlos juodųjų tautelės, dažnai kruvinai kariaujančios viena su kita.

Tokios buvo baltųjų plėšikų sunaikintos Amerikos raudonųjų tautos. Jų dorovė, laisvės meilė, pasiryžimas ginti savo padermę, kilnumas, drąsa, jų kūno jėga, vikrumas ir grožis stebino visus, kas juos pažino arba girdėjo. Kuperio (Cooper) ir Mainrido (Mayne Reid) romanai, vaizduojantieji riterių indėnų kovas ir gyvenimą, lig šios dienos mėgiama jaunimo literatūra.

Panašios buvo ir žydų patriarchalės giminės pirm tekus Egipto nelaisvėn ir vėl tais laikais, kai jas vedė karan Juozuė žadėtąsios žemės atgauti. Tokie buvo Kaukazo kalnėnai, kol buvo laisvi ir šveicarečiai Viliaus Telio laikais. Graikai ir romėnai savo istorijos pradžioje, galop tų laikų Europos tautų dauguma.

Ir mūsų tautos pirmąsias aušros laikais, kada bernelis „kas subatos vakarėlį mandra-vojo savąjį juodbėrį žirgelį“ ir kilus gandai balnojo jį gimtosios šalies ginti, palikdamas mergužėlę liūdėti rūtų darželyje, buvo panašiai.

Tų laikų tautosaka, kiek jos dar randame dainų archyve, piešia mums tokį žavų kilnų riterio tėvynainio tipą, kad jis ir šiandien auklėjant tautos dvasią gali būti pastatytas kaip idealas, žinoma, suderinus su mūsų laiko kultūros ir socialinių-politinių sąlygų reikalavimais. (Tas suderinimas ir yra vyriausias uždavinys, kurį stengiasi savaip išrišti moderninis šauliškumas beveik visuose Europos kraštuose. Bet apie tai dar truputį vėliau.)

* Teksto kalba netaisyta – red.

Minint Lietuvos šaulių sąjungos 20-metį prezidentas Antanas Smetona naująją vėliavą įteikia Sąjungos vadui pulkininkui Pranui Saladžiūiui. Kaunas, 1939 m. birželio 25 d. Juliaus Miežlaiškio nuotrauka. LCVA

Jeigu sutiksime su viršiau minėtu apibūdinimu šaulio, kaip ginkluoto piliečio tėvynės gynėjo, tai turbūt sutiksim, kad kalbamas savotiškas tipas ryškiai apsisibrėžia tais istorijos laikais.

Ypatingai svarbu pabrėžti, kaip tampriai anų laikų šauliškumas susijęs su laisve ir tautine sąmone.

Išties anais pirmųjų kultūrų laikais tautos buvo laisvos, kaip nei viena mūsų dienų, kada net stipriausia valstybė yra surišta pasaulio politikos ir ekonominio gyvenimo sąlygomis.

Gal kiek sunkiau apginti kalbamu laiku tautinę sąmonę. Ji ideologiniai buvo už mūsų laikų siauresnė, uždaryta mažesniuose susibūrimuose, bet aiški.

Negalint ilgai išvedžioti, priminkim anų laikų kultūros likučius Odiseją, Eneidą (Iliadą), Senojo įstatymo „rinktosios tautos“ sąmonę, apskritai dabarties tautų folklorą, kurio tarpe ne paskutinę vietą ima ir mūsų tautosaka.

Visas eposas rodo didžiausią savo krašto meilę ir pasiryžimą juos ginti. Na jau tai viena nepakankamai liudija tautos sąmonę. Tačiau nereikia manyti, kad kalbamas visuotinas pirmųjų šauliškumas lydėjo žmogų nuo pat jo atsiradimo. Kiek galima spręsti iš antropologijos, nebuvo šauliškumo pas urvinį žmogų. Matyt jis atsiradęs tik tuokart, kai žmogus ėmė burtis į didesnes bendruomenes, besirutuliojant jų auklėjančiose sferose savajai kultūrai ir etikai.

Požymius panašaus šauliškumo, artimo gamtiškajam padermės savęs saugojamajam instinktui, randame pas tuos gyvius, kurie gyvena didelėmis bendruomenėmis. Prisižiūrėkim, kaip tikrai šauliškai dirba ir kartu gina savo bendruomenę didžioji skruzdėlė arba kilnioji amazonė bitė. Gamtotyra žino daug panašių įdomių reiškinių.

Tokioj analogijoje nėra nieko stebėtina. Ir čia, ir čia veikia gilus įsigimtas instinktyvus dėsnis, amžių išauklėtas bendruomenės vidurio įtakos.

Pas žmogų sąmonės pasaulis sunkiau apčiuopiamas, nes suderintas su sąmone, kurios likusioj gamtoj kaip ir nėra.

Kreipiama dėmesį, kad gamtos gyviai naudojami idealia laisve ir turi nors instinktyvų, bet gilų savo bendrijos reikalų pajautimą, dėl to ir tai, ką apibūdinom šauliškumu, apsireiškia stipriai ir neišvengiamai ir čia sąryšyje su dviem pradžioj minėtom sąlygom.

Šauliškumo pritemos

Istorijos eisenoje žūsta sąlygos, be kurių šauliškumas negali tarpti, būtent tautų laisvė ir su jąja ir jų sąmonė. Ne čia vieta minėti dėl ko taip buvo, gana, kad buvo ir mums svarbu sakioti, kaip kartu su laisve ir tautinė sąmonė nyko, ne be atkaklios kovos ir jų gynėjas šauliškumas.

Viduramžiai. Didikai, feodalai, bajorai kaskart pavergia minias, jos jau nebe tautų dalis, nes nustoja kūrus. Juo giliau į vergovę, juo labiau jos virsta liaudimi. Kur čia šauliškumas? Jo likučius randame ten, kur išliko dar laisvė ir tauta. Didikai slegia liaudį, jie jų laisvės grabkasiai, bet uoliai gina savo laisvę prieš kaskart stiprėjančią valstybės ir karalių despotinę valdžią. Jie slegia minių tautinę sąmonę. Tauta skyla į „tamsias“ vergų apačias ir privileijuotas viršūnes. Viršūnės monopolizuoja pačią tautybę (tauta – tai mes). Tegul „viršūnių“ patriotiškumas savotiškas, kurs mato savo idealą ne visuotiname tautos labe, bet monumentuose paminkluose, pastatytuose ant vergų kaulų, bet visgi jis yra. Kartu su dviem sąlygom išlieka „viršūnėse“ ir šauliškumas. Viduramžių riterio tipas turi daug šauliškumo anot mūsų apibūdinimo. Jis žemės savininkas, pilietis, gyvena pilyje, namie kardu prisijuosęs. Kilnumas, drąsa, žodžio laikymas, kūno kultūra, tai jo privalumai. Jie sudaro krašto militarinę jėgą, nors greta jų auga valstybinė jėga su savo kariuomene, kuri su jais varžosi. (Prisiminkim lenkų šlėktų „pospolite ruszenie“ greta koronos kariuomenės). Tai

išsigimstančios tautų laisvės ir sąmonės išsigimstantis aristokratinis šauliškumas. Tūlos demokratijos srovės nesimpatingai žiūri į šauliškumą, turėdamos kaip tik omenyje feodalinį riterišką šauliškumą, nepaisant kai kurių jo gražių pusių. Bet tai nėra teisinga. Ne riterių šauliškumas pagimdė feodalizmą. Feodalizmas būtų buvęs ir be jo ir būtų buvęs dar žiauresnis, dar baisesnis.

Šauliškumas žūsta

Ilgainiui įsigali imperialistinė despotinė valstybė. Kaži kur ten viršūnėse riogso carai, imperatoriai, karaliai, sultonai, apsupti apgalėtų tarnaujančiųjų didikų, kuriems už jų ištikimybę leidžiama galutinai pavergti ir išnaudoti liaudį. Didikai virsta nors nebelaiviuoju, bet privilegijuotu luomu, kurio prievolė tarnauti valstybės kariuomenės ir šiaip aukštesnėse vietose.

Tautinė sąmonė praryta despotinio imperializmo svaigalo. Žuvo gyvosios tautos vyriausias požymis – josios kūryba. Kūryba vergauja mecenatams. Žuvus laisvei ir tautinei sąmonei šauliškumas miršta, jo paskutiniajam nešėjui riteriui pastojus tarnybon vadovauti despoto vergų armijai.

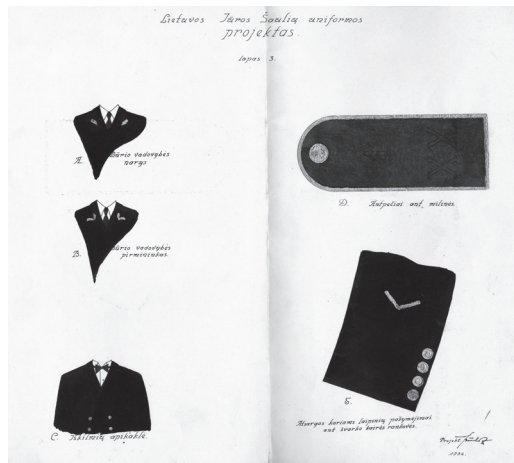
Jis vėl atgyja, nors ir slaptas

Naujosios istorijos laikais naujoji demokratija stoja kovon už laisvę. (Ir vėl neliečiame priežasčių to reiškinių, jas mums parodo istorija, sociologija ir ekonomija.) Su laisvės aušra nubunda ir tautų sąmonė, ir su jais jų neatplėšiamas palydovas gynėjas šauliškumas. Bet iki pilnos laisvės dar toli, kova eina daugiau ar mažiau konspiratyviai, ir šauliškumas seka tuo pačiu keliu, įveikdamas sulig apystovoms slaptai, dažniausia pridengtas ne taip jau baisiais kultūriniais tikslais, išskėsdamas sparnus tik laiks nuo laiko, tai šen tai ten, užlaidavus sukilimams, revoliucijoms.

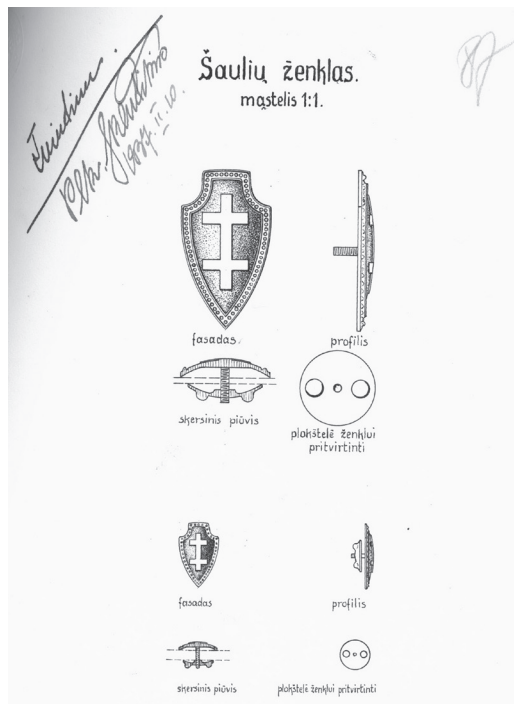
Sporto ir gimnastikos draugijos, garsūs sakalai, medžiotojų, sportinio šaudymo draugijos, pagaliau kultūrinės tautinės draugijos, viešosios ir slaptos, kaip kur leidžia apystovos. Visa tai kuriama vadovaujant slaptai idėjai: atgauti tautos laisvę.

Čia vėl tikras šauliškumas su visais savo teigiamais obalsiais: laisvė, kilnumas, tėvynės meilė, kūno ir dvasios jėga, ištvermė ir kultūra, teisingumas, pasiruošimas karo žygiams.

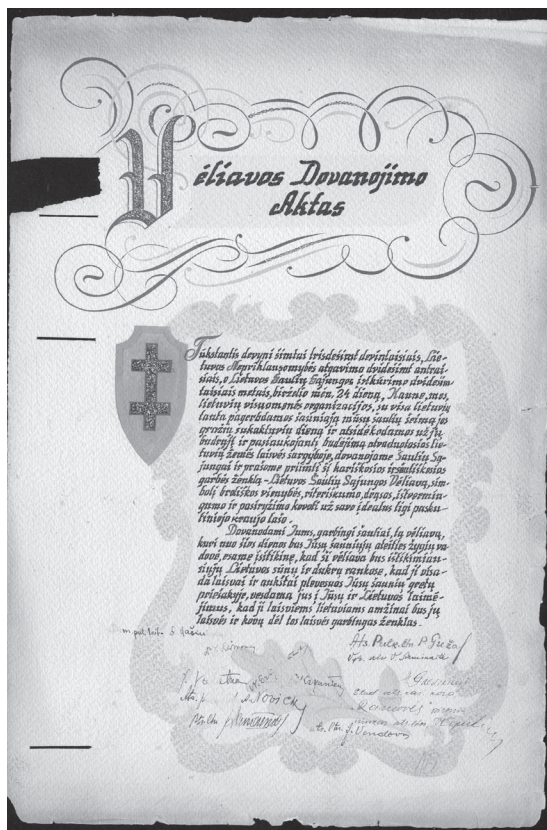
Karinė jėga reiškias ne vien ginklais (jų kalbamuojų laiku labai trūksta), bet idėjiniu pasiryžimu, sąmoninga organizuota drausme, fiziniu pasiruošimu, galop ir paslėptu telkimu karo jėgų, kiek leidžia apystovos.

Lietuvos jūros šaulių uniformos skiriamieji ženklai. 1934–1936 m. LCVA

Lietuvos šaulių sąjungos didysis ir mažasis ženklas. 1937 m. LCVA

Kauno visuomenės atstovų vėliavos dovanojimo Lietuvos
šaulių sąjungai aktas. 1939 m. birželio 24 d. LCVA

Gyvenimas patikrino viltį. Slaptas šauliškumas, išmušus tinkamai istorijos valandai, padėjo atgauti tautų laisvę ir virto didele viešai pripažinta jėga. Juo tautinė kultūra ir sąmonė aukštesnė, juo tvirčiau išsireiškė ir šauliškumas. (Čia negalima nepriminti tiek pasižymėjusių čekų sakalų.)

Atgavus laisvę šauliškumas įžengė į ketvirtąjį savo istorinio gyvavimo laikotarpį.

Dabartinis šauliškumas

Dabartinis šauliškumas ieško naujųjų kelių pasireikšti. Kiek turime žinių, jis tarpsta visuose pasaulio karštuose, kur bent kiek gyvuoja tautos sąmonė. Bet įvairiuose kraštuose jis įsikūnija gan įvairiomis formomis, labiausia organizacijos ir santykių su valstybe atžvilgiais. Prieš jį daug sunkių problemų ir kiekvienas kraštas savaip jas riša. Viena sunkesniųjų liečia santykių šauliškumo su valstybe. Pirmasai, kaip matėm, yra ankštai surištas su tauta. Gi

tautos atgavo laisvę ne kaipo tokios, bet tik sąryšyje su valstybe. Tautos ir valstybės esmė, teritorijos, ideologijos ir teisės atžvilgiu dažnai nesutampa. Tautos naudojasi laisve tik tiek, kiek sugebėjo rasti valstybėje daugumoje, kiek sugeba būti kultūriškai pakilusios, kiek sugebėjo atgauti gimtosios teritorijos. Valstybių sienos nuolat keičiamos ir kilnojamos. Tai pareina nuo politinių santykių, karinių laimėjimų. Tautų gyvenamos teritorijos keičiasi pamažu, tai pareina nuo tautų gyvio jėgų santykiavimų. Nėr valstybės, kurioje tautinis sąstatas būtų visai grynas. Valstybės demokratinė ideologija mato tik piliečius, neleidžia daryti skirtumų tarp jų.

Tauta, besiremdamą savo įgimta teise rungtiniuotis su kitomis, siekti savo sąsąto ir žemės valdymo grynumo, savo suverenumo, ieško kelių vykinti visa tai neperžengiant demokratybės dėsnių. Šauliškumas kaipo tautos jėgos išraiška turi laikintis tautiniais keliais. Tauta negali išsižadėti savo rungtyniavimo teisių, nes kitaip žus, bet iš kitos pusės, nusižengus prieš demokratybę, sulaužius bendrąją pilietinę teisę irgi turi ilgainiui iškrypti, apsilpti. Sveikas šauliškumas negali pasilikti, negali nukrypti ir kiton pusėn patraukdamas tautą šovinizman. Šiuo atžvilgiu šauliškumo organizacijos problema beveik tautos problema.

Kita problemų eilė atsiskleidžia sąryšyje su socialinėmis. Formaliai jas lengvai sutaiko demokratybės principai, kurie praveda griežtą liniją tarp tų, kurie juos pripažįsta ir tų, kurie juos atmeta, bet esminiai ir demokratybės sienose tautos varžosi ir šauliškumo santykiai su socialinėmis srovėmis nėra pilnumoj suderinti.

Galop vyriausia šauliškumo problema, ar jis apskritai tautiškumo būtinas palydovas, ar jis remiasi savo gyvenimo naujoj aušroj, ar vien tik atavizmo reliktyvus apsireiškimas.

Mes matēm, kad šauliškumas lydējo tautybē no pat jos lopšio, būdamas vyriausiuoju jos laisvės gynēju, dar tais laikais, kada nebuvo nei požymių valstybės. (Tautos buvo, kada valstybių nebuvo. Valstybės atsiradusios keitēsi, tai žūdavo, tai atsirasdavo.)

Mes galim įsivaizduoti tokią tvarką, kada visai nebus valstybių, pavyzdžiui, nors jei pasaulyje liks viena valstybė, kas lygu jokia. (Čion netvirtinama, kad taip bus. Sveika tauta yra amžina.)

Reikia manyti, kad šauliškumas žmogaus sveikajam instinktui taip pat giliai įgimtas, kaip laisvės troškimas, kaip pats tautiškumas.

Šauliškumo psichiniame pagrinde glūdi sveikas instinktyvus asmens troškulys pačiam veikliai dalyvauti tautos laisvės gynime. Tas instinktas tik tuokart bus nereikalingas, jei kada stos tokia tvarka, kai tautos laisvė per amžių amžius bus patikrinta. Bet ir tuokart gi nesustos tautų rungtyniavimas, nors jis vyks ir ne karo lauke, ir jame reikalinga bus fizinė atsparumo jėga.

Tas instinktas pačiam ginti, budėti nepaliekant to vien valstybei, sutartims ir panašiai, yra brangus psichinis savitumas, be kurio tvirksta, miršta tėvynės meilės jausmas. Jam esant susidaro teigiamas moraliai ir fiziniai auklėjantis vidurys, kuris sudaro tautos ateities ištvermės, gaivumo tvirčiausią pagrindą.

Kiekviena pasaulio idėja turi savo pagrinde ir fizinio heroizmo armiją. (Paimkim mažiausiai vartojančią fizinių kovos priemonių, būtent krikščionybę. Kur rasim didesnius ne tik dvasinio, bet ir fizinio heroizmo pavyzdžius už tų krikščionių, kurie nebėgo nuo draskančiųjų juos žvėrių ir kitokių mirties kančių.)

Demokratija su savo parlamentarizmu irgi niekad nepašalins fizinės jėgos reikalo, nes parlamentarizmo esmė galų galais daugiau nieko, tik tam tikrųjų realių jėgų viešojo sutartis (konstitucija), kuria pasižadama nespręsti tarpusavių ginčų fizine ginklo jėga, bet tam tikru parlamentiniu būdu. Tegul tas būdas surištas su balsų skaičiais, bet tie skaičiai turi maždaug atitikti realioms jėgoms, kurių realybė vis vien galų galais glūdi fizinių jėgų rezerve. Kad taip yra, prirašo faktai, pavyzdžiui, kur tik žymiai žūsta tiesioginis proporcingumas tarp balsuojančiųjų grupių ir jų fizinių jėgų rezervų, neišvengiamai parlamentarizmas nukenčia avarija, nes balsuojančiai grupei su mažu balsų skaičiumi ir fizinės jėgos pertekliumi jau parlamentarinė sutartis nebeišsimoka.

Suvedus į krūvą šio aeroplaniško žvilgsnio į šauliškumą istoriją daviniais, galima drįsti spėti, kad jam lemta gyvuoti ir tarpti, kol gyvuos tautybė. Jam skirta būti per amžius jos gynėju ir jos jėgos išdava ir kartu šaltiniu.

Jis turės tapti tautos kariuomene greta valstybės armijos ten, kur savo valstybę turės. Šiais atvejais, kur tautos kariuomenės ir valstybės armijos uždaviniai sutaps, pirmoji turės pasiduoti valstybei antrosios. Ten, kur valstybės kompetencija nesieks, tautos šauliškoji kariuomenė veiks savarankiai su savo ideologija ir taktika. Valstybė visad stengsis atgaivinti kartu su pirmykšte laisve pirmykščiojo šauliškumo tipą, pritaikant jį ir tobulinant sulig naujosios kultūros reikalavimais. Tautos, kurios sugebės sėkmingai išrišti šauliškumo problemas, užtikrins savo šviesiąją ateitį.

Šauliškumas Lietuvoje

Lietuvoje šauliškumas turi be bendrųjų savo specifines problemas. Šioje vietoje jų negvildensim, nes čia svarbu buvo tuo tarpu atkreipti dėmesį į jo plačią bendrąją reikšmę. Šauliškumas pas mus tuo tarpu skursta, nes tautos sąmonė nepaisant valstybės irgi remiasi dar vis savo prieblandos angoje. Lietuvos šauliškumas augs ir tarps kartu su tautine sąmone. Jis tebeprašo, tebelaukia geriausiųjų tautos jėgų paramos, jis grąžins skolą su nuošimčiais. Pas mus šauliškumas iš naujo prabudo „Aušros“ ir „Varpo“ laikais. Šaulio vardas gimė mūsų laikinojoje sostinėje ant Vytauto kalno 1919 metais, dirnavonę gaus mūsų tikrojoje sostinėje ant Gedimino kalno, kuriais metais, pareis nuo mūsų visų, tautiečiai.

Spausdinama iš rankraščio, saugomo Šiaulių „Aušros“ muziejuje.

RUSIJOS KARIUOMENĖS IŠVEDIMO IŠ LIETUVOS 30-MEČIUI

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOJI TARYBA

NUTARIMAS

DĖL REFERENDUMO PASKELBIMO PILIEČIŲ VALIAI PAREIKŠTI DĖL BUVUSIOS SSRS KARIUOMENĖS BESĄLYGIŠKO IR NEATIDĖLIOTINO IŠVEDIMO IŠ LIETUVOS RESPUBLIKOS TERITORIJOS 1992 METAIS IR ŽALOS LIETUVAI ATLYGINIMO

1992 m. balandžio 27 d. Nr. I-2528

Vilnius

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, pabrėždama, kad Lietuvos žmonės dar 1989 metais per 1,5 milijono parašų buvo išreiškę savo valią, jog SSRS kariuomenė turi būti išvesta iš Lietuvos Respublikos teritorijos, konstatuodama, kad šis Lietuvos žmonių reikalavimas iki šiol yra neįvykdytas, pabrėždama, kad delsimas išvesti neteisėtai Lietuvos Respublikos teritorijoje tebesančią buvusios SSRS kariuomenę yra šiurkštus Lietuvos Respublikos suvereniteto, Jungtinių Tautų Organizacijos Įstatų bei Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos pagrindinių dokumentų nuostatų pažeidimas, įsitikinusi, kad pakartotinis ir sukonkretintas Lietuvos Respublikos piliečių valios pareiškimas dar iki Helsinkio susitikimo pabaigos paskatintų neteisėtai tebesančios kariuomenės besąlygišką ir visišką išvedimą dar 1992 metais bei palengvintų Helsinkio susitikimo darbą,

būdama ypatingai susirūpinusi, kad užsitęsęs buvusios SSRS kariuomenės išvedimas sudaro nuolatinę grėsmę ne tik Lietuvos Respublikos piliečių ir Lietuvos valstybės saugumui, bet ir taikai bei stabilumui Baltijos regione ir visoje Europoje,

n u t a r i a:

1. Paskelbti 1992 m. birželio 14 d. referendumą piliečių valiai pareikšti dėl buvusios SSRS kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos Federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais ir dėl padarytos Lietuvai žalos atlyginimo.

2. Įrašyti į slapto balsavimo biuletenį tokį Lietuvos Respublikos piliečių valios pareiškimui teikiamą tekstą:

„Aš reikalauju, kad buvusios SSRS kariuomenės išvedimas iš Lietuvos Respublikos teritorijos būtų pradėtas tuoj pat ir užbaigtas 1992 metais ir kad būtų atlyginta Lietuvos žmonėms bei Lietuvos valstybei padaryta žala.

Taip. Ne.“

Piliečio valią išreiškiantis atsakymas paliekamas neišbrauktas.

3. Pavesti Lietuvos Respublikos rinkiminei komisijai vykdyti Lietuvos Respublikos referendumo komisijos įgaliojimus, o Lietuvos Respublikos Vyriausybei – pakviesti stebėti šį referendumą užsienio šalių ir tarptautinių organizacijų atstovus.

LIETUVOS RESPUBLIKOS

AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

VYTAUTAS LANDSBERGIS

KODĖL NEPASIRAŠYTOS SUDERĖTOS SUTARTYS?

1992 m. rugsėjo 8 d. vakare buvo numatytas visų septynių parengtų sutarčių pasirašymas Kremliuje. Kremliaus Vladimiro salėje abi delegacijos laukė, kol po B. Jelcino ir V. Landsbergio trumpo susitikimo šie vadovai, o vėliau krašto apsaugos ir gynybos ministrai pasirašys atitinkamų sutarčių tekstus. Mūsų nustebimui, B. Jelcinas ir V. Landsbergis prie pasirašymui skirtą stalą su sutartimis nepriėjo. O P. Gračiovas ir A. Butkevičius pasirašė jiems pasirašyti skirtas tris sutartis: kariuomenės išvedimo grafiką su priedais, susitarimą dėl organizacinių-techninių kariuomenės išvedimo klausimų ir susitarimą dėl karinių dalinių funkcionavimo tvarkos iki jų išvedimo. Vėliau tą patį vakarą sužinojome, kad B. Jelcinas atsisakė pasirašyti keturias sutartis (susitarimą dėl kariuomenės išvedimo, susitarimą dėl jurisdikcijos Rusijos kariškių ir jų šeimų atžvilgiu, susitarimą dėl kariškių turto ir butų klausimų reguliavimo tvarkos bei susitarimą dėl kariškių socialinių klausimų reguliavimo), motyvuodamas savo atsisakymą tuo, kad šiuos dokumentus dar reikia baigti rengti. Pasirašymo ceremonijos pabaigoje Rusijos prezidentas priėjo prie mūsų delegacijos ir, paduodamas kiekvienam iš mūsų ranką, pasakė: „Na, nieko, su latviais ir estais iš viso nieko dar neturime. Reikės dar kokią mėnesį padirbėti.“ Šie palinkėjimai niekada neišsipildė. Nors derybos ir tęsėsi, o 1993 m. kovo mėnesį buvo pakeista Lietuvos Respublikos valstybinės derybų delegacijos sudėtis, bet nieko naujo nebuvo pasiekta.

Nors parafuotas Susitarimas su Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo taip ir liko nepasirašytas, 1992 m. rugsėjo 8 d. pasirašytos sutartys tapo pakankamu teisiniu pagrindu išvesti šias ginkluotąsias pajėgas iki išvedimo grafike nustatytos 1993 metų rugpjūčio 31 dienos. Išvedimo grafikas nustatė konkrečias kiekvieno dalinio išvedimo datas ir galutinę išvedimo datą, o kitos dvi sutartys (susitarimas dėl organizacinių-techninių išvedimo klausimų ir susitarimas dėl dalinių funkcionavimo tvarkos) sureguliuavo pagrindinius praktinius išvedimo klausimus. Visos trys sutartys įsigaliojo jų pasirašymo dieną ir buvo įregistruotos Jungtinių Tautų Sekretariate. Nebuvo teisinio pagrindo abejoti Rusijos įsipareigojimu išvesti savo kariuomenę pagal pasirašytą grafiką iki 1993 m. rugpjūčio 31 d.

Iš kn. Č. Stankevičius. Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. Vilnius, Leidybos centras prie KAM, 2002, p. 16–17.

LIETUVOS RESPUBLIKOS IR RUSIJOS FEDERACIJOS SUSITARIMAS DĖL RUSIJOS FEDERACIJOS GINKLUOTŲJŲ PAJĖGŲ IŠVEDIMO IŠ LIETUVOS RESPUBLIKOS TERITORIJOS

Lietuvos Respublika ir Rusijos Federacija, toliau vadinamos Šalimis, vadovaudamosi 1991 metų liepos 29 dienos Sutartimi tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų, kuri įsigaliojo 1992 metų gegužės 4 dieną,

laikydamosi suvereniteto ir nesikišimo į vidaus reikalus principų, taip pat ir kitų visuotinai pripažintų tarptautinės teisės principų, įtvirtintų Jungtinių Tautų Organizacijos Įstatuose, 1975 metų rugpjūčio 1 dienos Europos saugumo ir bendradarbiavimo Konferencijos Baigiamajame akte bei kituose Konferencijos dokumentuose,

atsižvelgdamos į tai, kad visa buvusios Sovietų Sąjungos kariuomenė, esanti Lietuvos Respublikos teritorijoje, šiuo metu yra Rusijos Federacijos ginkluotosios pajėgos, ir suvokdamos, kad jų išvedimas iš Lietuvos Respublikos teritorijos yra šių principų realizavimas šalių tarpusavio santykiuose,

būdamos įsitikinusios, kad Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimas iš Lietuvos Respublikos teritorijos taps reikšmingu indėliu užtikrinant saugumą, stabilumą ir pasitikėjimą Europos žemyne ir padės kurti bei stiprinti Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos geros kaimynystės santykius,

atsižvelgdamos į Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos tautų pasiryžimą gyventi taikoje ir santarvėje, taip pat į 1992 metų birželio 14 dieną Lietuvos Respublikoje įvykusį referendumą, susitarė:

1 straipsnis

Rusijos Federacija pripažįsta savo tarptautinius įsipareigojimus išvesti kariuomenę ir įvykdys organizuotą ir visišką Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimą iš Lietuvos Respublikos teritorijos ne vėliau kaip 1993 metų rugpjūčio 31 dieną.

2 straipsnis

1. Iš Lietuvos Respublikos pagal šio Susitarimo 1 straipsnį turi būti išvesti visi asmenys, priklausantys Rusijos Federacijos ginkluotosioms pajėgoms, ir jų šeimų nariai, išskyrus asmenis, kurie yra Lietuvos Respublikos piliečiai. Civilių asmenų, turinčių teisę ir pareiškusių norą likti Lietuvoje, klausimas kiekvienu atveju sprendžiamas pagal Lietuvos Respublikos įstatymus.

2. Taip pat išgabenamas (išvežamas) ginkluotųjų pajėgų kilnojamas turtas, išskyrus turtą, paliekamą ir perduodamą Lietuvai pagal atskirą susitarimą, kurį Šalys parengs ir sudarys per mėnesį nuo šio Susitarimo pasirašymo dienos.

3. Asmenų, priklausančių Rusijos Federacijos ginkluotosioms pajėgoms, ir jų šeimų narių turto bei butų klausimų reguliavimo tvarką nustato atskiras Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos susitarimas.

3 straipsnis

1. Rusijos ginkluotųjų pajėgų išvedimas iš Lietuvos Respublikos teritorijos, pradėtas 1992 metų kovo mėnesį, bus vykdomas planingai pagal grafiką ir jo priedą, kuriuos Šalys patvirtina tuo pat metu, kai jos pasirašo šį Susitarimą.

2. Apie atskiros dalies ar dalinio faktiško išvedimo datos pakeitimą ne ilgiau negu savaitę pranešama Lietuvos Respublikos Vyriausybei Įgaliotiniams. Išvedimo datos perkėlimas

iki mėnesio galimas tik išimtinu atveju ir sutikus Lietuvos Respublikos Vyriausybės Įgaliotiniui.

Bet kokie atskirų dalių ar dalinių išvedimo terminų pakeitimai nekeičia Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo tarpinių ir galutinio terminų.

3. Su kariuomenės išvedimu susijusių techninių ir organizacinių klausimų sprendimo tvarką nustato specialus Protokolas, kuris pasirašomas kartu su šiuo Susitarimu.

4 straipsnis

1. Dalys, daliniai ir asmenys, priklausantys Rusijos Federacijos ginkluotosioms pajėgoms, ir jų šeimų nariai iki galutinio išvedimo gerbia Lietuvos Respublikos suverenitetą, laikosi jos įstatymų ir kitų teisinių aktų ir nesikiša į Lietuvos Respublikos vidaus reikalus.

2. Lietuvos Respublikos vidaus organai ir piliečiai gerbia Rusijos Federacijos ginkluotosioms pajėgoms priklausančių asmenų bei jų šeimų narių teises pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ir neatlieka veiksmų, kurie pažeistų šias teises.

3. Jurisdikcijos šių asmenų atžvilgiu klausimus nustato atskiras Susitarimas.

4. Asmenų, priklausančių Rusijos Federacijos ginkluotosioms pajėgoms, socialinius klausimus reguliuoja atskiras Susitarimas.

5 straipsnis

Visos išvedamų Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų užimamos teritorijos ir objektai iki jie bus sugrąžinti Lietuvos Respublikai, turi būti inspektuojami Lietuvos Respublikos, dalyvaujant Rusijos Federacijos Vyriausybės Įgaliotiniams pagal abiejų Šalių suderintą atskirą Protokolą dėl inspektavimo tvarkos.

6 straipsnis

Visos teritorijos, pastatai ir įrengimai, užimti išvedamų iš Lietuvos Respublikos Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų, dalims ir daliniams iš užimtų objektų išeinant, Lietuvos Respublikos valdžiai grąžinami sveiki ir išsaugoti, tokie, kad būtų juos galima naudoti pagal grąžinamo objekto paskirtį.

Perdavimo tvarką nustato atskiras protokolas, kurį Šalys sudarys per mėnesį nuo šio Susitarimo pasirašymo dienos.

7 straipsnis

Lietuvos Respublikos Vyriausybė palankiai reaguos, kai bus kreipiamasi dėl pagalbos įgyvendinant priemones Rusijos Federacijos ginkluotosioms pajėgoms iš Lietuvos Respublikos teritorijos išvesti.

8 straipsnis

Pervežant išvedamą kariuomenę, gabenant krovinius, o suderintais atvejais – paliekant ir / ar sunaikinant įvairias medžiagas bei atliekas bus laikomasi Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymų. Dėl to būtinos gamtos apsaugos, o padarius žalos gamtai – atkūrimo priemonės bus vykdomos Rusijos Federacijos sąskaita, abiem Šalims suderinus jų apimtį.

Jeigu Šalys nesusitars dėl minėtųjų priemonių apimties, klausimą spręs Mišrioji komisija arba jis bus sprendžiamas diplomatinio keliu per 3 mėnesius, o šios priemonės per tą laiką bus vykdomos pagal pasiūlytas mažesnes apimtis.

Kitus gamtos apsaugos ir ekologinės žalos klausimus reguliuoja atskiras susitarimas, kurį Šalys sudarys per mėnesį po šio Susitarimo pasirašymo dienos.

9 straipsnis

1. Lietuvos Respublikos gynybiniam pajėgumui atkurti Rusijos Federacija perduos Lietuvos Respublikai kaip kompensaciją būtiną kiekį ginkluotės, karinės technikos, šaudmenų ir karinio turto pagal atskirą susitarimą, kurį Šalys sudarys per mėnesį po šio Susitarimo pasirašymo dienos.

2. Rusijos Federacija sutinka abiem pusėms naudingomis sąlygomis ateityje perduoti Lietuvos Respublikai kitą ginkluotę, karinę techniką, ginklus, šaudmenis, atsargines dalis ir instrumentus.

10 straipsnis

Igyvendindamos šį Susitarimą ir koordinuodamos Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos priemonės, abiejų Šalių Vyriausybės ne vėliau kaip per mėnesį po šio Susitarimo pasirašymo paskirs nuo kiekvienos Šalies Vyriausiąją Įgaliotinį ir po du Įgaliotinius, kurie ir sudarys Mišriąją komisiją.

Mišrioji komisija veiks pagal priimtas taisykles, abiejų Šalių sutartinais parengtas. Mišriosios komisijos sprendimai privalomi abiem Šalims.

Tuo atveju, kai Mišrioji komisija per mėnesį negalės išspręsti iškilusio klausimo, šis klausimas nedelsiant turi būti išspręstas diplomatinio keliu, o būtinais atvejais – ir aukščiausiu lygiu.

Mišriosios komisijos būstinė yra Vilniuje.

11 straipsnis

1. Hidrografinė įranga, kuri yra Lietuvos Respublikos teritorijoje, perduodama Lietuvos Respublikai. Perdavimo tvarką ir sąlygas bei atsiskaitymo tvarką nustato atskiras Susitarimas.

2. Lietuvos Respublika prisiims jūrų laivybos atitinkamose Baltijos jūros akvatorijose saugumo navigacinio-hidrografinio užtikrinimo įsipareigojimus.

12 straipsnis

1. Rusijos Federacija nuo teisių perėmimo momento sutinka atlyginti materialinę žalą, jeigu ji buvo ar bus padaryta Lietuvos Respublikai, jos įstaigoms, juridiniams asmenims ir piliečiams Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų arba joms priklausančių asmenų, einant tarnybines pareigas, veiksmams ar neveikimu. Padarytos žalos atlyginimo dydį ir terminus nustato Mišrioji komisija pagal Lietuvos Respublikos įstatymus.

2. Rusijos Federacija užtikrina, kad bus išieškota materialinė žala, jeigu ji buvo ar bus padaryta Lietuvos Respublikos įstaigoms, juridiniams asmenims ir piliečiams arba trečiųjų šalių piliečiams Rusijos Federacijos ginkluotosioms pajėgoms priklausančių asmenų veiksmams ar neveikimu, neatliekant tarnybinių pareigų. Žalos atlyginio dydį ir terminus nustato Lietuvos Respublikos teismai.

3. Žalos, numatytos šio straipsnio 1 ir 2 dalyse, atlyginimas bus vykdomas per atitinkamus Lietuvos Respublikos organus.

4. Pretenzijas dėl žalos atlyginimo, pateiktas nuo teisių perėmimo momento, nurodyto šio straipsnio 1 dalyje, bet nepatenkintas iki šio Susitarimo įsigaliojimo, nagrinės Mišrioji komisija.

13 straipsnis

1. Lietuvos Respublika sutinka atlyginti materialinę žalą, jeigu ji bus padaryta Lietuvos Respublikos valstybinių įstaigų veiksmams ar neveikimu Rusijos Federacijos ginkluotųjų

pajėgų dalių ir dalinių arba joms priklausančių asmenų ir jų šeimų narių turtui, tokio dydžio ir tokiais terminais, kokius nustatys Mišrioji komisija pagal Lietuvos Respublikos įstatymus.

2. Lietuvos Respublika užtikrina, kad bus išieškota materialinė žala, kurią Lietuvos Respublikos piliečiai ir juridiniai asmenys padarė Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų dalių ir dalinių bei joms priklausančių asmenų, taip pat jų šeimų valdomam turtui, tokio dydžio ir tokiais terminais, kokius nustatys Lietuvos Respublikos teismai.

3. Žalos, numatytos šio straipsnio 1 ir 2 dalyse, atlyginimas bus vykdomas per atitinkamus Rusijos Federacijos organus.

4. Ieškiniai dėl žalos, nurodytos šio straipsnio 1 ir 2 dalyse, kurie yra nagrinėjami Lietuvos Respublikos teismuose šio Susitarimo įsigaliojimo dieną, perduodami nagrinėti Mišriajai komisijai.

14 straipsnis.

Šiame Susitarime vartojami terminai reiškia:

1. „Rusijos Federacijos ginkluotosios pajėgos“ – Rusijos Federacijos visų rūšių ginkluotųjų pajėgų ir pasienio kariuomenės junginiai, dalys, daliniai, įstaigos ir organizacijos, esančios Lietuvos Respublikos teritorijoje.

2. „Asmenys, priklausantys Rusijos Federacijos ginkluotosioms pajėgoms“:

a) kariškiai, priklausantys Rusijos Federacijos ginkluotosioms pajėgoms;
b) civiliai asmenys, dirbantys Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų dalyse, daliniuose, įstaigose ir organizacijose;

c) asmenys, komandiruoti į Rusijos Federacijos ginkluotąsias pajėgas.

3. „Asmenų, priklausančių Rusijos Federacijos ginkluotosioms pajėgoms, šeimų nariai“ – sutuoktiniai, vaikai, taip pat nuolatos kartu gyvenantys ir išlaikomi giminaičiai.

4. „Kilnojamasis turtas“ – ginkluotė, karinė technika, šaudmenys, kitos Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų karinės-materialinės-techninės priemonės ir turtas.

15 straipsnis

Šis Susitarimas įsigalioja nuo jo pasirašymo dienos. Jis bus užregistruotas Jungtinių Tautų Organizacijos Sekretoriате pagal Jungtinių Tautų Organizacijos Įstatų 102 straipsnį.

Sudarytas Maskvoje 1992 m. rugsėjo 8 d. dviem egzemplioriais, kiekvienas lietuvių ir rusų kalbomis. Abu tekstai turi vienodą galią.

Už Lietuvos Respubliką

Už Rusijos Federaciją

*Spausdinama iš mašinraščio,
Lietuvos Respublikos Seimo archyvas,
f. 7, ap. 1, b. 39, l. 125–131.*

LIETUVOS VALSTYBINĖS DERYBŲ SU RUSIJA DELEGACIJOS PRANEŠIMAS

Lietuvos valstybinė derybų su Rusija delegacija parengė ir skelbia šį pranešimą, kad valstybės institucijos ir visuomenė būtų išsamiai informuotos apie tai, kaip vyksta derybos su Rusija, kokiomis politinėmis ir teisinėmis nuostatomis jose vadovaujamosi ir kaip nuosekliai ginamos valstybės teisės.

Lietuva šiose derybose siekia, kad Lietuvos ir Rusijos tarpvalstybiniai santykiai būtų teisingai sureguliuoti derybomis, nenaudojant jėgos ar ekonominio spaudimo, vadovaujantis tarptautinės teisės principais bei normomis ir grindžiant pasitikėjimu tarp abiejų šalių. Pasitikėjimas bus sukurtas, kai Rusija kaip SSRS teisių ir pareigų perėmėja visiškai išves buvusios SSRS kariuomenę, gera valia įvykdys jai tekusią pareigą atlyginti Lietuvos piliečiams – SSRS genocido aukoms, taip pat kitiems asmenims ir Lietuvos valstybei padarytą žalą.

Delegacijoje išsamiai aptartos ir suformuluotos nuostatos vienija visas mūsų pastangas ir sudaro pagrindą pačios delegacijos kaip valstybinės struktūros nuosekliai bei kolegialiai veiklai.

Lietuvos valstybinė delegacija derybose dėl buvusios SSRS, dabar Rusijos, kariuomenės išvedimo nuo pat pradžių vadovaujasi tokiomis pagrindinėmis nuostatomis:

Lietuva niekada nebuvo SSRS dalis, tik jos okupuota valstybė;

Rusija privalo išvesti buvusios SSRS, dabar jau savo kariuomenę, nes likviduoti tarptautinio nusikaltimo padarinius – jos pareiga;

deramasi ne dėl to, ar bus išvesta Rusijos kariuomenė, o tik dėl jos išvedimo tvarkos;

Rusijos kariuomenė turi būti išvedama besąlygiškai ir per trumpiausią laiką;

visais klausimais deramasi ir susitariama tik su Rusijos valstybe, o ne su jos kariuomene;

Lietuva jokių būdu, taigi ir sutartimis dėl Rusijos kariuomenės išvedimo, neįteisins net ir laikino Rusijos kariuomenės buvimo Lietuvoje;

nepriimtini jokie karinio bendradarbiavimo pasiūlymai, tokio pobūdžio susitarimai, taip pat ir bendras karinių objektų ar kitokių gynybos bei saugumo sistemų kūrimas ir naudojimas;

visas užgrobtas ar okupacijos laikotarpiu Lietuvos teritorijoje sukurtas nekilnojamas turtas yra Lietuvos nuosavybė, jo naikinimas yra nusikalstama veikla, o bet kokie Rusijos kariuomenės sandoriai dėl šio turto negalioja;

jau išvesdama kariuomenę Rusija turi atlyginti už SSRS 1940 metais užgrobtą ar sunaikintą Lietuvos kariuomenės ginkluotę, techniką ir kitą turtą;

derantis dėl Rusijos kariuomenės išvedimo tvarkos kartu turi būti deramasi ir dėl kitos Rusijos kariuomenės padarytos žalos atlyginimo;

karinis Rusijos tranzitas per Lietuvos teritoriją į Kaliningrado sritį kelia grėsmę Lietuvos saugumui;

Rusijos kariuomenės dalinių pratybos už kareivinių teritorijos turi būti nutrauktos, o karinių dalinių funkcionavimas apribotas tiek, kiek būtina pasirengti juos išvesti;

gabenti naujokus į Lietuvą tebesančius Rusijos karinius dalinius neleidžiama.

Lietuvos delegacija iš anksto buvo parengusi būsimų susitarimų projektus ir kariuomenės išvedimo grafiką. Šie projektai ir pagrindė tuos skirtumus, kurie buvo suderėti 1992 m. rugsėjo 8 d.

Derybos, prasidėjusios 1992 m. sausio mėnesį, buvo sunkios ir ilgą laiką nepakankamai konstruktyvios dėl daugelio nepagrįstų Rusijos reikalavimų. Akivaizdu, kad Rusijos ir Lietuvos kaip derybų šalių padėtis realiai buvo nelygi jau vien dėl to, kad Lietuvoje tebėra Rusijos kariuomenė, kuri neabejotinai darė įtaką derybų procesui. Buvo ekonominis bei kitoks spaudimas.

Sunkiausia buvo derėtis:
dėl išvedimo termino ir grafiko;
dėl visų rūšių žalos, padarytos SSRS nuo 1940 metų Lietuvos piliečiams ir valstybei, atlyginimo;
dėl kariuomenės tebedaromos žalos atlyginimo;
dėl Rusijos reikalavimo įteisinti laikiną jos kariuomenės buvimą Lietuvoje;
dėl Rusijos pretenzijų į kariuomenės užimamą ar jos reikalams naudojamą nekilnojamą turtą;
dėl reikalavimų, kad Lietuva įsipareigotų pastatyti išvedamos kariuomenės karininkams butus.

Esminį poveikį deryboms padarė 1992 m. birželio 14 d. referendume pareikšta Lietuvos piliečių valia. Po referendumo pavyko pasiekti, kad Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos viršūnių susitikime Helsinkyje būtų priimtas Politinės deklaracijos 15 straipsnis, reikalaujantis greito, tvarkingo ir visiško svetimos kariuomenės išvedimo iš Baltijos valstybių. Derybose pagaliau buvo suprastas mūsų argumentavimas ir pavyko pereiti prie konkrečių susitarimų bei aiškesnių formulavimų, kurių vėliau nebūtų galima iškreiptai aiškinti.

1992 m. rugsėjo 7–8 dienomis pasibaigė esminis derybų etapas, buvo visiškai suderinti ir parengti pasirašyti septyni tarpvalstybiniai susitarimai, kurie turėjo įsigalioti nuo pasirašymo dienos. Buvo taip pat susitarta, kad prie parengtų pasirašyti susitarimų Lietuva prideda savo atskirą pareiškimą, kuriuo dar kartą pabrėžtų, kad, pirma, pasirašomos sutartys neįteisina jokio Rusijos kariuomenės buvimo ir, antra, derybos dėl padarytos Lietuvai žalos atlyginimo turi būti tęsiamos.

Suderėti susitarimai buvo kompleksiškas ne tik kariuomenės išvedimo, bet ir platesnės santykių su Rusija problemos sprendimas ir išreiškė šalių pasiektą bendrą kompromisą. Vieni kompromisai buvo kitų kompromisų atsvara – ir nebūtinai tame pačiame dokumente. Mūsų atskiri sprendimai buvo priimti atsižvelgiant į visumą ir vardan to, kad būtų kuo greičiau pasirašytas ypatingai svarbus Lietuvai oficialus Rusijos įsipareigojimas per trumpą laiką išvesti kariuomenę ir pradėti atlyginti jos tebedaromą žalą.

Deja, Rusija 1992 m. rugsėjo 8 d. netikėtai pasirašė tik tris iš septynių suderėtų tarpvalstybinių susitarimų: dėl kariuomenės išvedimo grafiko; dėl karinių dalinių funkcionavimo tvarkos iki jų išvedimo; dėl organizacinių ir techninių klausimų sprendimo tvarkos.

Rusija nepasirašė šių suderėtų susitarimų: susitarimo, kuriame yra svarbios politinės nuostatos ir nuostatos dėl žalos atlyginimo; susitarimo, kuriame nustatyta, kaip išvedamos Rusijos kariuomenės kariškiams ir kitiems asmenims bus taikomi Lietuvos Respublikos įstatymai; dviejų susitarimų, reguliuojančių turtinius ir socialinius santykius.

Nepasirašytuose susitarimuose yra suderintos tokios svarbios nuostatos, kaip antai: nuoroda į tai, kad yra atsižvelgiama į 1992 m. birželio 14 d. referendumą; Rusijos patvirtinimas, kad ji pripažįsta savo tarptautinius įsipareigojimus išvesti kariuomenę iš Lietuvos; Rusijos įsipareigojimas, kad išvedamos kariuomenės dalys ir kariškiai gerbs Lietuvos suverenitetą, laikysis Lietuvos įstatymų, nesikiš į Lietuvos vidaus reikalus; įsipareigojimas visus Rusijos kariuomenės užimamus pastatus perduoti Lietuvos valdžiai išsaugotus ir sveikus; Rusijos sutikimas, kad jos sąskaita bus vykdomi gamtos saugos darbai, kurių prireiks išvedant kariuomenę, ir sutarimas, kad kitus ekologinės žalos atlyginimo reikalus sutvarkys atskiras susitarimas; Rusijos sutikimas pradėti atlyginti žalą.

Kaip jau minėta, Rusija 1992 m. rugsėjo 8 d. nelauktai nepasirašė keturių iš septynių suderėtų tarpvalstybinių susitarimų ir dabar reikalauja pakeisti tuos nepasirašytus susitarimus. Rusija vėl pradėjo reikšti pretenzijas į nekilnojamą turtą, kuris yra Lietuvos nuosavybė, reikalauti, kad Rusijos kariuomenei būtų leista jį parduoti; pradėjo reikalauti,

kad Lietuva atsisakytų minėto pareiškimo prie sutarčių; nori pakeisti susitarimą dėl kompensavimo už pagrobtą Lietuvos kariuomenės ginkluotę, taip pat suderėtus sprendimus dėl tebedaromos ekologinės ir kitokios žalos atlyginimo.

Anksčiau Rusija bandė vienašališkai keisti tik vieną iš suderintų, bet nepasirašytų susitarimų, o dabar reikalauja keisti ir kitus. Rusija pateikė naujų nepagrįstų reikalavimų: leisti išvykstančių karininkų butuose apsigyventi naujai atvykstantiems karininkams; pripažinti Rusijos kariškiams politines ir pilietines teises Lietuvoje; perduoti užimamus butus išvedamų kariškių nuosavybėn; leisti pasilikti Lietuvoje išleidžiamiems į atsargą išvedamų karinių dalinių kariškiams ir palikti jiems jų užimamus ar net suteikti naujus butus ir kt. Vėl siūloma, kad Lietuvos Respublika kaip valstybė įsipareigotų statyti butus išvedamos kariuomenės kariškiams. Visi šie nauji reikalavimai pateikiami taip, tarsi nebūtų šių metų rugsėjo 8 d. suderėtų, nors ir nepasirašytų, keturių susitarimų. Tad iš tikrųjų yra siūloma iš naujo derėtis dėl sutartų dalykų, daromas spaudimas. Kai šitaip negerbiama susitarimai, griauamas pasitikėjimas.

Rusija, pateikusi naujus reikalavimus, dabar, matyt, laukia Lietuvos nuolaidų, kurių Lietuvos delegacija negali daryti. Panaši yra ir derybų dėl prekybos bei ekonominių santykių padėtis.

Neseniai Rusijos delegacija pasiūlė svarstyti karinio tranzito sutarties projektą. Lietuvos delegacija savo ruožtu pasiūlė svarstyti dar ir šiuos klausimus: dėl represuotų Lietuvos piliečių teisių atstatymo ir kompensacijų; dėl piliečių persikėlimo ir repatriacijos. Rusija gruodžio 3–4 d. atsiuntė ekspertų grupę tartis tik dėl išvedamos iš Vokietijos Rusijos kariuomenės karinio tranzito per Lietuvos teritoriją. Rusija atsisako konkrečiai svarstyti repatriacijos ir juo labiau – atlyginimo už represuotų Lietuvos piliečių pažeistas teises klausimus.

Nepaisant visų sunkumų ir to, kad valstybinių delegacijų susitikimai vyksta nereguliariai, Lietuvos valstybinė derybų delegacija nuosekliai dirba jai pavestą darbą. Delegacija ir jos ekspertų grupės rengia naujų sutarčių projektus, svarsto ministerijų parengtus susitarimų projektus, dirba dėl padarytos Lietuvai žalos ir kitus darbus, ruošiasi būsimiems derybų susitikimams.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimu patvirtinta ir įgaliota Valstybinė derybų su Rusijos Federacija delegacija pareiškia apie savo pasiryžimą tęsti derybas su Rusija, laikantis Lietuvos Respublikos Seimo lapkričio 26 d. deklaruoto nepriklausomos Lietuvos politikos tęstinumo ir pačių principinių politinių bei teisinių nuostatų, kuriomis per ligšiolines derybas buvo siekiama apsaugoti Lietuvos teises ir interesus dabartyje ir ateityje, įvykdyti 1992 m. birželio 14 d. referendumo reikalavimus dėl visiško ir besąlygiško Rusijos kariuomenės išvedimo bei žalos atlyginimo, priešintis bet kurioms pastangoms užtušuoti SSRS įvykdytą agresiją prieš Lietuvą ir Lietuvos okupaciją – nusikaltimus, kurie nesukūrė ir negali sukurti jokių teisių ir teisėtų interesų tiek Sovietų Sąjungai, tiek ir jos teisių perėmėjai, taip pat pastangoms per įvairias sutartis ir tarpžinybinius susitarimus tiesiogiai ir netiesiogiai integruoti Lietuvą į kokias nors poimperines sąjungas, įtakos sferas bei „erdves“.

Valstybinė derybų su Rusija delegacija: Česlovas Stankevičius (delegacijos vadovas), Audrius Butkevičius, Egidijus Jarašiūnas, Vladimiras Jarmolenka, Valdemaras Katkus, Vytas Navickas, Eugenijus Nazelskis, Romualdas Ozolas, Saulius Pečiūnas, Vytautas Sinkevičius, Stasys Stačiokas, Gediminas Šerkšnys, Vilenas Vadapalas, Adolfas Venskus.

*Vilnius, 1992 m. gruodžio 14 d.
Spausdinama iš mašinraščio,
Lietuvos centrinis valstybės archyvas,
f. 1801, ap. 1, b. 141.*

RUSIJOS FEDERACIJOS GINKLUOTŲJŲ PAJĖGŲ IŠVEDIMO IŠ LIETUVOS RESPUBIKOS TERITORIJOS

G R A F I K A S

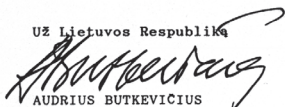
Parengtas, remiantis 1992 m. rugsėjo 8 d. Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos Susitarimo "Dėl Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos" 3 straipsnio 1 dalimi

Eil. Nr.	Valdymo organai, junginiai, daliniai	Dislokacijos vieta	Išvedimo pobūdis	Išvedimo terminas			
				1992	1993 (iki 08 31)		
				III-IV kv.	I kv.	II kv.	III kv.
Sausumos kariuomenė							
1	107 motošaulių divizija	Vilnius	Išvedama	—>			
2	918 reaktyvinės artilerijos pulkas	Telšiai	Išvedamas	—>			
3	405 atskiras nepilotuojamų skraidymo aparatų pulkas	Tauragė	Išvedamas	—>			
4	66 radiolokacijos brigada	Zagarė	Išvedama *)	—>			
5	9 inžinerinis pulkas	Kaunas	Išvedamas *)	—>			
6	27 atskiras radioelektroninės kovos batalionas	Plungė	Išvedamas	—>			
7	367 atskiras sraigtasparnių pulkas	Kaunas	Išvedamas	—>			
8	384 didelio galingumo artilerijos brigada	Plungė	Išvedama *)	—>			
9	434 atskiras pontoninių tiltų batalionas	Kaunas	Išvedamas *)	—>			
10	477 mobili technikos remonto bazė	Kėdainiai	Išvedama *)	—>			
11	1014 atskiras raketų parko divizionas	Kėdainiai	Išvedamas *)	—>			
12	173 zenitinės artilerijos mokymo poligonas	Kretinga	Išvedamas	—>			
13	5191 saugojimo bazė	Pabradė	Išvedama *)	—>			
Oro desanto pajėgos							
14	7 oro desanto divizija	Kaunas	Išvedama	—119 nuan—>	92 nuan	408 nuan	444 nuan
15	242 oro desanto mokymo centras	Gaižiūnai	Išvedamas	—226 nuan—>	304 nuan	385 nuan	420 nuan
16	332 praporščikų mokykla	Gaižiūnai	Išvedama	—>			
Priešlėktuvinės gynybos pajėgos							
17	257 aviacijos valdymo punktas	Kaunas	Išvedamas	—>			
18	169 zenitinė raketinė brigada	Nemunas	Išvedama	—>			
19	466 zenitinė raketinė brigada	Vilnius	Išvedama	—>			
20	2305 atskiras radiolokacinis batalionas	Degučiai	Išvedamas	—>			
21	2308 atskiras radiolokacinis batalionas	Vilnius	Išvedamas *)	—>			
22	2307 atskiras radiolokacinis batalionas	Kaunas	Išvedamas *)	—>			
Karinės oro pajėgos							
23	18 transporto aviacijos divizijos valdyba	Panevėžys	Išvedama	—>			
24	128 transporto aviacijos pulkas	Panevėžys	Išvedamas	—>			
25	600 transporto aviacijos pulkas	Kėdainiai	Išvedamas	—>			
26	117 atskiras radioelektroninės kovos aviacijos pulkas	Siauliai	Išvedamas	—>			
27	53 naikintuvų-bombonešių pulkas	Siauliai	Išvedamas	—>			
28	81 atskira nepilotuojamų žvalgybos lėktuvų eskadrilė	Siauliai	Išvedama	—>			
29	96 atskiras remonto batalionas	Siauliai	Išvedamas	—>			
30	115 atskiras inžinerinis aerodromų batalionas	Vilnius	Išvedamas	—>			
31	349 atskiras inžinerinis aerodromų batalionas	Kupiškis	Išvedamas	—>			
Karinis jūrų laivynas							
32	3 krantų apsaugos divizija	Klaipėda	Išvedama	—297 nso—>	324 nso	373 nso	4063 3 n
33	5316 mobili torpedų bazė	Plungė	Išvedama	—>			
34	61 aviacijos poligonas	Klaipėda	Išvedamas	—>			
35	107 atskiras aviacijos inžinerinis batalionas	Plungė	Išvedamas	—>			
Užnugaris, specialios paskirties daliniai							
36	867 degalų bazė	Valčiūnai	Išvedama *)	—>			
37	758 degalų sandėlys	Kazlų Rūda	Išvedamas *)	—>			
38	3456 raketinio kuro sandėlys	Pagėgiai	Išvedamas *)	—>			
39	2509 maisto sandėlys	Kaunas	Išvedamas *)	—>			
40	1350 aprangos sandėlys	Kaunas	Išvedamas	—>			
41	6820 centrinė bazė	Klaipėda	Išvedama *)	—>			
42	1145 karo ligoninė	Kaunas	Išvedama	—>			
43	1319 karo ligoninė	Klaipėda	Išvedama	—>			
44	1267 karo ligoninė	Siauliai	Išvedama	—>			
45	1819 karo ligoninė	Vilnius	Išvedama	—>			

- Pastabos: 1. Atskirų dalių ir padalinių, įeinančių į Grafike nurodytų junginių ir dalių sudėti, o taip pat neįtraukti į Grafiką likusių dalių, padalinių ir įstaigų sąrašas pateiktas ginkluotųjų pajėgų išvedimo grafiko Priede 1.
2. Saugumo Ministerijos Valstybinės sienos apsaugos valdybos bei Federalinės vyriausybinių ryšių ir informacijos agentūros prie Rusijos Federacijos Prezidento išvedamų karinių dalių, padalinių ir įstaigų sąrašas pateiktas Priede 2.
3. Grafike parodytas 7 odd, 242 oro desanto pajėgų mokymo centro ir 3 kad kovinių dalių eiliškumo pakeitimas galimas šalims suderinus.
4. Pagrindinės 107 mšd pajėgos išvedamos iki lapkričio pabaigos, o visa divizija - iki 1992 metų pabaigos.
5. Dalys, grafoje Išvedimo pobūdis pažymėtos ženklų *), išvedamos išformavimui.

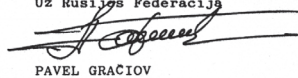
Sis Grafikas išgalioja nuo pasirašymo dienos.
Sudarytas Maskvoje 1992 m. rugsėjo 8 d. dviem egzemplioriais, kiekvienas lietuvių ir rusų kalbomis. Abu tekstai turi vienodą galią.

Už Lietuvos Respubliką

AUDRIUS BUTKEVICIUS

Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministras

Už Rusijos Federaciją

PAVEL GRACIOV

Rusijos Federacijos gynybos ministras,
armijos generolas

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas,
f. 7, ap. 1, b. 39, l. 181.

Lietuvos Respublikos
Krašto apsaugos ministrui
A. Butkevičiui

RAPORTAS

Vilnius, 1993 rugsėjo 1 d.

1993 metų rugpjūčio 31 d. Krašto apsaugos ministerijos Ryšių ir specialiosios technikos tarnybos bei Lauko kariuomenės brigados "Geležinis vilkas" kariškiams buvo pavesta ties Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sieną stebėti, kaip paskutinis išvedamos Rusijos armijos karinis traukinys Nr. 3002 (ešelonai Nr 79712 ir Nr 79713) išvažiuoja iš Lietuvos teritorijos, ir informuoti apie tai Krašto apsaugos ministerijos vadovybę. Raportuojame, kad matėme, kaip paskutinis išvedamos Rusijos armijos karinis ešelonas rugpjūčio 31 d. 23 val. 36 min. nesustodamas pravažiavo Kenos geležinkelio stotį ir 23 val. 46 min. paskutinis šio ešlono vagonas paliko Lietuvos Respublikos teritoriją.

Malakauskas Kpt. P. Malakauskas
Jonaitis Kpt. R. Jonaitis
Kunigėlis Kpt. A. Kunigėlis
Šiaučiulis Kpt. S. Šiaučiulis
Vaskela Ltn. A. Vaskela
Maslauskas Psk. A. Maslauskas
Juodzevičius Vrš. N. Juodzevičius
Guobys Grnd. G. Guobys
Karnišauskas Grnd. R. Karnišauskas
Verbickas Eil. R. Verbickas
Petrauskas Eil. K. Petrauskas
Valius Eil. A. Valius

Rusijos kariuomenės išvedimas iš Lietuvos dokumentuose,
Vilnius, 2005.

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO**NEIDEOLOGIZUOTOS TIKROVĖS VAIZDAI****Apybraiža****Keli autobiografiniai štrichai, kurie bent kiek siejasi ir su Lietuvos istorija**

Pirmąsyk po daugelio metų, beveik po dešimtmečio, aš sėdu prie publicistikos su tokiu pat noru ir aiškumu kaip tąsyk. Tik vienas nedidelis skirtumas: tąsyk aiškumas plaukė iš noro rašyti, o dabar priešingai – noras rašyti yra aiškumo pasekmė.

Kas gi yra tas keistasis aiškumas?

Nelengva paaiškinti.

Turbūt bus tiksliausia jį pavadinti filosofija. Arba, galbūt, paprasčiau – požiūriu į gyvenimą, gyvenimo supratimu.

Aš nebuvau abejingas tikrovei, niekada. Gal net per daug. Tikriausiai iš tiesų per daug, nes konfliktų su aplinka niekada nestokojau. O juk buvau iš droviųjų... Bet buvo vienas, ko gero, ne tiek įgimtas, kiek išugdytas bruožas, kuris pats savaime, kartais prieš mano valią, imdavo ir susprogdavo visai nepageidaujamu rezonansu. Tas bruožas buvo tikėjimas tiesa. Tik pagalvokit – jeigu yra tiesa ir jeigu aš matau, kad tai, štai, yra netiesa, tai kaip galiu sutikti! Jūs, kurie vadinate šitai tiesa, klystate, o ne aš. Ką šitai reiškė viešai pasakyti drovuoliui, gali suprasti tik tas, kuris pats toks būdamas, buvo tokioje situacijoje ne vieną kartą. Kiek abejonių! O galgi ne aš teisus? Iš tiesų... Gal suprantu ką ne taip.

Ieškojau. Lyginau. Mąščiau.

Žinoma, tai buvo nuolatinė kančia.

Mačiau, kad daug kur buvau iš tiesų teisus aš. Mano tiesa negalėjo likti neapginta, neginama ir aš netylėjau. Ir juo dažniau mane priversdavo nusileisti, tuo karščiau tikėjau, kad tie žmonės klysta, klysta tikriausiai ne iš blogos valios, o jei ir iš blogos – tai galima gi jiems išaiškinti, įrodyti ir jie supras, ir viskas bus gerai!

Tai buvo tipiška mano kartos pozicija, kartos, kuri į savarankišką gyvenimą įsijungė septintojo dešimtmečio pradžioje.

Ne visi, žinoma, buvo drovūs, ne visi ta tiesa tikėjo su drovuoliui būdingu atkaklumu, bet dauguma tikėjo: yra tiesa, yra tam tikra abstrakti tiesa, teisingumas, ir ji mūsų terminijoje figūravo kaip objektyvi tiesa, ir užtenka tau ją suvokti ir tu būsi neklaidingas, gana ją išaiškinti kitiems – ir jie nebeklys, ir nyks melas, neteisybė, niekšybės. Žmogus iš prigimties yra geras, tiktai nebūkime abejingi, tiktai būkime įžvalgūs, protingi, geri ir viskas spręsis.

Drįstu tvirtinti, kad tai buvo ne tik mano, mano kartos, bet ir beveik viso pereito dešimtmečio populiarioji filosofinė koncepcija arba gyvenimo filosofija. Bent jau didžiosios visuomeniniame gyvenime dalyvaujančiųjų dalies filosofija – su nedideliais nukrypimais. Bent jau daugumos meno pasaulio žmonių santykis su aplinka. Ar nepatvirtina mano minties tas įkarštis, su kuriuo buvo griebiamasi darbų, keliama pasiūlymai, teikiamos idėjos? Pavartykime to dešimtmečio periodiką. Skubrumo dėlei pakaktų „Kultūros barų“, kuriuos, beje, ir dėl dėmesio objekto, ir dėl bendradarbių rato platumo galima laikyti centrine pereito dešimtmečio visuomeninės minties konfrontacijų arena, taigi – ir reprezentacine institucija. Kiek čia idealizmo, meilės, tikėjimo, užmojų, kiek čia vilčių! Ir viso to pagrindas: na, susiimkim, na, pagalvokim, na, taip, bet...

Atradimai gimsta iš nuojautų. Nuojautos reiškiamos mintimis. Mintys tik tada tampa įsitikinimu, nauja pasaulėžvalga ir pasaulėžiūra, kai jas išgyveni, kai jos tampa tavo vidine savastimi.

Savo jaunystės pasaulėžiūrą aš reiškiau gyvenimu iki jos logiško galo. Darbas „Baruose“ buvo ne šiaip darbas, buvo gyvenimas aukščiausia to žodžio prasme: aš aiškinau ir sau, ir kitiems aiškinau, kas yra tiesa, ir taip mes, aiškindamiesi ir aiškindami,ėjome į priekį, sėdami kultūros sėklas.

Tiktai, o tik!... Kodėl jos ne visos dygo? „Kur dingsta geros idėjos?“ – klausėme mes, kai, aiškiai žinojome: idėjos tikrai buvo geros, jas tik reikia prižiūrėti ir auginti. Kodėl šitas klausimas lieka be atsako? Kodėl vis dažniau mintys, plaukiančios iš ankstesnių įvykių logikos visai nuosekliai, staiga pasirodo esančios kažkodėl neteisingos, ne visai teisingos, ne visai priimtinos?

Kas tai? Valdžių turinčiųjų kvailumas? Bet kodėl mes jo privalome paisyti? Demagogija? Betgi juk tai nusikaltimas! Kodėl jų niekas nebaudžia? Kodėl jie, priešingai, jaučiasi tuo tvirčiau, juo mes atkaklesni?

Čia yra kažkas ne taip! Bet kurgi ir kas gi ne taip? Kodėl ta objektyvioji tiesa, ta mūsų tiesa, kurios objektyvumu mes nė kiek neabejojome, staiga ėmė darytis neobjektyvi, nepakankamai objektyvi ir pan.

Čia prasidėjo abstrakčių spekuliacijų sritis, kurioje mes neturėjome įgudimų, kurioje, matyt, stipresni buvo jie, tai buvo mūsų silpnybė, kurią mes turėjome įveikti.

O įveikti nebuvo kada. Reikėjo atsidėti, reikėjo susikaupti, įsigilinti, darbai griuvo vienas per kitą, o numarintų gerųjų idėjų daugėjo, ir ėjo nuovargis ir neviltis: tai, kas iki šiol buvo aukščiausias idealas, kas buvo buvimo laimė, dar, pasirodo, nebuvo aukščiausia sfera, o jie, ją pasiekę, mus tvarkė, nurodinėjo ir mes buvome kūrybiški, stiprūs, bet viso labo technologai...

Dabar galima tik stebėtis savo tikėjimo jėga arba, tiksliau, aklumo laipsniu, kad vardan tos objektyvios, absoliučios ar kitos panašios tą aukščiausiąją galią teikiančios tiesos buvo galima ryžtingai atsisakyti to, kas pradėta ir gerai pavaryta jau priekin, ir imtis visai kitos sferos, imtis abstrakčių meno paslapties vardan tos realiosios galios, kurią jos turėjo suteikti.

Dabar, jau beveik penketą metų prasėdėjęs prie pasaulį du tūkstančius metų judinusios minties šaltinių, aš tik su nuostaba ir nostalgija galiu prisiminti tą vaikiško tikėjimo ir beprotiško darbo metą... Taip, aš įžengiau į naują sferą, prieš mano akis atsiskleidė amžių gyliai ir toliai, aš susiejau dabartį su praeitimi ir ateitimi, pamačiau žemės kampą, kuriame gyvenau ir dirbau tarsi gaublyje ant stalo, tiktai kaip gyvą, plastančią būtybę, ir aiškumas, kuris pamažu kaip rytas nugiedrėjo galvoje, virto vien tik juodu liūdesiu.

Kur mes gyvenome ir gyvename! Ar tai įmanoma? Ar buvo įmanoma padaryti tai, ką buvome padarę? Su tokiu aiškumu kaip šiandien – niekada. Niekada! Mes būtume priversti tylėti: jei ne dėl savo principų siekti tiesos ir tik tiesos (tada būtų buvusi aiški ta tiesa ir mes būtume turėję tiesiai į akis sakyti: jūs, kurie pliauškiate apie savo objektyvias tiesas, melagiai ir nusikaltėliai), tai dėl principų tų, kurių principus su visu savo aiškumu mes būtume neigę (kas, galią turėdamas, leis jo paties akyse tą galią naikinti!). Mes būtume tylėję, kaip tylėjo ta visuomenės dalis, kuri jau tąsyk viską žinojo.

Tai mūsų laimė ar nelaimė, kad mes tada nesupratome? Kad tada nesupratome, jog ta tiesa, ta objektyvioji abstrakti esybė, kurios vardu buvo šnekama kiekvieną kartą, kai reikėdavo ką nors autoritetingai paneigti, tebuvo suktas ideologinis triukas, atpirkimo ožys, ant kurio galima karti visus kvailius ir naivuolius, kurie dar kažin kuo tiki.

Tai negi tik tai išskaičiau aš savo „išminties knygoje“? Ne, bet supratau tai irgi vėliau. O pradžioje iš tiesų tebuvo neviltis, dar baisesnė, negu prieš tas išminties knygas paliečiant.

Ir atsirado ji, deja, ne iš tų knygų. Ją atnešė 1968 metų rugpjūčio tankai. Štai kur buvo tiesa, jūs, akliedži! Štai kas yra tiesa, jūs, apkvaitėliai! Štai kas yra tikroji idėja: jėga!

Kokios kitos idėjos tasyk begalėjo turėti kokią prasmę? Bent jau tokią, kad dėl jos būtų buvę galima jei ne aukotis, tai gyventi jomis kaip tikruoju savo gyvenimu?

1968 metai buvo lūžis mano sąmonėje. Ir ne tik mano. Daugelio daugelio akys atsivėrė tikrovei. Sumišimas, nusivylimas, skepticizmas, abejingumas. Ar ne tie bruožai kiekvieną dieną vis aiškiau įsigali mumyse, ar ne jiems mes kuriame naujas savo proto schemas? Pasižvalgykime po tuos pačius laikraščius, gal ir pakaks.

Beje, turbūt ne.

Tas, kuris prievartą padarė savo principu, dangstė ir dangstys melu, vienokiu ar kitokiu, švelnesniu ar brutalesniu. Pažiūrėkime tad į tuos laikraščius, tą mūsų visuomenės sąžinę – kiek ten brutalaus atviro melo, ciniškiausio niekšiško. Jau nė nebeslepia: pilietiškumas, idėjiškumas, partiškumas. Tai ir tik tai šiandien yra tiesa, apie ją, beje, ir nebūtina užsiminti...

Kam visa tai, kam visa tai reikalinga? Mes juk matom!

Taip, matom, ir tai yra mūsų nelaimė: mes nuošalyje; mes niekada nebetarsime žodžio, mes liksime tylūs kaip šešėliai. Prieš mus pakyla ne argumento jėga, o jėga kaip argumentas.

Ir mes nutylam, neriamės neviltin, apsiginkluojam ironija, sarkazmu. Sau. Tai apsauga tik sau.

O į gyvenimą eina ir eina jauni žmonės, taip, kaip ir mes prieš dešimtmetį ieškantys aiškumo. Ką jie ras?

O! Ras jie daug ką. Neapykantą, principingumą, aistringumą ir t. t. – ir vis tos pačios objektyviosios tiesos priedangoje. Ir bus principingi, aistringi ir nepakantūs, bet jau tik tam, kas bus įdėta į tos objektyviosios tiesos turinį. Bus akli nepakantumo pagrindu, kaip mes kad buvome – atlaidumo. Jie bus prieš mus.

Ką mes galėsime jiems priešpriešinti? Savo neviltį, ironiją, cinizmą?

Galbūt. Galbūt ir tai.

Bet visų pirma – tai neapykantą, lygiai taip pat, kaip prieš dešimt metų meilę. Neapykantą melui, smurtui, demagogijai, niekšybei. Ir ne kaip žmonių neprotingumo padarams, o kaip sąmoningai organizuotai apakinimo sistemai. Mes tai juk matom!

Kas iš to, kad matom, jeigu mums užrištos burnos? Ar tai tik ne nauja beprotybė? Ar tai ne naujas mūsų aklumas? Mūsų nelaimei...

Bet nekalbėkime apie laimę, kada reikia gyventi. Laimė ateina tik su tuo, kas išgyventa. Mes gi norim gyventi, ir tai yra mūsų jėga.

Ar ne mūsų aklumas pagimdė tai, kas pareikalavo tankų? Ar ne žmonių kvailybė vedė pasaulį priekin per visus mums žinomus du tūkstančius žmonijos istorijos metų? Bent jokios kitokios jėgos aš neaptikau tose išminties knygose, kurios pradžioje varė į neviltį ir kurias visai kitaip nušvietė tankų prožektoriai!

Mūsų tiesa – prieš demagogiją, tiesa yra tai, ką mes laikome tiesa, ir niekas daugiau. Nes kas gali nurodyti, ką tu turi laikyti tiesa, kai tu pats žinai, kas ji yra?! Kas?!

Neapykanta melui yra mūsų tiesa. Tai yra mūsų tiesa labiau negu prieš dešimtį, dvidešimtį metų.

Mes tokie pat, kaip ir buvę. Tokie, kaip esam, ir liksim.

Nebent tik tiesą panorėtum laikyti nelaime...

Bet tai irgi priklauso tik nuo tavęs.

1968 m. rugpjūtis.

Spausdinama iš rankraščio,

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1801, ap. 2, b. 2, p. 1–10.

KUO AŠ TIKIU PASAULIS IR LIETUVA 2025 METAIS

Tikiu, kad pro nesudėgusius termobranduolinius grybus išeisime į metacivilizacijos erdvę. Pasaulį tvarkys SNO ir pasaulinė vyriausybė. Tautos toliau tobulins savo geoetnologines savybes ir mokysis gyventi stabiliuose parametruose.

Tikiu, kad per visą pasaulį nepersiris geltonoji ar juodoji banga, bent jau taip, kaip persirito baltoji, ir rasių erdvės išliks iš esmės nepasikeitusios. Žymiausių pakitimų, matyt, galima tikėtis Azijoje, nes ji kol kas labiausiai neazijatiška, ir Amerikoje, kuri į deramą vietą iškels raudonąją rasę. Tie pakitimai nulems būsimąjį pasaulio vaizdą.

Nuolat grės didelio masto rasių susimaišymo pavojus, gimdantis tokius konglomeratus kaip Pietų Amerikos tautos arba azijatiniai (totorių kraujo turintys) rusai, kurie, priešingai nei jų indoeuropietiškieji tautiečiai, rimti ir pastovūs, yra dvasiškai nesubalansuoti, mesianistinio tipo svieta perėjūnai.

Nuolat grės visuotinis totalitarizmo išplitimas – tiek pasaulinės valstybės pavidalu, tiek ir kaip kovos su tokia valstybe būdas, besireiškias terorizmu, tampančiu netgi ištisų tautų ir regionų gyvenimo būdu. Fašizmas kaip ideologija daug kam bus labai priimtina, ypač jaunystės metais. Su metais dauguma šių žmonių taps komunistais.

1986 m. gruodžio 9 d.

Spausdinama iš rankraščio,

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1801, ap. 2, b. 18.

1986. 12.09
KUO AŠ TIKIU
Pasaulis ir Lietuva 2025 metais
* Tikiu, kad pro nesudėgusius termobranduolinius grybus išeisime į metacivilizacijos erdvę. Pasaulį tvarkys SNO ir pasaulinė vyriausybė. Tautos toliau tobulins savo geoetnologines savybes ir mokysis gyventi stabiliuose parametruose.

MĄSTYMAI

JŪRATĖ SOFIJA LAUČIŪTĖ

KOKIA KALBA TAUTAI IR VALSTYBEI KALBA LAISVĖ?

Daugiau nei prieš dešimtį metų, 2011-aisiais, viena ir ta pačia tema pasirodė du straipsniai: baltisto profesoriaus Alvydo Butkaus straipsnis „Baltų tautinio sąmonėjimo skirtumai ir jų įtaka dabarties politikai“ moksliniame leidinyje „Lituanistica“ ir mano publicistinis straipsnis DELFI.lt „Lenkai Vilniuje: politika ir statistika“. Abu jie, nors ir skirtingo stiliaus, gvildeno politikos santykį su istorija, pasiremiant Lietuvos ir Lenkijos istorijos, lietuvių ir lenkų šiandieninių santykių interpretacijomis bei faktais.

Istorija, kaip ją regi prof. A. Butkus, yra ne tik mokslas, bet ir interpretacijų šaltinis. Pažymėjęs, jog daugelyje šalių jų istorijos interpretuojamos etnocentriškai, mokslininkas atkreipė dėmesį į tai, kad skirtingų šalių istorikai tą patį įvykį neretai aiškina skirtingai. Kaip vieną pavyzdžių nurodo skirtingas Žalgirio mūšio interpretacijas lietuvių, lenkų, rusų istoriografijoje. Kadangi „istorikų interpretacijomis paprastai vadovaujasi ir politikai, požiūris į istoriją turi įtakos tiek šalies užsienio politikai, tiek šalies likimui apskritai“¹. Todėl mokslininkams, intelektualams labai svarbu budėti savo tautos ir valstybės istorijos sargyboje ir neleisti jos iškraipyti nei kitų šalių, nei savo šalies nesąžiningiems mokslininkams, publicistams ir jais patikėjusiems aukštesnio ar žemesnio rango politikams.

Tai ypač aktualu mums, lietuviams, nes esame supami didelių pavojingų kaimynų, kurie jaučia ypatingą trauką Lietuvos žemei, istorijai ir ne visada atsispiria norui praturtėti iš Lietuvos žemių ar pasipuošti mūsų istorijos bei kultūros faktais ir juos pateikti kaip savus.

Anuomet ir man, ir prof. A. Butkui labiausiai užkliuvo lenkų bendruomenės į vietinės, o vėliau ir į tarptautinės politikos viršūnes iškelto politiko Valdemaro Tomaševskio politinės spekuliacijos Lietuvos istorijos tema, ypač jo teiginiai, neva lenkai Lietuvoje gyvena nuo XIV amžiaus ar net „nuo amžių“. Tokie teiginiai, politiko nuomone, turėtų atverti kelių lenkų pretenzijoms į tai, kad lenkai Lietuvoje, esą, tokie pat autochtonai kaip ir lietuviai.

Spekuliacijos gyventojų sudėties tema

Žinoma, negalėtume neigti, kad vėlyvaisiais viduramžiais Lietuvos valdovo dvare jau būta lenkų: diplomatų, dvasininkų, raštininkų ar užimančių kitas dvartarnių pareigas, tačiau šalia jų dvare anais laikais tarnavo (ar viešėjo) ir rusai, ir vokiečiai, ir svečiai iš dar tolimesnių žemių. Kokių privilegijų Lietuvoje mūsų nesavarankiški politikai turėtų pasiūlyti ir jiems, jei eitume slidžiu politinių spekuliacijų keliuku, į kurį mus stumia kai kurie lenkų politikai?

Yra ir kita problemos pusė. Pavyzdžiui, Ispanijoje itin paplitusi pavardė Galindo. Čia XX a. viduryje gyveno ir kūrė rašytojas Galindo, o, kaip spėjama, kartu su žinomu poetu Garsija Lorka buvo sušaudytas ir mokytojas Dioscoras Galindo. Istorikams ir kalbininkams tai duoda pagrindo teigti, esą tolimame baltų genčių istorijos priešaušryje koks nors būrys lietuviams giminiškų galindų, greičiausiai kartu su senovės germanų gentimi vestgotais, buvo nuklydęs net iki to tolumo Europos pietvakarių pakraščio.

¹ Butkus A. Baltų tautinio sąmonėjimo skirtumai ir jų įtaka dabarties politikai // *Lituanistica*, t. 57, nr. 1, 2011, p. 98.

Na, ir kas iš to? Darysime politiką? Reikalausime iš Ispanijos valdžios šiandieniniams migrantams iš Lietuvos kokių nors ypatingų teisių vien dėl to, kad baltų genčių būreliai Ispanijoje kūrėsi jau prieš porą tūkstantmečių? Būtų juokinga...

Tačiau viešojoje erdvėje netrūksta ir dar juokingesnių spekuliacijų Lietuvos ir Lenkijos istorijos tema.

Vienas ir lietuvių kalbą, ir Europos istoriją prastai mokantis DELFI.lt internautas tvirtina, neva „nuo pat Vazos laikų, lietuviai Vilno kraste sudarydavo apie 2 proc. mazuma! Tik po to kai TSRS neteistai okupavo Lenkija ir Vilno, lietuviu čia pirma karta ker 400 metu padaugejo iki 18 proc.“ (kalba netaisyta – J. S. L.)...

„Vaza“ – tai Zigmantas Vaza (lenkiškai – Zygmunt III Waza; švediškai – Sigismund), karaliavęs Lenkijoje nuo 1587 iki 1632 metų. Tik neteko girdėti, kad XVI amžiuje būtų vykęs koks nors gyventojų surašymas, fiksuojęs etninę šio regiono gyventojų priklausomybę. O štai carinė Rusija po to, kai atsirieikė sau geriausią Lietuvos ir Lenkijos valstybės dalį, puolė surašinėti visus caro pavaldinius. Tie sąrašai – ne kokia nors pseudomokslinė spekuliacija, bet faktas, kuriuo patikimai gali remtis ir istorikai specialistai, ir politikuojantys diletantai. Juolab kad surašinėjo caro administracijos skiriami asmenys, kuriuos vargu ar galima įtarti perdėta simpatija lietuviams arba kitiems ne rusų tautybės Rusijos caro pavaldiniams.

Iš pradžių, 1795 metais, buvo pamėginta „suskaičiuoti“ prie Rusijos imperijos prijungtų buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių gyventojus, o 1857–1858 metais Imperatoriškosios mokslų akademijos akademiko Petro Kepeno iniciatyva buvo pradėta rinkti duomenis visuotiniam imperijos gyventojų surašymui. Duomenis rinko daugiausia katalikiškųjų parapijų kunigai – lenkai ir lietuviai, tačiau rezultatai nebuvo paskelbti ir išliko tik rankraštyje, jis saugomas Rusijos mokslų akademijos Sankt Peterburgo filialo archyve¹. Dirbdama Mokslų akademijos Kalbotyros instituto Sent Peterburgo skyriuje galėjau su juo susipažinti ir tais duomenimis naudotis². Rankraštyje užfiksuoti duomenys liudija, jog lenkai net XVIII a. pabaigoje Vilniaus gubernijoje ir apie patį Vilnių tebebuvo itin negausi etninė mažuma, o ką jau kalbėti apie Zigmanto Vazos valdymo laikus!

Įdomių faktų apie etninę naujųjų Rusijos imperijos žemių sudėtį 1822 metais paskelbė Vilniaus universiteto bibliotekininkas Kazimieras Kontrimas. Vilniaus universiteto katoriui kunigaikščiui Adomui Čartoriskui jis pateikė projektą steigti universitete lietuvių kalbos katedrą³.

Tačiau projekto įgyvendinimui sutrukdė sustiprėjusi rusifikacijos politika, todėl universiteto mokslininkai – tiek lietuviai, tiek lenkai – drauge puolė gelbėti tai, kas dar buvo išlikę, būtent: jau esamas kultūrinės tradicijas, nors ir orientuotas į lenkiškąją kultūrą.

K. Kontrimo teigimu, lietuviškai kalbėta didesnėje dalyje visų trijų anuomet lietuviškomis vadintų gubernijų: Vilniaus, Kauno ir Suvalkų, taip pat ir Gardino gubernijoje. Beje, atskirai jis dar pateikė duomenis iš Mažosios Lietuvos (jo projekte – Prūsų Lietuvos), esą, Memelyje (Klaipėdoje), Tilzyte (Tilžėje) ir mieste, vadinamu keliais vardais: Karaliaučius – Krulevec – Kenigsberg (šiandien dar ir – Kaliningradas), lietuvių kalba buvo meldžiamasi bažnyčiose, mokomasi parapinėse mokyklose, taip pat buvo sudarinėjamos prekybos sutartys.

Pagaliau norintys žinoti, o ne fantazuoti, gali remtis 1897 metų visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, kurie 1905 metais buvo paskelbti knygoje „Pervaja vseobščaja perepis naselenija Rossijskoj imperiji 1897 g.“⁴. Iš jų aiškėja, kad ir po pusšimčio metų, prabėgusių po K. Kontrimo darbų, Kauno ir Suvalkų gubernijose lietuviai vis dar sudarė etninę daugumą.

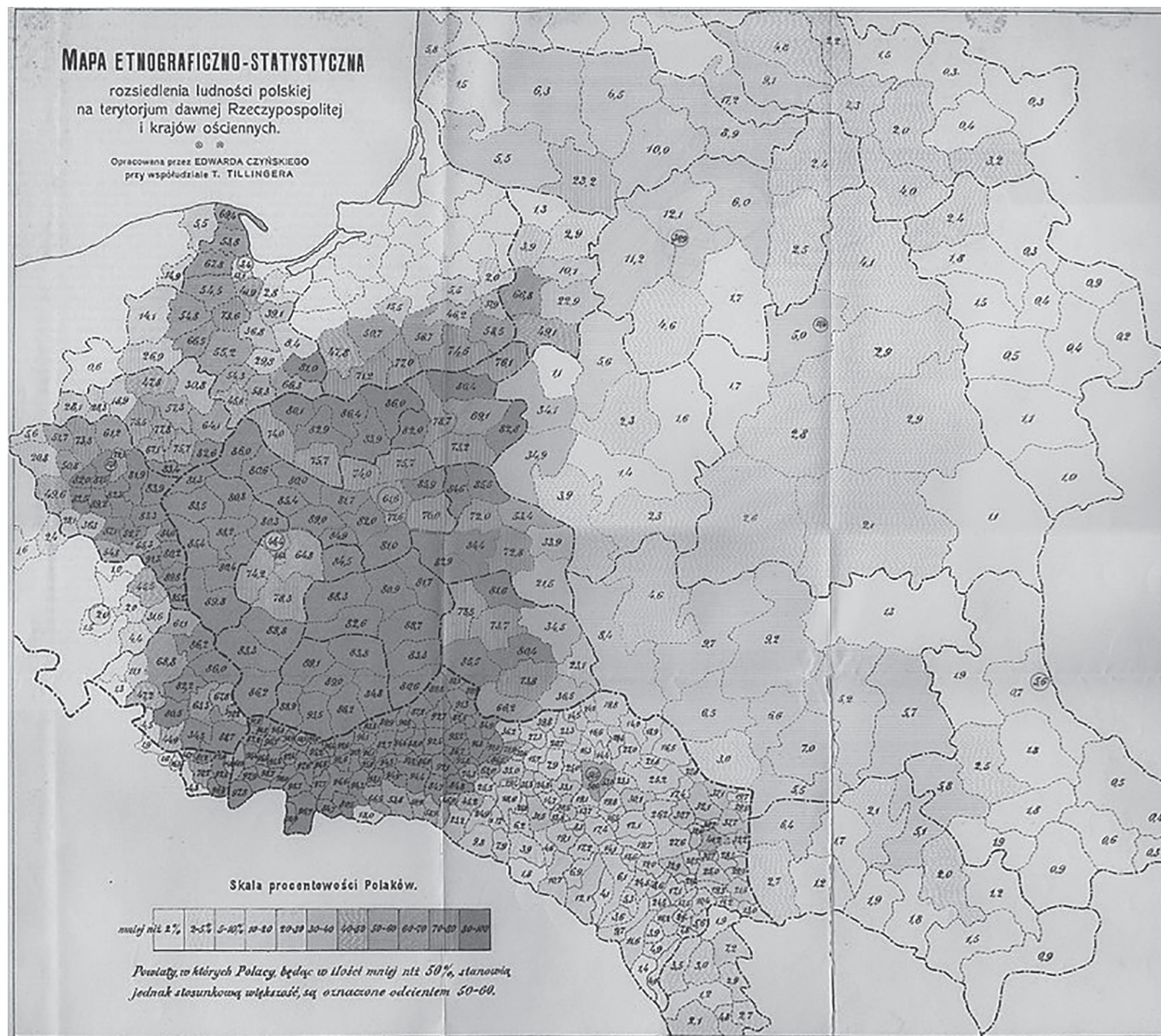
Suvalkų gubernijoje lietuvių gyventa 304 548, lenkų – daugiau nei dvigubai mažiau – tik 134 006 žmonės.

¹ ПФА РАН, ф. 30, оп. 2, д. 6, 17, 24, 28, 68.

² Žr. Лаучюте Ю. С. Литовский язык на территории Российской империи. XIX в. // Взаимодействие языков и диалектов. Этнолингвистические исследования. Санкт-Петербург, 1998, р. 106–116.

³ Plačiau apie tai žr. Maciūnas V. Vilniaus universitetas ir lietuviškasis XIX amžiaus pradžios sąjūdis. Prieiga per internetą: http://www.xn--saltiniai-4wb.info/files/literatura/LFo0/Vincas_Maciunas_Vilniaus_universitetas_ir_lietuviskasis_XIX_amziaus_pradzios_sajudis.LFo300E.pdf.

⁴ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Под ред. М. А. Тройницкого, вып. 7.

Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašto gyventojų tautinė sudėtis (lenkai) 1897 metų visuotinio surašymo duomenimis. https://pl.wikipedia.org/wiki/Ziemia_Rzeczypospolitej_pod_zaborami#/media/Plik:Polska1912.jpg

Įdomi Seinų apygardos (*ujezd*) gyventojų etninė sudėtis: lietuviai čia sudarė ryškią daugumą – 48 467 gyventojai, lenkų – tik 18 754, o trečioje vietoje buvo žydai – 9 684.

Dar įdomesnė etniniu požiūriu Vilniaus gubernija. Primenu, kad anuomet Vilniaus guberniją sudarė ne tik šiandien Lietuvai priklausančios Trakų ir Švenčionių *ujezdai*, bet ir Baltarusijai atitekusios Vilejka, Dysna, Lyda, Ašmena, todėl netenka stebėtis, jog skaitlingiausias etnosas tuo metu buvo baltarusiai (891 903), antroje vietoje – lietuviai (279 720), trečioje – žydai (202 374). O kur lenkai? Lenkų etnosas, kuris šiandien mėgina skelbtis jau nuo Zigmanto Vazos laikų sudaręs tame krašte daugumą, net XIX a. pabaigoje skaičiavo tik 130 054 žmones, ir gyveno jie ten, kur paprastai gyvena vėlyvi kolonistai: miestuose arba dvarininkų sodybose. Maždaug pusė jų (73 008) telkėsi Vilniaus apygardoje, bet ir čia sudarė mažiausią mažumą; pavyzdžiui, baltarusių ten gyventa 93 896, žydų – 77 224, lietuvių irgi daugiau, „net“ 76 030 galvos.

Trakų apygardoje, kuri XIX a. pabaigoje Vilniaus gubernijoje buvo pati „lietuviškiausia“, lietuviai sudarė absoliučią daugumą – 118 153, po jų – baltarusiai (32 015), o lenkų – vos

22 840. Įdomu tai, kad palyginti su Vilniaus gubernija, aritmetiškai šiek tiek daugiau lenkų suskaičiuota pačioje lietuviškiausioje ir didžiausioje Kauno gubernijoje – 139 618 žmonių. Lietuvių (kartu su žemaičiais) gyventa net 1 019 774, o antrą pagal skaičių etninę mažumą sudarė žydai.

Tikiuosi, kad mokslininkams, ypač istorikams, šie duomenys nėra staigmena. Užtat mane – ir ne tik mane – stebina, kodėl Lietuvos mokslininkai tyli, neviešina jų, kai mūsų energingi kaimynai tendencingai perrašinėja ir per visus – diplomatinis, mokslinius, populistinius žiniasklaidos – kanalus bruka mums ir Europai kitokią istoriją, ne tą, kurią mes, lietuviai, turėtume laikyti sava?

Nederėtų pamiršti, kad tiek slavų, tiek lenkų, tiek baltarusių etnoso naujumą Pietryčių Lietuvoje (tiek ir su ja besiribojančiose Baltarusijos vietovėse) pirmiausia liudija vietovardžiai – dauguma jų yra lietuviškos kilmės, nors fonetiškai ar net semantiškai suslavinti: *Nowokiemie* (liet. Naujakiemis), *Ponary* (liet. Paneriai), *Turgiele*, *Dzieweniszki*, *Ejsziszki*, *Gierwiszki*, ir kt. Jei šio krašto dabartinių lenkais save laikančių gyventojų protėviai būtų buvę slavai, lenkai ar baltarusiai, jie tikrai nebūtų „krikštiję“ savo kaimų ir miestelių lietuviškais vardais. Vadinasi, tie pavadinimai susiformuoti galėjo tik lietuviškoje aplinkoje.

Dar 2011 metais atkreipiau skaitančiosios visuomenės dėmesį į tai, kaip rūpestingai baltarusiai restauruoja Lietuvos didžiųjų ir mažesnių kunigaikščių dvarus bei pilis, statytas dabartinės Baltarusijos teritorijoje. Tačiau tas istorinis paveldas pateikiamas ne kaip Lietuvos valstybės ar bent jau kaip bendros lietuvių ir baltarusių valstybės palikimas, bet kaip išimtinai vien jų, baltarusių, kultūrinis ir politinis paveldas. Tuo pačiu vadinamieji baltarusių mokslininkai pasisavina ir lietuvių etnoso pavadinimo suslavintąją formą: esą tai jie, šiandieniniai baltarusiai, yra tikrieji lietuviai – *litviny/licviny* ir LDK kūrėjai, o mes, lietuviai, tesame kažkoks istorinis nesusipratimas, *lietuvisai*, neteisėtai besisavinantys didingąjį LDK paveldą. Nors joks baltarusis *licvinas* nesugeba paaiškinti, kodėl neva baltarusiškos valstybės valdovai, karvedžiai turi lietuviškus vardus, kodėl valstybė vadinosi *Litovskoje*, o ne *Minskoje* ar *Polockoje*, *Vitebskoje kniažestvo*.

Kaip teigia patys slavai, „nuo nesveikos galvos [problema] permetama ant sveikosios“... Tačiau lašas po lašo ne tik akmenį, bet ir galvas pratašo.

Išdavystės riba

Kur ta riba, kurią priėjus, net ir menkai išsilavinę mūsų politikai, įvairių ministerijų, ypač švietimo ir kultūros ministerijų, vadovai suvoks, kad už jos – jau nebe politinis korektiškumas, o juos į vadovaujančius postus iškėlusios tautos interesų išdavystė?

Pagaliau ko vertos kai kurių buvusių premjerų ambicijos ugdyti „žinių visuomenę“, jei šiandien net kultūriniai ir politiniai visuomenės lyderiai, vyriausybės nariai stokoja elementarių žinių apie tautą, kurios sukurtos valstybės nepriklausomybę jie giriasi atkūrę ir neva toliau stipriną?

Ką, pavyzdžiui, jie yra girdėję apie baltų genčių substratą didžiulėse slavų šiandien apgyvendintose teritorijose ir to substrato vaidmenį, formuojantis baltarusių tautai, rytų lenkų ir vakarų rusų tarmėms? Ar jie žino, kad ta rytinių slavų grupė, kuri dabar vadinama baltarusiais, susiformavo ant vientiso galingo baltų genčių substrato? Tai jau beveik prieš pusšimtį metų nustatė visa grupė sovietinių mokslininkų – kalbininkai, istorikai, archeologai, etnologai, o apie tai sužinojusi sovietinė Baltarusijos valdžia uždraudė simpoziumą, kuris turėjo visus tuos duomenis apibendrinti ir įtvirtinti. (Žinau, nes pati buvau tarp uždrausto simpoziumo dalyvių.) Be abejo, jie nežino ir išskirtinės reikšmės fakto (o jei ir žinotų, ar mokėtų įvertinti Europos tautų istorijos kontekste?), kad lietuviai su latviais – vienintelės Europos indoeuropiečių kilmės tautos, kurių protėviai ir kurios dabartinėje teritorijoje gyvena nuo pirmos baltų etnoso išsikristalizavimo iš praindoeuropiečių genčių

bendrystės dienos, vadinasi, jau keturis ar net penkis tūkstantmečius, ir nė viena kita Europos indoeuropietiškoji tauta negali turėti kokių nors pretenzijų nė į mažiausią baltų žemių plotelį, kur neva kadaise galėję gyventi ir jų protėviai!

Tačiau ką kalbėti apie politikus, jei net mokslininkais laikomi kai kurie mūsų istorikai, profesoriai to arba nežino, arba nesugeba, arba nenori paaiškinti. O be tokių žinių, kaip ir be pirmiau pateiktų statistinių duomenų apie etninę buvusių Vilniaus, Kauno ar Suvalkų gubernijų sudėtį, vargu ar galima pakloti normalių, abipuse pagarba ir tolerantiškumu grindžiamų kaimyniškų santykių pamatus, ką jau kalbėti apie sveiką Lietuvos tautinių mažumų ir bendruomenių savivoką.

Beje, istorikui prof. Alfredui Bumblauskui ir kitiems jo bendraminčiams, kurie stengiasi lietuviams įdiegti nepilnavertiškumo kompleksą, nepasitikėjimą sava, autentiška lietuviška kultūra, kartu teigiant, neva visa, kas Lietuvoje yra gera ir verta puoselėti, yra atėję iš lenkų, naudinga būtų dėmesingai perskaityti minėtą prof. A. Butkaus straipsnį, kuriame nagrinėjamas skirtingas lietuvių ir latvių tautinio sąmonėjimo kelias ir laikas, taip pat pateikiamos tų skirtumų priežastys.

Tik visiškai nesidomintys mūsų kaimynų, mūsų likimo brolių ir sesių – latvių ir estų – gyvenimu gali nepastebėti paradokso: atėję į *perestroiką*, o per ją – į savo nepriklausomos valstybės sukūrimą (net ne į atkūrimą, kaip lietuviai), vos ne kaip tautinės mažumos savo sovietinėse respublikose, šiandien jie daugelyje valstybės ekonominio, kultūrinio gyvenimo sričių gerokai lenkia mus, lietuvius. Stebina ir žavi mūsų vienintelių iš gausių baltų genčių šeimos išlikusių „kraujo brolių“ latvių išmintis ir ryžtas gausioms tautinėms bendrijoms nė centimetro neužleisti savosios gimtosios ir valstybinės latvių kalbos teisėto konstitucinio ploto valstybės viešajame gyvenime. Latviai ne tik neatsisakė tautybę žyminčios grafos piliečio pase, bet ir nepridėjo nė vienos latvių kalbai nereikalingos raidės raidyne, o mokyklose, kuriose mokoma ne latvių kalba, nuosekliai mažinamas tokių programų ir pamokų skaičius ir pereinama prie mokymo latvių kalba. Ir štai kas įdomu: lenkai nepareikšė nė mažiausio pasipiktinimo latvių vykdoma tautine kultūrine politika!

Lenkija ir XX amžiuje neatsisakė savo istorinių siekių, deklaruotų dar Krokuvos vyskupo Zbignevo Olesnickio pirmajame bendrame Lietuvos ir Lenkijos Seime 1448 metais Liubline – siekio visiškai prijungti Lietuvą. Dėl to Lenkija nepanoro bendradarbiauti su Lietuva vaduojant Vilnių iš bolševikų 1919–1920 metais ir net ryžosi atvirai agresijai prieš Lietuvą 1920 m. spalį.

Latvijos atžvilgiu lenkai elgėsi kitaip. Jie patys pasiūlė savo karinę pagalbą Latvijai kovojant su bolševikais Latgaloje, o latviai, nors ir būkštaudami, šį pasiūlymą priėmė. Bendromis latvių ir lenkų kariuomenių pastangomis Latgala buvo išvaduota 1920 m. sausį, ir Lenkija niekada nepareikšė Latvijai jokių teritorinių pretenzijų į buvusius lenkų Inflantus! Aneksinių nostalgijų ar priekaištų dėl „skriaudžiamos“ lenkų mažumos dabartinė Latvija iš Lenkijos taip pat nėra negirdėjusi, o priekaištai Lietuvai plūsta nenutrūkstamu srautu¹.

Štai taip pasitvirtina patarlė: „Ant palinkusio karklo ir ožkos lipa.“

Prof. A. Butkaus atliktas sugretinimas, kas vyko ir vyksta Latvijoje, palyginti su Lietuva, leidžia teigti, kad esminius skirtumus bus nulėmusi „germanų ir slavų (lenkų) kultūrinė aplinka bei skirtinga vokiečių ir lenkų nuostata jų kultūroje krikščionėjančių tautų atžvilgiu: vokiečiai skatino latvių europėjimą per latvių kalbą, tuo tarpu lenkai lietuvių europėjimą kreipė tik lenkų kalbos ir kultūros link“².

Lietuvių europėjimas lenkų kultūros fone, palyginti su latvių europėjimu vokiečių kultūros fone, buvo lėtesnis, o daugeliu atvejų buvo net sustingęs. Tai lėmė greitesnį ir tvirtesnį latvių tautinį sąmonėjimą XIX a. antrojoje pusėje, taip pat latvių ir lietuvių savimonės skirtumus XX a. pradžioje – iki pat šių dienų.

¹ Žr. Butkus A. *Baltų tautinio sąmonėjimo skirtumai ir jų įtaka dabarties politikai*, p. 100.

² Ten pat, p. 93.

Kaip jau minėta, menką lietuvių, palyginti su latviais, savivertę lėmė ne tik Lenkijos politika, bet ir tą politiką palaikantys kai kurie Lietuvos mokslininkai bei kultūros elitui save priskiriančios personos. Tarp tokių paminėtini prof. A. Bumblauskas ir rašytoja Kristina Sabaliauskaitė.

Kad „prolenkiška“ nuostata nėra tik paviršutiniško masių dėmesio siekiančių asmenybių poza, bet Lietuvos valstybės nedraugus skatinanti politika, liudija naujausi pasisakymai, straipsniai, kaip grybai po politizuoto lietaus dygstantys lietuviškos žiniasklaidos puslapiuose. Jų apžvalgai ir vertinimui skirtas prof. Laimos Kalėdienės straipsnis „Kamuntavičiaus testas: tu lietuvis ar lietuvistas?“¹ Jame, be kita ko, pažymima: „O dabar to paties profesoriaus (t. y. A. Bumblausko – J. S. L.) vadovaujama grupė rengia naująją Lietuvos istorijos koncepciją apie Lietuvą be lietuvių, na, beveik be lietuvių. /.../ Kad bumblauskinė koncepcija pasirodys visai netrukus, rodo suintensyvėję parengiamojo etapo įvykiai ir spalio 29 d. „15min“ portale paskelbtas dar vienas naująją Lietuvos istorijos koncepciją atitinkantis straipsnis – tos pačios ekspedicijos dalyvė Barbara Stankevič visai rimtu veidu siūlo Vilniją su visu Vilniumi priskirti lenkų tautinei mažumai, na, dar su gudais, totoriais ir karaimais, nes, jos manymu, šios žemės negali būti vadinamos, kaip įstatymiškai yra dabar, etnografinė Dzūkija.“

Įdomu, ar Lietuvos visuomenė ir jos saugumą turinčios užtikrinti institucijos su filosofiška rimtimi stebės ir lauks, kada prof. A. Bumblausko ugdytiniai pasiūlys dar ir Visaginą bei Klaipėdą su visu Vakarų Lietuvos regionu priskirti „rusų tautinei mažumai“, nes rusų fašistuojantys „patriotai“ jau ne kartą yra įgarsinę tokias svajones?

Prolenkiškai nusiteikusiai visuomenei labiausiai širdį glosto šie prof. A. Butkaus išryškinti antilietuviškai postulatai, skleidžiami internetinėje erdvėje ir kitomis žiniasklaidos priemonėmis:

dėl vėlyvo krikšto lietuviai atsiliko nuo kitų Europos tautų ir tik lenkų dėka ėmė kultūrėti, tačiau ne iki galo, nes dalis liko įsitvėrę gimtosios, o ne lenkų kalbos;

XIX a. pabaigoje lietuvių identitetą suformavę filologai Jonas Basanavičius ir Jonas Jablonskis siejo jį su bendrine lietuvių kalba, kuri buvo sukurta tam, kad išstumtų tikrąją Lietuvos kalbą – lenkų;

dėl šios priežasties lietuvių visuomenė skilo pusiau – į naujuosius lietuvius, J. Basanavičiaus šalininkus bei nacionalinės Lietuvos valstybės idėjos puoselėtojus, ir senuosius lietuvius, arba litvinus, kalbėjusius lenkiškai ir svajojusius atkurti buvusią Abiejų Tautų Respubliką (ATR);

konfliktas dėl Vilniaus (ir apskritai dėl Lietuvos valstybingumo sampratos) 1920 m. kilęs ne tarp Lietuvos ir Lenkijos, o tarp naujųjų ir senųjų lietuvių. Pati Vilniaus okupacija buvusi ne okupacija, o tik krašto išvadavimas iš „nacionalistų neolietuvių“, taip pat prevencinė priemonė nuo galimos bolševikų okupacijos ar dar vieno Raudonosios armijos žygio į Varšuvą².

Šie paistalai arba, kaip juos diplomatiškai vadina prof. A. Butkus, „interpretacijos“ buvo skirtos „pateisinti mesianistinei ir kartu imperinei Lenkijos politikai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK), o vėliau ir etninės Lietuvos žemėse“³.

Apie lietuvių ir latvių europėjimo skirtumus

Pateisinimas, profesoriaus nuomone, smarkiai perdėtas, nes lietuvių valstiečių krikščionėjimas ir europėjimas iš tikrųjų prasidėjo ne nuo krikšto datos, bet „keliais šimtmečiais vėliau, kai imta platinti krikščionybę vietinėmis kalbomis, o periferijoje susigriebta formuoti reikiamą bažnyčių tinklą. Latviai ėmė krikščionėti irgi tuo laiku ir dėl tokių pat priežasčių“⁴, tačiau latviai krikščionėjo (ir „kultūrėjo“) sparčiau nei lietuviai. Palyginti su lietuviais, latvių valstiečiai buvo civilizuočiau, raštingesni, turtingesni – tai jau vadinamaisiais Smetonos

¹ Prieiga per internetą: <https://alkas.lt/2023/10/30/1-kalediene-kamuntavičiaus-testas-tu-lietuvius-ar-lietuvistas/?fbclid>.

² Žr. Butkus A. Baltų tautinio sąmonėjimo skirtumai ir jų įtaka dabarties politikai, p. 93.

³ Ten pat, p. 94.

⁴ Ten pat.

laikais liudijo ir masiškas lietuvių keliavimas įsidarbinti latvių ūkiuose bei dvaruose, ir jaunimo trauka į Mintaujos (Jelgavos), Liepojos ar Rygos mokyklas.

Tą galėjo lemti ir konfesinis skirtumas (latviai – protestantai, lietuviai – katalikai), ir skirtingas kultūrinis fonas: Kuršo kunigaikštystėje ir Vidžemėje jis buvo vokiškas, o etnografinėje Lietuvoje ir rytiniame Latvijos regione Latgaloje – lenkiškas.

Latvijos istorikai pastebimą Latgalos kultūrinį, ekonominį atsilikimą nuo kitų etninės Latvijos regionų, juntamą net iki šiol, aiškina ilgu (nuo 1561 metų) Latgalos buvimu lenkų kultūros aplinkoje. Lenkų administracija Latgaloje neplėtojo ūkio, nekūrė manufaktūrų, kaip kad darė vokiečiai Vidžemėje ar Kuršo kunigaikštystėje. Žemės ūkio politika Latgaloje taip pat buvo atsilikusi, o lenkų baudžiava, latvių istorikų nuomone, buvo konservatyviausia ir drakoniškiausia visoje Europoje¹.

Beje, istorikas Edvardas Gudavičius taip pat buvo atkreipęs dėmesį į skirtingą kultūrinio konteksto įtaką didžiausiems Lietuvos miestams: Kauno magdeburgija vystėsi vokiečių bendruomenės pagrindu, Vilniaus – lenkų, todėl Kaunas lietuvių, o Vilnius lenkų²! Todėl neturėtų stebinti tas faktas, kad lietuvių tautinis atgimimas, kaip ir pirmųjų knygų lietuvių kalba leidimas, prasidėjo ne lenkų, o vokiečių kultūrinėje aplinkoje. Būtent Rytprūsių, arba Mažosios Lietuvos lietuvių tautinis atgimimas tapo tautinio sąmonėjimo pavyzdžiu Rusijos valdomų Lietuvos regionų lietuviams.

Negalima nesutikti su šiuo A. Butkaus pastebėjimu: „Suartėjimas su lenkais, bet ne, tarkim, su skandinavais, nukreipė Lietuvos visuomenę į lėtesnę civilizacijos raidą, o XIX a. dalyvavimas dviejuose „lenkiškuose“ sukilimuose, kad ir kaip jie šauniai beatrodytų, lietuviams ir latgaliečiams atnešė tik carinės represijas bei dar didesnę kultūrinę stagnaciją.“³

Be to, nepaisant ilgo buvimo vokiečių administruojamu kraštu ir iš to išplaukiančioje ilgai trukusioje vokiečių kultūros ir kalbos įtakoje nei Latvijoje, nei Estijoje nesusiformavo Lietuvos Vilnijai analogiškas regionas, kuriame būtų kalbama vokiškai, nors – *sic!* – vokiečių kalbos tradicija čia buvo kur kas senesnė nei lenkų kalbos Lietuvoje, nes siekia XII a. pabaigą. Kaip aiškina prof. A. Butkus, „tokio regiono nėra todėl, kad krikščionindami latvius ir estus vokiečiai su valstiečiais elgėsi pragmatiškai ir neskelbė, kad „Dievas suprantas tik vokiškai“ ir kad latvių bei estų kalbos esančios „pagoniškos“ ar „chamiškos“. Tuo tarpu lenkų kalbos židinių Latgaloje ėmė rasti netrukus po to, kai nuo XVI a. vidurio ji atsідūrė lenkų kultūros aplinkoje.“⁴

Konflikto atgarsiai šiandien

Štai taip ir atsitiko, kad lietuviai, nors ir anksti sukūrė savo valstybę, – to nepavyko padaryti latviams su estais – dėl agresyvios Lenkijos politinės ir kultūrinės lenkinimo politikos, tautiškai tapo kur kas silpnesni už savo šiaurinius kaimynus. Ne tik politinė, bet ir tautinė nebranda, ko gero, nulėmė ir dabartinę Lietuvos politikos kryptį į pataikūnišką šliejimąsi prie Lenkijos ir toleranciją Lenkijos kišimuisi (per Lenkijos ambasadą) į Lietuvos vidaus reikalus – kas visoje nepadorioje nuogybėje pasireiškė Valstybinės kalbos inspekcijos (VKI) vadovui Audriui Valotkai pareikalavus, kad imigrantai ir lenkų gyvenamų rajonų administracija vykdytų Valstybinės lietuvių kalbos įstatymo reikalavimus.

Nepalankaus dėmesio iš Lenkijos ambasadose ir Lietuvos kultūros ministro VKI vadovas sulaukė po to, kai liepos mėnesį LRT radijo laidoje teigė, jog lenkiškos kaimų pavadinimų lentelės Vilniaus rajone ne tik žymi istorinę lenkų okupacinę teritoriją, bet ir pažeidžia Lietuvos įstatymus, todėl turėtų būti pašalintos. VKI viršininkas šiuos sulenkintus lietuviškų vietovių pavadinimus prilygino rusų okupuotų Ukrainos (Donbaso) teritorijų ženklinimui ir tuo labai papiktino Lenkijos ambasadorių Lietuvoje Konstantiną Radvilą (Konstanty Radziwiłł), nors Lietuvos valstybės pareigūnas, neiškraipydamas faktų, viso labo atkreipė dėmesį į tai, kaip svetimas žemes užėmusioji šalis naujai ženklina vietos gyvenviečių

¹Žr. *ten pat*, p. 95.

²Žr. *ten pat*.

³*Ten pat*, p. 96.

⁴*Ten pat*, p. 97.

pavadinimus. O juk būtent taip elgiasi Vilniaus ir Šalčininkų rajonų administracija, ne tik lenkiškomis raidėmis perrašydama tikruosius lietuviškus pavadinimus, bet ir sulenkindama juos gramatiškai bei semantiškai.

Pastarojo meto konfliktai su lenkų gyvenamus rajonus administruojančiais valdininkais, Lenkijos ambasadoriaus kišimasis į dirbtinai pučiamas problemas, Lietuvos kultūros ministro serviliškas nuolaidžiavimas lenkų reikalavimams leidžia teigti, kad profesoriaus A. Butkaus mokslinės studijos išvados laikui bėgant darosi vis aktualesnės. Šiandien vis atviriau akcentuojamos „lietuvių identiteto ištakų paieškos lenkų kultūroje, tos kultūros sureikšminimas Lietuvos istorijoje, ignoruojant dar istoriškai neišnaudotą baltiškąją dimensiją, stiprina ne lietuvišką savimone, o lietuviškus baudžiauninko kompleksus“¹.

O juk išeidama į Baltijos kelią lietuvių tauta, kaip ir latviai, ir estai, svajojo apie laisvę. Ne tik apie politinę laisvę nuo rusiškųjų okupantų, ne tik apie ekonominę laisvę nuo planinės valdžios ekonomikos, bet ir apie tautinę kultūrinę laisvę, kuri, kaip žinome, visapusiškai ir ryškiausiai reiškiasi per kalbą.

Beje, viena seniausių pasaulio tautų, žydai, turi netgi ypatingą, Biblijoje vartojamą sąvoką *ŠIBOLET* (hebrajų k. שִׁבּוֹלֵת), kuri perkeltine prasme reiškia tam tikrą kalbinę ypatybę, pagal kurią galima atpažinti etninę žmonių grupę; *šiboleť* – savotiškas kalbinis tekstas, padedantis nustatyti, kad kalba, kuria žmogus kalba, jam nėra gimtoji, kad jis prisistato ne tuo, kuo esąs.

Ir kas galėtų paneigti, kad toks ypatingas žydų dėmesys GIMTAJAI kalbai ir tokia kalba kalbantiems žmonėms yra vienas faktorių, padėjęs išlikti žydams kaip tautai per ilgus sunkius tūkstantmečius ne visada draugiškų kitų tautų apsuptyje?!

Bet kuriai tautai jos laisvė kalba gimtąja kalba, o valstybės tautai – valstybine kalba.

Lietuvoje laisvės kalba yra lietuvių kalba. Tokia ji ir privalo išlikti, kol gyvuos Lietuvos valstybė.

¹ *Ten pat*, p. 101.

MATAS ŽUTAUTAS

APIE LIBERALIOSIOS DEMOKRATIJOS SILPNĖJIMO PRIELAIDAS. PJERO MANANO STUDIJAS SKAITANT

Demokratija – normatyvinė sąvoka, savyje slepianti milžinišką vertybinę krūvį. Vienas didžiausių šios sąvokos trūkumų – abstraktumas. Demokratija, kaip konceptas, šiandien yra toks platus, kad savyje koduodamas daugybę skirtingų politines sistemas apibūdinančių principų, galiausiai negeba apibūdinti nieko konkretaus. Kalbėdami apie demokratiją privalome ją apibrėžti per būdvardžius. Šie būdvardžiai yra būtini dėl dviejų priežasčių. Pirmiausia, jie nusako prielaidas, iš kurių kyla ir kuriomis remiasi skirtingos demokratijos sampratos. Antra, šie būdvardžiai nusako demokratijos siekį arba, kitaip tariant, kaip tautos valdymas pasireišk demokratijai įsigalėjus – tiesiogiai ar per atstovus. Marksistams demokratija bus socialinė, liaudies arba net tiesioginė, nes būtent šios prielaidos geriausiai atitinka marksizmo postuluojamą *demoso* viešpatavimo būtinybę. Kiti teoretikai prieštarau ir demokratiją įsivaizduos kaip minimalią, konsensuso, pasireiškiančią per rinkimines procedūras ir partiškumą, arba net elitistinę ir itin konservatyvią, kartais net dichotomišką. Kitaip tariant, demokratijos, nors savyje ir koduoja esminį iš tautos apisprenimo kylančios galios principą, skiriasi tuo, kaip ši galia pasireiškia.

Būdvardis, tapęs raktu į XXI amžiaus demokratiją, – liberalioji. Šiuolaikinis prancūzų filosofas Pjeras Mananas (Pierre Manent), savo darbuose apmąstydamas Amerikos ir Prancūzijos demokratinę praktiką istoriją ir šių laikų politinius konfliktus, baiminasi, kad pagrindiniai liberaliosios demokratijos atributai – pagarba žmogaus teisėms, teisės viršenybė ir laisvoji rinka – demokratiją paliko be politinio turinio. Individualizmo krizė, sekuliarizacija ir globalizacija – skirtingo masto, tačiau tapatūs iššūkiai, kurie Manano darbuose išsiskiria kaip modernios demokratijos silpnėjimo priežastys. Šiame straipsnyje, aptariant kiekvieną iš minėtųjų iššūkių, bus stengiamasi parodyti jų keliamą pavojų demokratijai ir pagrįsti Manano poziciją apie nuosmukį išgyvenančią liberalią demokratiją.

Individualizmo krizė

Aleksi de Tokvilis (Alexis de Tocqueville), dar XIX amžiuje rašydamas apie demokratiją Amerikoje, suprato ją kaip visuotinės lygybės nuolatinį plitimą¹. Ši nuostata, grindžianti demokratinės visuomenės gerovę per kiekvieno individo asmeninę atsakomybę, buvo išties revoliucinė. Iki tol aktyvus pilietinės visuomenės ir stabilios politinės sistemos koegzistavimas buvo regimi kaip tam tikras antagonizmas². Tokviliui Europoje stebint aristokratinį valdymą, sunku įsivaizduoti darniai veikiančią politinę sistemą, kurios pagrindas – pilietinė visuomenė, sudaryta iš autonomiškų ir visišką lygybę vienas prieš kitą deklaruojančių piliečių. Tačiau matydamas bekompromisį piliečių atsidavimą demokratiškajam lygybės idealui Tokvilis ima samprotauti apie individualizmo krizę, kuri gali ištikti Ameriką. Demokratija reikalauja piliečių lygybės ir visuomenės konsolidacijos. Nuolatinis bendrumo ir lygybės siekis gali demoralizuoti visuomenę, naikinti jos piliečių savimone, užgniaužti jų kūrybiškumą. Mananas rašo: „Tocqueville‘is mus moko, kad šis suvienodinimo procesas, įgaudamas vis didesnę mastą, gali nustoti būti teisingas ir peraugti į neteisybę, engdamas ar sterilizuodamas aukštesnės sielos dalis.“³ Todėl kalbėdamas apie demokratiją Amerikoje Tokvilis pažymi, kad toje šalyje yra maža „didžiųjų rašytojų“, nes jos visuomenė tampa

¹ Tocqueville A. *Apie demokratiją Amerikoje*. Vert. V. Petrauskas. Vilnius, Amžius, 1996, p. 15.

² Whitehead L. *Bowling in the Bronx: The Uncivil Interstices between Civil and Political Society // Democratization* 4, no. 1, March 1, 1997, p. 94–114.

³ Manent P., Mahoney D. J., and I Seaton P. *Democratic Man, Aristocratic Man, and Man Simply. Some Remarks on an Equivocation in Tocqueville's Thought // Perspectives on Political Science* 27, no. 2, January 1, 1998, p. 81.

alergiška unikalumui¹. Unikalumas – aristokratijos, ilgus šimtmečius gyvuojančios Europoje, pamatas. Tačiau amerikiečiai dėl savo demokratinės lygybės yra pasiryžę jį paaukoti. Tokvilio žodžiais: „Amerikiečiai taip žavisi lygybe, kad mieliau būtų lygūs vergijoje nei nelygūs laisvėje.“²

Lygybės troškimas liberaliame demokratiname pasaulyje neatslūgo iki šių dienų. Pabrėžiant teisės viršenybę, lygią balso teisę ir iš kiekvieno jos individo kylančią legitimizaciją, kiekviename demokratinės sistemos dėmenyje yra bandoma pabrėžti lygybės svarbą. Šiandienine lygybe, kaip ir XIX amžiuje Amerikoje, pirmiausia norima užtikrinti teisių vienodumą. Vienodos teisės turi kurti išimtinai objektyvią ir aplinkybių nepaisančią terpę demokratinės visuomenės individams skleisti. Anot Manano, „demokratija – tai sąlygų vienodumas“³. Atrodo, kad lygios teisės ir yra tai, kas apjungia individus liberalioje demokratijoje. Tačiau Mananas atkreipia dėmesį į labai svarbią detalę – tai, kas yra būdinga visiems, nebūtinai yra bendra. Visi individai turi kūnus. Kūnas – bendras visų žmonių vardiklis, tačiau toli gražu nėra bendras. Atvirkščiai, jis labiausiai išskirtinis kiekvieno mūsų atributas⁴. Taip pat ir kalba – turėdami bendrą kalbą neužsitikriname bendravimo savaime: „Mes tiesiog visiškai be pagrindo pervertiname bendravimo priemonių galią, ypač bendros darbo kalbos galią. /.../ Tačiau bendra kalbos priemonė pati nesukuria bendravimo.“⁵ Jei mokėjimas kalbėti anglų kalba taptų visų bendru vardikliu, tai savaime neužtikrintų dialogo ir tarptautiniai konfliktai nebūtų išspręsti. Tokios situacijos liudinkinai esame nūdienos pasaulio konfliktuose. Kūno ir kalbos bendrumo paradoksas gerai iliustruoja svarbią liberalios demokratijos ydą – dėl klaidingų bendrumo interpretacijų kylančius atomizacijos ir individualizmo pavojus.

Mananas pažymi, kad pavojus, kuriuos Tokvilis tik numanė savo svarstymuose, mūsų karta išgyvena kasdien. Jo teigimu, minėtosios lygybės paieškos ilgainiui perauga į sąlygų ir galimybių suvienodėjimą. Vienodomis sąlygomis individai ima pasiekti tiek pat; jų tikslai ir norai susitapatina, o siektina kiekvienam atrodo tai, kuo žavisi dauguma. Atrodytų, kad tai menka bėda. Juk kiek daug valstybės galėtų pasiekti, turėdamos tokią piliečių konsolidaciją. Tačiau autorius baiminasi, kad yra priešingai. Tokios visuomenės nariai ne tik kad neturi bendrų tikslų ir idealų, jie apskritai nebėra pajėgūs turėti jokių siekių. Liberalioje demokratijoje bendrumas, pasireiškiantis per buvimą lygiais, unifikuoja asmenų tapatybes. Kiekvienas individas yra išlaisvinamas pirmiausia iš luomo ar klasės, o vėliau ir iš tautos, valstybės ar net religijos. Jis atsiduria aukščiau nei visi už jį daug didesni socialiniai dariniai. Jo nebesaisto prigimtiniai ryšiai ir normos, nes jo prigimtis pasireiškia ne per konkrečias dorybes ar siekius, o tik per teisę tų dorybių norėti ar siekti. Individui tampant visos legitimacijos pagrindu, daugumos nuomonė įgauna neregėtą galią, o visi socialiniai ir politiniai dariniai šalia individo atrodo kaip menkos būtinybės, negalinčios turėti jokios realios žmogiškos prasmės⁶.

Šią šiuolaikišką visuomenės situaciją Mananas prilygina grįžimui į tokią socialinę būklę, kuri filosofijoje geriau yra žinoma kaip pradinis būvis (*state of nature*). Čia žmonės yra tokie lygūs savo nepriklausomybe, neribotumu ir galimybėmis, kad nėra nieko, kas juos jungtų, – nei tikslų, nei taisyklių. Kai žmonių grupė neturi nei bendrų siekių, nei įpareigojančių ir konsoliduojančių normų arba kai veikia tik teisės be jokių pareigų, valstybė, kaip individus apjungianti forma, negali egzistuoti. Paradoksalu, tačiau perdėtas liberalios demokratijos siekis užtikrinti bendrumą visuomenę priveda prie to, nuo ko ji taip atkakliai bėgo. Liberalios demokratijos tikslas – sukurti sutramdytą *Leviataną* – privedė prie tos būklės, nuo kurios žadėjo išvaduoti, sugrįžimo.

¹ Tocqueville A. *Apie demokratiją Amerikoje*, p. 227.

² Glenn B. J. *Conceptualizing and Contextualizing Liberty and Freedom // Historically Speaking* 7, no. 1, January 1, 2005, p. 20–22.

³ Manent P. *Demokratija be tautų. Apie savivaldos pabaigą Europoje*. Vert. J. Navakauskienė. Vilnius, Versus aureus, 2008, p. 16.

⁴ Manent P. *On Modern Individualism // Journal of Democracy* 7, no. 1, January, 1996, p. 10.

⁵ Manent P. *Demokratija be tautų. Apie savivaldos pabaigą Europoje*, p. 35.

⁶ Manent P. *On Modern Individualism*, p. 7.

Kultūros krizė ir sekuliarizacija

Kaip buvo parodyta, liberalios demokratijos žmonių individualumas yra glaudžiai susijęs su deklaruojamomis šių individų teisėmis ir laisvėmis, o ne realiais skirtumais. Todėl toks individualumas turėtų būti įvardijamas kaip negatyvios laisvės vaisius. Individai yra laisvi ne *kažkam*, bet *nuo kažko*. Išsivadavus nuo visko pasidaro nebeįmanoma apčiuopti pačios laisvės. Mananas šią situaciją iliustruoja per nuomonės laisvę: kaip žinosime, kas yra nuomonės laisvė, jei nėra nieko, kas ją apriboja¹? Taip pat ir teisė į laimingą gyvenimą² – kai nebėra religijos ar valstybės, galinčios įvardyti, kas yra doras ir geras gyvenimas, kaip galima žinoti, kad individas turi laisvę jį pasirinkti³? Dėl tokio samprotavimo kyla nuostata, kad veikdama sistema negali savęs pateisinti arba varžyti savo veiksmingumo pati savaime – jai reikia atskiro, savo esmės ir kilme netapataus objekto. Manano teigimu, tokiu demokratijos „pavadžiu“ Europoje yra vakarietiška religija – krikščionybė. Savo kilme ji yra svetima demokratijai, todėl turi teorinę galią ją kontroliuoti⁴. Šią prigimtinių religijos ir politikos, o mūsų atveju – demokratijos, skirtį galime pastebėti dar Šv. Augustino laikais, jam nagrinėjant dvi valstybes – *civitas Dei* (Dievo valstybė) ir *civitas terrena* (žemės valstybė). Pasaulietiniai įstatymai žemės arba žmonių valstybėje veikia kaip priemonė, užtikrinanti, kad amžinasis Dievo įstatymas, suprastas ir teisingai perteiktas visuomenei, lydėtų žmones į išganymą ir Dievo valstybę. Anot Manano, demokratijos pusėje lieka politinis suverenumas, o Bažnyčios pusėje – politinis paklusnumas⁵. Taigi Europos politinė mintis kūrėsi remdamasi išskirtinai dualistine pasaulio samprata, pagal kurią žemiškieji reikalai (politika) turi tam tikrus išorinius įsipareigojimus krikščionybei.

Tačiau šiandien procesas yra atvirkštinis – po II Vatikano susirinkimo supasaulietinus religiją ji tapo ne tik svetima demokratijai, bet veikiau net priešiška⁶. Mananas baiminasi, kad demokratiškos kilmės panteizmas sunaikins krikščionybę, o be jos neliks ir vakarietiškos individo prigimtys⁷. Norėdama tinkamai paveikti demokratiją, religija turi turėti su ja sąlyčio taškų. Tas sąlyčio taškas yra žmogus – ne tik individas, bet ir asmuo, kurio politinė patirtis įmanoma per religijos jam suteiktą socialiai atsakingą prigimtį. Demokratijai svarbiausias yra asmuo, tačiau bandant atsikratyti religijos, paraleliai atsikratoma ir to, dėl kurio laisvių religijos ir norima atsikratyti – paties asmens.

Liberalios demokratijos Europoje, prarasdamos religiją, praranda ir tautą. Be tautos iš demokratijos išnyksta *demos* – lieka tik *kratos*⁸. Demokratija tampa tik administraciniu mechanizmu. Anot prof. Alvydo Jokubaičio, „Vakarų Europos valstybės nori demokratijos be tautos ir išpažįsta tai, ką Pjeras Mananas vadina „žmonių religija“ (*the religion of humanity*). Tokia „pilietinė religija“ yra grindžiama Europos Sąjungos piliečių atsidavimu politiniams principams, tokiems kaip žmogaus teisės, konstitucionalizmas, lygybė, bet ne savo atskiroms kultūroms.“⁹ Tokiai visuomenei yra svetima viskas, kas nėra objektyvizuojama žmogui. Religija ar moralė tampa nepasiekiamais horizontais, nes jų neįmanoma išvysti per daugumą. Lieka tik procedūrinis valdymas, lygybės ir teisių siekis. Dabar visuomenei ir jos demokratijai reikia masės, o ne individo. Panašios pozicijos laikėsi ir didelę įtaką Manano filosofijai turėjęs Amerikoje dirbęs vokiečių filosofas Leo Štrausas (Leo Strauss). Jo teigimu, modernus (mokslinis) proto ir religijos darnaus santykio neigimas yra tikroji „Vakarų krizė“¹⁰.

Kaip teigia Mananas, kiekvienas veiksmas, ypač pilietinis ar politinis, yra atliekamas tam tikro bendrojo gėrio suvokimo perspektyvoje¹¹. Šią perspektyvą šimtmečiais išimtinai diktavo religinė tapatybė. Religinės tapatybės išsižadėjimas prilygsta politinės emancipacijos atsisakymui. Apskritai – politika tampa nebeįmanoma, prasideda depolitizacija¹². Europoje atsisakant religijos pripažįstamas ir objektyvizacijos triumfas prieš istorinę tapatybę. Stengiantis laikytis saugiu atstumu nuo Europos istorijos ir išstūmus senąsias tautas bei religijas iš Senojo žemyno, naujų srovių įžengimas į Europą neiškyla kaip problema politinio

¹ Manent P. *The Greatness and Misery of Liberalism* // *The Chesterton Review* 39, no. 1, August 7, 2013, p. 321–322.

² Ang. – *Right to persuit happiness*.

³ Manent P. *The Greatness and Misery of Liberalism*.

⁴ Manent P. *Democratic Man, Aristocratic Man, and Man Simply. Some Remarks on an Equivocation in Tocqueville's Thought*.

⁵ Manent P. *Krikščionybė ir demokratija* // *Tradicijos likimas. Konservatyvios minties metmenys*. Sud. V. Laučius. Vilnius, Aidai, 2001, p. 263.

⁶ Manent P. *A World beyond Politics? A Defense of the Nation – State*. Princeton: Princeton University press, 2006, p. 203.

⁷ Manent P. *Democratic Man, Aristocratic Man, and Man Simply. Some Remarks on an Equivocation in Tocqueville's Thought*.

⁸ Manent P. *Demokratija be tautų. Apie savivaldos pabaigą Europoje*, p. 12.

⁹ Jokubaitis A. *The Other Europe: Identity Problems of Central Europe* // *Politeja-Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego* 15, no. 57, 2018, p. 87.

¹⁰ Batnitzky L. *Leo Strauss and the 'Theologico-Political Predicament' in The Cambridge Companion to Leo Strauss*, ed., Steven B. Smith. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 45.

¹¹ Manent P. *Nauja prasmė Europai. Versta iš www.firstthings.com* // *Tribūna*. 2016, nr. 27, p. 53.

¹² Mahoney D. J. *Pierre Manent on the Fate of Democracy* // *European Journal of Political theory* 6, no. 3, 2006, p. 378.

elito diskurse¹. Ilgainiui tiek vietiniams, tiek atvykėliams Europa tapo abstrakčia socialine erdve, kurioje vienintelis tebegaliojantis legitimizacijos principas – neribotos žmogaus teisės². Antikinė laisvė buvo grindžiama valdžios kaita, o šiuolaikinė laisvė – atstovavimu³. Tokioje sistemoje lieka tik individai ir teisinė sistema – tauta ir religija darosi našta, senamadiškai bandanti prie teisių prilipdyti ir pareigas. Istorinė tapatybė tampa priešų bendrajam gėriui, o senųjų tautų ir religijų laikymasis – diskriminacija naujakuriams. Jokia ligtolė tapatybė negali būti legitiimi, nes legitimūs yra tik individai ir rasės, o minėtosios dalinės bendruomenės – priespaudos ir diskriminacijos kurstytojos.

Globalizacija

Jau aptartos individo ir religijos problemos demokratijoje yra gan tapačios – Europos žmogus, atsisakydamas religijos ir per ją kvėpuojančios Europos civilizacijos kultūros, atsisako to, kas jį padarė racionali asmeniu. Tačiau toks „savęs“ tapatybinis praradimas atrodytų neįmanomas pasaulyje, kuris šiandien alsuoja Vakarų kultūra. Ši Vakarų kultūra, ilgus šimtmečius brandinta Senajame žemyne per Europos žmonių technologinius laimėjimus pirmiausia išplito Amerikoje, o vėliau ir visame pasaulyje. Atsirado kultūrinė hegemonija. Paradoksalu, kad siekiant išlaisvinti pasaulio žmones nuo kultūrinės neapykantos arba skleisti tarpusavio supratingumo ir tolerancijos idėjas, iš tikrųjų buvo sugriautos ne tapatumus skyrusios sienos, bet patys tapatumai. Tačiau juk tiesa – kultūrinių skirtumų problema kyla dėl pačių kultūrų skirtumų. Nebus kultūros – nebus ir problemos. Sovietai mėgo labai panašią frazę: nėra žmogaus, nėra problemos.

Kultūrų pabaigos pradžia tapo globalizacija. Mananas globalizaciją vadina reiškiniu, kuris nėra *causa sui* – ji neįkyla iš savęs pačios⁴. Jo teigimu, „kaip ir daugelis mūsų istorijos aspektų nuo Pirmojo pasaulinio karo laikų, globalizacija didžiąja dalimi yra tiesioginis, sąmoningas ir apgalvotas JAV politikos rezultatas“⁵. Žinoma, Mananas neneigia ir Europos indėlio į pasaulio „vesternizaciją“ per savas kolonijas bei pasaulinę prekybą. Tačiau filosofas pabrėžia, kad liberali Europos ir Amerikos demokratija, nekaltai deklaruodama tik „žmogaus teisių“ gynimą ir lygybės siekį, pasaulyje plečia tapatumo skurdą: „Šie pasiskelbę demokratinių tautų pasaulio gynėjai pernelyg lengvai atmeta kitų tautų nacionalinį savęs įtvirtinimą, kad ir koks nuosaikūs ar humaniškas jis būtų, kai šis savęs įtvirtinimas prieštarauja amerikiečių tendencijai Jungtinių Valstijų „nacionalinius interesus“ tapatinti su žmonijos „bendruoju gėriu.“⁶ Stebėdamas Vakarų nesėkmes lokaliniuose konfliktuose Artimuosiuose Rytuose, Mananas daro išvadą, kad geriausias būdas pasiekti laisvąjį valdymą yra respublikoniškojo režimo tobulinimas ir transformacija, o ne pasaulio pertvarkymas ir parengimas gyventi be politinės valdžios ir politikos ribų⁷.

Tautoms stebint Amerikos ir Europos kultūrinę sėkmę imama tikėti klaidinga nuostata, kad civilizacija ir laisvė yra tapatūs ir neišskiriami dalykai. Atrodytų, kad globalizuotas pasaulis iš pirmo žvilgsnio turi geriausiai įkūnyti civilizaciją ir laisvę. Pats Mananas sveikina kai kuriuos globalizacijos laimėjimus – ekonominę gerovę, mokslo plėtrą, sveikatos pažangą – ir neneigia jų teigiamos įtakos. Tai civilizaciniai atributai. Tačiau kaip yra dėl laisvės? Autoriaus teigimu, globalus pasaulis negali turėti ir civilizacijos, ir laisvės, nes šie du laimėjimai kartu yra prieinami išskirtinai tik miestui-valstybei ir tautai-valstybei⁸. Nes tik suvereni valstybė ir atstovaujamas valdymas leidžia civilizuotai ir laisvai gyventi daugumai žmonių – be šių atributų žmonės gali rinktis tik laisvę ir gyventi be civilizacijos malonumų arba tik civilizaciją ir būti įkalinti imperiniame jų valdyme. Mananas rašo: „Tam, kad atstovaujamas procesas būtų gyvybingas, turi egzistuoti įvairialypė tauta, kuriai reikia atstovauti ir kuri nori egzistuoti nepriklausydama nuo atstovavimo, taigi ir nuo atstovaujamosios valstybės.“⁹ Šiandien šis atstovavimas yra tik tam tikra prasme demokratinis valdymas – atstovavimą pakeitė valstybė¹⁰. Visuomenės suvienodėjimas, vidurinėsios klasės

¹ Manent P. *Nauja prasmė Europai*, p. 52.

² Ten pat.

³ Manent P. *Modern democracy as a system of separations* // *Journal of Democracy* 14, no. 1, 2003, p. 119.

⁴ Manent P. *The Crisis of Liberalism* // *Journal of Democracy* 25, no. 1, 2014, p. 137.

⁵ Ten pat.

⁶ Mahoney D. J. *Pierre Manent on the Fate of Democracy*, p. 380.

⁷ Manent P. *The Crisis of Liberalism*, p. 139.

⁸ Manent P. *Demokratija be tautų. Apie savivaldos pabaigą Europoje*, p. 37.

⁹ Ten pat, p. 42.

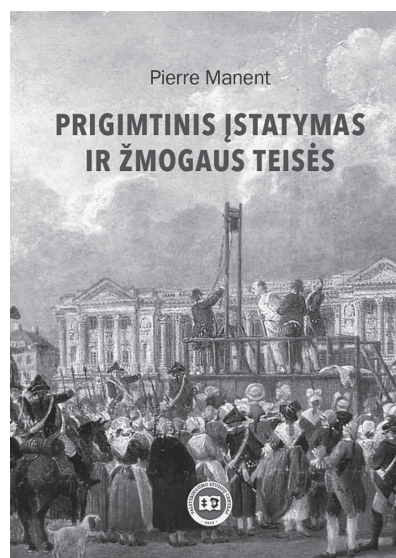
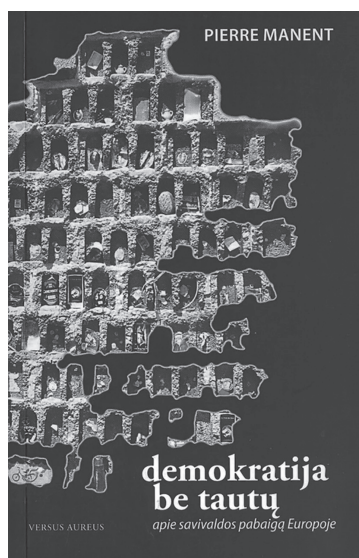
¹⁰ Ten pat, p. 45.

iškilimas panaikino viską, kas anksčiau kūrė poreikį pačiam atstovavimui. Nacionalinės reprezentacijos nykimas yra paskatintas globalių institucijų klestėjimo. Piliečiai ima jausti atotrūkį ne tik nuo valdžios, bet ir nuo pačios politikos. Tokioje liberalioje demokratijoje viskas – dienotvarkė, institucijos ir pati politika – tampa subjektyvūs. Klausimai nėra sprendžiami, o tik nukeliami ateičiai, nes vienintelė politinė valia, kuri dar nors kiek veikia, liepia žiūrėti į įstatymą ir atsisakyti politinės valios. Tokia liberali demokratija nebegeba pripažinti politinės realybės ir objektyvių politinių darinių¹.

Nuožmiausi Vakarų progresyvistai yra įsitikinę naujosios pasaulio tvarkos arba globalaus teisinio aparato racionaliu veikimu taip stipriai, kad toks jų tikėjimas nepaiso visų racionalumo kriterijų ir tampa dar labiau fideistinis nei ortodoksinių tikinčiųjų. Juk nėra jokių racionalių įrodymų, kad pasaulį įmanoma sutvarkyti taip, jog tik teisė bus pajėgi valdyti visas tautas arba politika geranoriškai užleis vietą teisei, o suverenitetas ir savivalda galiausiai taps anachronistinėmis sąvokomis². Demokratija pagimdė globalizaciją ir tapo jos įkaite: „Mus spaudžia principas, kurį primetėme pasauliui ir kurį ir toliau propaguojame kaip vertingiausią indėlį į žmonijos gerovę.“³ Deklaruojama lygybė ir tolerancija nebeleidžia Vakarams būti politiškais, o kaipgi gyvuos demokratija be politikos?

Demokratijos nuosmukis prasideda kartu su individualizmo krize. Nuolatinės pastangos subendrinti žmones modernią visuomenę priveda prie tokios situacijos, kurioje išnyksta realūs skirtumai tarp individų. Demokratinis atstovavimas jiems darosi neįmanomas ir lieka tik demokratinis valdymas. Tokiam valdymui tauta ir religija pasidaro ydingos. Jos kelia aukštesnius standartus, kolektyvinius siekius arba retkarčiais bando prie teisių pridėti ir pareigas. Todėl jų atmetimas tampa būtinu, siekiant „išvaduoti“ individą nuo jo sau keliamų standartų ir įtraukti jį į pasaulietinės visuomenės kūrimą. Globalizacija apjungia šias dvi demokratijos problemas, nes joje kaip niekur ryškiai pasireiškia individualumo nykimas ir kultūrų atmetimas. Demokratiškosios Europos pradėta globalizacijos ekspedicija įkalino Senąją žemyną savo paties „liberaliose“ vertybėse, kur nuoseklus ir tvirtos valios politiškumas nebėra įmanomas.

Sunykęs individualumas, neveiksni tautinė valstybė ir greita globalizacijos raida žmoniją atveda į „postpolitiką“, sistemą be jokių ideologinių skirčių. Čia išnyksta tauta, religija ir asmuo. Nebėra nieko, kas sukūrė, palaikė ir reikalavo demokratijos. Nėra kam atstovauti ir nėra kam būti atstovaujamais.

¹ Ten pat, p. 52.

² Shelley T. Liberalism and Globalization: An Essay On Montesquieu, Tocqueville, and Manent. Louisiana State University and Agricultural & Mechanical College, 2014, p. 239.

³ Manent P. The Crisis of Liberalism, 141.

PAMINĖJIMAI

LIETUVOS PERSITVARKYMO
SĄJŪDŽIUI – 35

SĄJŪDŽIO ĮAMŽINIMAS TAURAGĖJE

Tauragėje Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinė grupė įsikūrė 1988 m. rugsėjo 28 d. Pirmasis susirinkimas vyko Tauragės centrinėje bibliotekoje (dabar – Tauragės rajono savivaldybės Birutės Baltrušaitytės viešoji biblioteka).

2021 m. rugpjūčio 23 d. Tauragės krašto muziejaus „Santaka“ padalinyje, Tremties ir rezistencijos muziejuje, iškilmingai atidarytas Sąjūdžio kambarys. Kodėl Tremties ir rezistencijos muziejuje? Po dramatiškų lietuvių tautos trėmimų, po sudėtingo ir įtemto rezistencinio laikotarpio į Lietuvą sugrįžo laisvė ir nepriklausomybė. Tad aplankius tremtinių ekspozicijas, tardytojo kambarį, kalėjimo kamerą, bunkerį, apžiūrėjus rezistencinio laikotarpio eksponatus lankytojų slogią nuotaiką praskaidrina Sąjūdžio kambarys.

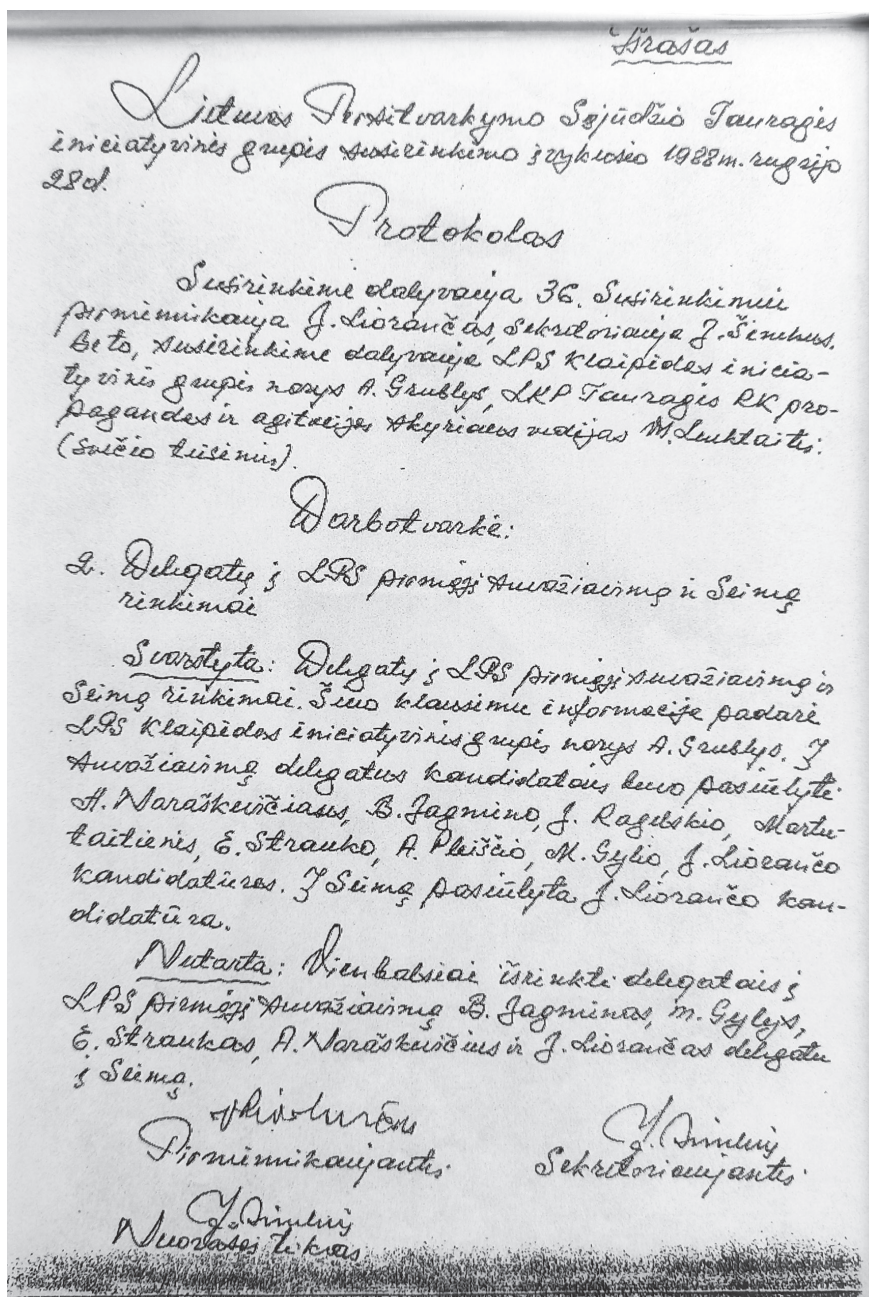
Čia lankytoją pasitinka 1989 metų Roko maršo per Lietuvą plokštelės garsai. Spalvotas „Šilelis“ demonstruoja užfiksuotus gausius mitingų vaizdus. Sąjūdžio kambarį puošia dvi trispalvės. Unikalią relikviją – Tauragės Sąjūdžio iniciatyvinės grupės vėliavą, šventintą monsinjoro a. a. Petro Puzaro – muziejui perdavė šviesios atminties Bronius Martinkus, kuris buvo Tauragės Sąjūdžio grupės aktyvistas, paskutinis Tauragės Sąjūdžio pirmininkas (buvo išrinktas ir į Sąjūdžio Seimą ir jo tarybą). Vėliavos viršutinę koto dalį puošia Gedinaičių stulpai, kurie buvo iškalti tuometinėje Tauragės skaičiavimo mašinų elementų gamykloje. Su ja tauragiškiai dalyvavo Baltijos kelyje, stovėjo Sausio 13-ąją prie parlamento. Kitą vėliavą perdavė taip pat aktyvus sąjūdietis, visuomenininkas Sigitas Mičiulis. Pasak jo, tai pirmoji vėliava, sąjūdiečių iškelta Tauragės keramikos gamykloje 1988 metais.

Straipsnis iliustruotas
Tremties ir
rezistencijos muziejaus
nuotraukomis.

Tauragės gyventojų dalyvavimą įvairiuose sąjūdžio renginiuose, mitinguose, akcijose nuosekliai fiksavo tauragiškiai fotografai. Ekspozicijoje galima pamatyti Benjamino Pociaus, Edmundo Mažrimo, Romualdo Baliūno nuotraukas. Mūsų sąjūdiečius iš kitų dalyvių išskirdavo aukštai iškelta Tauragės vėliava-vimpilas, su kuria jie dalyvavo įvairiuose Sąjūdžio mitinguose. Džiugu, kad ši istorinė vėliava taip pat puošia Sąjūdžio kambarį. Turime labai įdomų ir unikalų eksponatą – gaublį, sukonstruotą tauragiškio sąjūdiečio Viktoro Jokubaičio. Į gaublį sudėti „Lietuvos aidą“ laikraščio numeriai, rinkti nuo 1990 iki 2000 metų. „Kodėl gaublys?“ – „Informacijos sklaida pasauliui ir iš plataus pasaulio Lietuvai.“ „Kodėl „Lietuvos aidas“? – „Valstybės laikraštis, vienintelis leidinys, leidžiamas prieš Vasario 16-osios akto paskelbimą iki šių dienų su Lietuvos vardu pavadinime“, – taip argumentavo V. Jokubaitis.

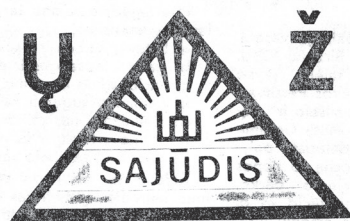

Mūsų Sąjūdžio kambarys vienija dvi kartas: vyresniąją ir jaunesniąją. Vyresniajai kartai šis kambarys – tai jų gyvenimas, jų dvasia, jų butis, o jaunesniajai kartai – tai istorija. Siekdami pritraukti jaunimą ir šeimas su mažais vaikais, ugdyti šios tikslinės grupės pilietiškumą ir didinti valstybei svarbių istorinių įvykių sklaidą, nusprendėme interaktyvinti ekspozicijos turinį ir svarbią istorinę medžiagą pateikti inovatyviais bei patraukliais komunikaciniais sprendimais, juos integruodami į jau esamą autentišką Sąjūdžio ekspoziciją. Išlaikant istorinį kambario autentiškumą numatyta įdiegti šiuolaikinės multimedijos elementus su vaizdo pasakojimais, kad skirtingos tikslinės lankytojų auditorijos gautų patyriminę patirtį ir sužinotų daugiau informacijos apie Tauragės Sąjūdžio veiklą ir istoriją.

UŽ LIETUVOS EKONOMINĮ, SOCIALINĮ IR KULTŪRINĮ SAVARANKIŠKUMĄ!

MŪSŲ ŽINIOS

LPS Tauragės
raiono taryba

1989 m. vasario 15 d.
Nr. 1

SVEIKINAME SU VASARIO 16-ĄJA!

PABUDOME IR KELKIMĖS

VASARIO 16-oji Virš Tauragės plazda Tautos vėliava. Vėjas plauksto spalvas, kurios praėjusią vasarą staiga išsiskleidė ir nubangavo per Lietuvą, budindamos ir keldamos, žiebdamos vilį – mankurtizmo leidyneis traukiasi.

Ne visiems malonu matyti griūvant statinį, keltą ant stalinizmo pamatų. Ne visi tie įtakingi ir nelabai įtakingi žmonės, kurie sakė arba sako: „Toliau nuo Sąjūdžio“, – yra piktavaliai arba nenuplaunamai „susitępę nuopoliu metalais. Ilgas draudimo laikmetis paliko entspaudą – negali patikėti, kad tai, kas dabar vyksta, liks nenubausa, neužtrauks nelaimės. Sunkios mankurtizmo apraiškos. Dar ilgai teks lažyti maudančias žaizdas, bet „nebeužvenksi upės bėgimo“!

Džiugu, kad atsitiesia žmonės, šviesėja veidai, skambe fiesos žodis. Tautos vėliava, gimtoji mūsų kalba sunkiai, bet garbingai stojo į deramą vietą. Grįžta senosios šventės, tradicijos, papročiai, bet žiūrėkime, kad kartu grįžtų dora, pagarba žmogui, jo darbams, kasdieniui triūsiui. Mokykimės patys ir mokykime savo vaikus lietuviško santūrumo ir išdidumo, tautinės savigarbos, mokykimės gerbti kitas, mus gerbiančias tautas ir bendrauti su jomis kaip lygi su lygiu. Bandykime pradėti jausti brolio latvio, esto ar baltarusio patį. Taip aš įsivaizduoju lenininį lygiateisių tautų bendravimą.

Neremu, ar sugebėsime kaip reikiant įvertinti, branginti ir paremti tai, kas jau pasiekta, ar pajėgsime

eiti tautinio atgimimo, suvereniteto keliu. Jis klotas ne rožėmis, pulkais kyla nenorintys suprasti teisėtų lietuvių tautos siekių, todėl aišku: jei ir toliau gyvensime taip, kaip iki šiol – nieko nebrangindami, prasivogę ir prasigėrę, jei toliau dirbsime kaip padienininkai – veltui mūsų siekiai. Todėl kiekvienam dabar reikia pasiryžti. Dirbkime, kaip dirbo mūsų tėvai ir senoliai – atsakingai, dorai. Taip ginkime kalbą, mokykime vaikus, statykime namus, arkime žemę, gydykime žmones. Mažiau degtinės tvaiko, ir pradės kilti iš purvo, metalo laužo kaimai, mažiau rūks fabrikai, pradės grįžti santarvė į šeimas. Čia, Lietuvoje, mūsų namai, čia gyvens mūsų vaikai ir anūkai, todėl dirbkime, linksminimės ir ilsėkimės kaip dera tikriems šeimnininkams. Neseniai vienas viršininkas kalbėjo: „Nereikia mums suvereniteto. Aš į Maskvą su portfelium – grįžtu pilnas. Sąjūdis trukdo“. Tiesa, Maskva mėgsta nuolankius prašytojus, tai akivaizdu iš pastarojo meto centrinės spaudos. Laimė, šitokių vadovų nedaug, nors galima suabejoti: šis luomas negausiai atstovaujamas Sąjūdyje ne tik Tauragėje, bet ir kitose Lietuvos vietose.

Vėldžios humanizavimas, kalbų ir darbų vienovė yra lieptas, permestas link naujo visuomeninio gyvenimo, pagrįsto savigarba ir pagarba kitam. Manau, kad dešros, ir duonos iki valiai turėsime, kai gerbinsime ne dešrą, o tai, ką iš tikrųjų dera garbinti nuo seno humanistinėje visuomenėje – tautinį orumą, sąžinę, kultūrą, darbą. Stenkimės, kad tai kuo greičiau įsikūnytų. Kelkime ir mes, tauragiečiai, prie savo kasdieninių darbų. Dorai, prasmingai pelnykimės duoną. Dorais žmonėmis užauginkime savo vaikus. Jų ateitis, manau, taip pat nebus lengva.

Stasys LAPĖ

MIELI SKAITYTOJAI

Pagaliau Jūs imate į rankas Sąjūdžio rajono tarybos leidinį. Tikriausiai jo labai laukėte, todėl džiaugiatės, subatė sužinoti, kas gi jame rašoma. Pirmasis „MŪSŲ ŽINIŲ“ numeris išeina brangios šventės – Vasario 16-osios išvakarėse, todėl jis truputį iškilmingesnis, skirtas Lietuvos valstybės atkūrimo dienai. Po daugelio metų šią šventę laisvai švenčiame pirmą kartą, todėl išleisdami „Mūsų žinias“, suprantame, gerokai jaudinamės: kaip Jūs jį suiksite!

„Mūsų žinias“ išeis du kartus per mėnesį. Parduodami jį, tikimės ir šio tokio pelno – Sąjūdžio naudai.

Kvietiame Sąjūdžio aktyvistus, rėmėjus ir šalininkus rašyti mūsų leidiniui, dalintis mintimis, teikti įvairiausių informaciją. Vienodami jėgas, greičiau persitvarkysime, galėsime tikėtis tikresnio Lietuvos savarankiškumo.

Svarbią, reikalingą, operatyvią informaciją skelbsime ir Tauragėje, Vytauto gatvėje esančiame stende. Nepasidomėję nepraeikite pro jį.

Su švente, su geriausia linkėjimais!

REDAKCIJĖ KOLEGIJA

Minėdamas Tauragės Sąjūdžio 35-metį muziejaus kolektyvas džiaugėsi, o kartu ir didžiavosi, kad Tauragės Sąjūdis turi savo atminimo kambarį, kur „Santakos“ muziejaus iniciatyva archyvuojama, saugoma, eksponuojama to laikotarpio istorija. O rugsėjo 28 d. buvo pristatytas ir ką tik sukurtas filmas „Sąjūdis tauragiškių prisiminimuose“¹. Apgailestavome dėl vieno – kad nebeturėjome galimybės pakalbinti tų, kurių šiandien tarp mūsų jau nebėra.

Dokumentinis filmas buvo kuriamas bendradarbiaujant su ilgametę patirtį turinčia kompanija „Multimediamark“ ir patyrusiu videografu Almantu Vilbiku. Filme pristatytas Sąjūdžio, kaip valstybės nepriklausomybės raidos, kelias per gyvąją atmintį, vietos asmenybių, kurie veikė Tauragės rajone, prisiminimai. Filmo premjeroje dalyvavo ir sveikinimo žodį tarė Seimo kanceliarijos Parlamentarizmo istorinės atminties skyriaus vedėja Angonita Rupšytė ir buvęs tauragiškis, tuomet stebėjęs ir parašęs keletą straipsnių apie Tauragėje vykusį Roko maršą per Lietuvą, dabar garsus žurnalistas, televizijos laidų vedėjas Egidijus Knispelis.

*Aušra Norvilienė,
Tremties ir rezistencijos muziejaus muziejininkė*

SAJŪDIS TAURAGIŠKIŲ PRISIMINIMUOSE

Kuriant filmą apie Sąjūdžio kilimą ir Inicijatyvinės grupės įsteigimą Tauragėje pokalbiai su sąjūdiečiais buvo nepakartojama patirtis. Kiekvieno pasakojimas buvo unikalus ir nuoširdus ir jį išgirsti buvo privilegija. Ypač įsiminė kelių sąjūdiečių prisiminimai apie Tauragėje esančius monumentus. Remdamiesi iš lūpų į lūpas perduodama informacija, jie iškasė sovietų sunaikintą monumentą ir vėliau jį atkūrė pagal rastas detales ir nuotraukas. Kitas įspūdingas momentas – monumento sugrįžimas į dienos šviesą: atėjus gūdiams sovietų laikams žmonės naktį slapčia nukėlė jį nuo pamato ir paslėpė, nes kitaip jis būtų buvęs sunaikintas. Po daugelio metų Sąjūdžio pakilimo metu tauragiškiai jį vėl sugrąžino.

Per pokalbius su sąjūdiečiais supratau, kad šie žmonės ne tik kovojo už laisvę, bet ir sukūrė nepakartojamą bendruomenės dvasią. Montuojant filmo medžiagą, kurios prikaupta net devynios valandos, teko ne kartą išgyventi emociškai, kai apimdavo pasididžiavimas šių žmonių drąsa ir nuveiktais darbais. Beveik visi kalbinti filmo dalyviai arba jų šeimos nariai, giminės buvo paliesti tremties ir rezistencijos įvykių, todėl galima sakyti, kad noras atvesti Lietuvą į nepriklausomą valstybę jau buvo užkoduotas nuo vaikystės.

Na, o filmavimo metu teko prisiminti seną gerą pasakymą – nespręsk apie knygą iš jos viršelio, kadangi vienas sąjūdiečių – Julius Ragelskis – buvo komunistų partijos narys. Kiekvieno pokalbio pradžioje norėjau išsiaiškinti, ką tie žmonės veikė prieš Sąjūdį. Kai pasakė, kad jis buvo kelių priežiūros viršininko pavaduotojas, iš pradžių man sukėlė įtarimą. Tokių pareigų tais laikais niekas negalėjo eiti be komunistų palaimos. Pokalbis plėtojosi toliau, tačiau mano įtarumas nedingo. Įpusėjus pokalbiui sužinojau, kad jis priklausė komunistų partijai. Tada pradėjau domėtis – kas, kaip ir kodėl. Pasirodo, žmogus savo profesinėje srityje tiesiog norėjo kilti karjeros laiptais, o atėjus Sąjūdžio laikams savo padėtį išnaudojo visu pajėgumu ir buvo vienas aktyviausių Tauragės sąjūdžio skyriuje, LPS Tauragės rajono tarybos leidžiamo leidinio „Mūsų žinios“ redaktorius. Kai sąjūdiečiams reikėdavo įveikti tam tikrus biurokratinius formalumus, tai buvo padaryti nesudėtinga dėl tarp komunistų turimo sąjūdiečio. J. Ragelskis neretai užkalbėdavo komunistams dantį, o kartais netgi viešai tiesiai šviesiai pasakydavo: „Jūsų niekas nerinko, o kokio velnio jūs čia, gal mes kitų norime, tai yra neteisinga.“ Ir nors buvo kalbų jį išmesti iš komunistų partijos, jie negalėjo to padaryti, todėl jis griovė sistemą iš vidaus, „o tai yra lengviau ir teisingiau padaryti“.

¹ Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=W3P2Ik4f-Cmo&t=3s>.

Tad šio žmogaus istorijos aktualumas išlikęs iki šių dienų. Kaskart išgirdę viešumoje informaciją apie buvusių komunistų partijos narius, tuoj pat pasmerkiame tuos žmones, tačiau istorija byloja, jog reikia detaliau pažvelgti į kiekvieną atvejį, stojimo priežastis, jų veiklą partijos viduje ir už jos ribų. Po šio pokalbio supratau, kad vienas faktas dar nieko nereiškia, kad prieš smerkiant ir teisinant žmones reikia viską vertinti atidžiau, detaliau ir įdėti savo paties pastangų.

Pasinaudodamas proga dėkoju visiems, prisidėjusiems prie šio filmo – nuo pašnekovų, kurie atidžiai dalijosi savo istorijomis, iki komandos narių, kurie bendradarbiavo su manimi šioje kelionėje. Noriu paskatinti skaitytojus tyrinėti savo vietos istoriją ir prisiminti svarbius įvykius. Galbūt tai skatins kurti naujus dokumentinius projektus ar netgi rengti bendruomeninius prisiminimų projektus, visa tai išsaugant ir paliekant ateities kartoms. Todėl nepaprastai svarbų ir prasmingą darbą atlieka kraštotyros muziejai, pasirinkdami aktualias krašto kultūrinės ir istorinės temas dokumentiniams filmams: jie padeda įamžinti praeities momentus, praturtinti jų istorinį kontekstą ir perteikti juos visuomenei. Ši praktika yra itin svarbi, kad istorija taptų gyva, įdomi, prieinama visiems ir nepamirštama.

Laikas bėga greitai, dalyvavusių tam tikruose istoriniuose įvykiuose lieka vis mažiau ir mažiau, o su jais užmarštin nueina ir neįkainojamą vertę turinti informacija.

*Almantas Vilbikas,
filmo kūrėjas*

JUOZAS BANIONIS

NUOLATOS BUDĖTI LIETUVOS LAISVĖS SARGYBOJE. VYRIAUSIASIS LIETUVOS IŠLAISVINIMO KOMITETAS ANTANO TRIMAKO PIRMININKAVIMO METAIS

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), vienijantis iš įvairių valstybės laikotarpių kilusius darinius (partijas, sąjūdžius, sąjungas) ir todėl veikiantis kaip lietuvių tautos politinė atstovybė, pagrindiniu ir nekintamu tikslu laikė Lietuvos laisvės atkovojoją. Kai Tėvynė prarado valstybingumą ir įsiviešpataujant vienai ar kitai okupacijai buvo slopinamas lietuvių idėjinis gyvenimas, draudžiamos politinės srovės, VLIK'as ikūnijo politiškai organizuotą lietuvių visuomenę, nes savo gijomis susisiejo su tomis politinėmis srovėmis, kurios 1918 metais paskelbė nepriklausomą Lietuvos valstybę ir per jos gyvavimą puoselėjo tautos politinį gyvenimą. Iškilus nepalankioms demokratijos vyksmui aplinkybėms, politinės srovės, akcentuodamos svarbiausią tautos gyvavimo sąlygą – Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę, susivienijusios dar Tėvynės žemėje, sukūrė šią bendrą organizaciją ir pradėjo vieningą Tėvynės laisvinimo darbą. Toji organizacija tapo ne tik lietuvių visuomenės politinės minties reiškėja, bet ir jos idėjų vykdytoja ir įgyvendintoja. Šią lietuvių tautos laisvės siekimo reprezentaciją VLIK'as itin saugojo bei puoselėjo ir veikdamas egzilyje.

Nuo šeštojo dešimtmečio organizacija, stebėdama tarptautinių įvykių raidą, juos analizuodama, bandė įvairius Lietuvos laisvės bylos gynimo kelius, tikslino laisvinimo politikos metodus ir šios politikos organizavimą. Kopdamas į savo gyvavimo dvidešimtmetį ir išnaudodamas Šaltojo karo strategiją VLIK'as ne tik tęsė ankstesnę veiklą – rengė memorandumus Jungtinėms Tautoms (JT), Vakarų valstybėms, dalyvavo sovietų okupuotų Rytų Europos tautų išeivijos politiniame gyvenime, bet ir ieškojo jos naujų apraiškų. 1957 metais VLIK'o pirmininku tapęs diplomato darbo patirties turintis daktaras Antanas Trimakas, vertindamas pasaulio padėties realijas, numatė Tėvynės laisvinimo ateitį: „Tarptautinė padėtis mus verčia dirbti su didesniu užsispyrimu ir pasišventimu. Turime nuolatos budėti Lietuvos laisvės sargyboje, lenkti didžiųjų galybių simpatijas ir politiką Lietuvos naudai ir drąsinti savuosius nenusiminti... Laikydami tautos laisvę savo aukščiausiu idealu, į kurią nesvyruodami tikime, ir, kovodami bendrai su visu laisvuoju pasauliu prieš komunistinę vergiją, kovą laimėsime, ir mūsų tauta po darganų ir audrų, kančių ir pasiaukojimo vėl išvys šviesų laisvės rytojų.“¹ Iš tiesų, kai septintojo dešimtmečio pradžioje tarptautinė padėtis itin svyravo, VLIK'ui savo veikloje teko pasikliauti Vinstono Čerčilio (Winston Churchill) žodžiais: „Jei nekovosime už teises, kada galime laimėti be kraujo praliejimo ir kada laimėjimas yra užtikrintas, sulauksime metų, kada vis vien turėsime kovoti daug sunkesnėse sąlygose su labai mažai vilties išlikti ir laimėti; dar blogiau, gali tekti kovoti net beviltiškose sąlygose, nes geriau žūti, negu gyventi vergais.“

Neatsitiktinai tokiu permainingu Rytų ir Vakarų santykių laikotarpiu, kai VLIK'ui 1957–1964 metais pirmininkavo dr. Antanas Trimakas, ir teko pasiremti šiomis mintimis. Įtemptais tarptautiniais įvykiais, kausčiaisiais 1961-aisiais, Niujorke susirinkus metiniam seimui pirmininkas ir pacitavo anglų politiką. Tuo A. Trimakas, keldamas kovos viltį,

¹ Jasaitis D. *Dešimt metų be dr. Antano Trimako // Aidai, 1974, nr. 4, p. 123.*

aktyvino laisvuosius lietuvius jungtis į Lietuvos laisvės žygį ir pakvietė tikėti laisvinimo kovos teisumu. Dar buvo taikliai pažymėta, kad „pavergtųjų byla dažnai panaudojama, kaip priemonė Vakarų politikos tezėms paremti, o ne pavergtųjų tautų laisvei ginti“. Todėl „yra pats laikas, kad Vakarai paskelbtų Tautų laisvės, o pirmon galvon – Sovietų pavergtųjų Europos tautų – manifestą, kurį turėtų pasirašyti ir vykdyti visos laisvosios tautos“¹.

Tokią aktyvią poziciją, nenuilstamai liudydamas Lietuvos laisvės bylą, didesnę antrojo dešimtmečio dalį ir diegė naujasis VLIK'o vadovas – pirmininkas A. Trimakas. Nepaisydamas nepalankiai besiklostančių tarptautinių ir politinių aplinkybių, jis nenuleido rankų ir skelbė pasiryžimą budėti Lietuvos laisvės sargyboje.

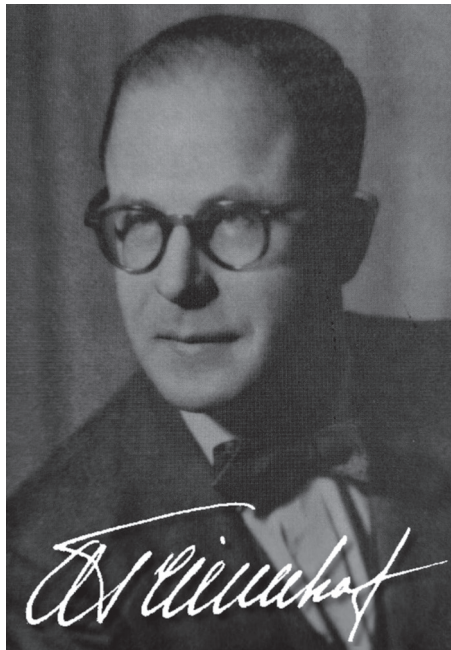
Garsinti Lietuvos laisvės bylos reikalą

A. Trimakas, atstovaujantis krikščioniškosios demokratijos krypties Ūkininkų sąjungai, VLIK'o pirmininku buvo išrinktas ankstesnėje metinėje seimo sesijoje, jau trečiąkart vykusioje institucijai persikėlus iš Senojo žemyno į naująjį. Šioje 1957 m. gegužės 31 ir birželio 1–2 d. irgi Niujorke posėdžiavusioje sesijoje buvo ne tik peržvelgta veikla, bet ir išrinktas naujas valdymo organas – prezidiumas, kuriam pirmininkauti pavesta A. Trimakui.

Dar nepriklausomos valstybės laikais jis studijavo ekonomikos, teisės ir politikos mokslus Lietuvos universitete Kaune, vėliau – Prancūzijos Grenoblio ir Lilio universitetuose, Tarptautinės teisės akademijoje Hagoje ir Tarptautinių mokslų mokykloje Ženevoje, o 1930 metais Lilio universitetas už disertaciją „Le mouvement coopératif en Lithuanie“ („Koooperacinis judėjimas Lietuvoje“) suteikė filosofijos daktaro laipsnį. Savo karjerą A. Trimakas tęsė užsienio reikalų tarnyboje. Ypač paminėtina jo veikla 1939 metais, kai vadovavo Lietuvos Respublikos generaliniam konsulatui Vilniuje ir daug prisidėjo prie Lenkijos karo pabėgėlių, lenkų ir žydų gelbėjimo, išduodamas jiems vizas².

Lietuvai netekus nepriklausomybės A. Trimakas pasitraukė į Jungtines Amerikos Valstijas, kur nuo 1947 metų profesoriavo aukštojo mokslo įstaigose. Naujasis pirmininkas, jau gyvendamas politinėje tremtyje, reiškėsi lietuvių visuomeninėje veikloje, neišskiriant Lietuvos laisvinimo sąjūdžių, kur atsiskleidė jo sumanymas ir veiklumas. Nuo 1951 metų jis veikė Lietuvos laisvės komitete (LLK): ėjo sekretoriaus pareigas ir dažnai pavaduodavo pirmininką. Daug iniciatyvos buvo parodęs, kai pirmininkavo Rytų sienų komisijoje, sudarytoje iš veiksmų atstovų, įskaitant ir Amerikos lietuvių tarybą (ALT). Be to, nuo pat VLIK'o atsiradimo 1943 metais A. Trimakas, kaip prezidiumo bendradarbis, buvo įsitraukęs į jo veiklą. Taigi pirmojo VLIK'o asmens – vadovo – pasirinkimas buvęs tikslingas, nes naujasis pirmininkas nestokojo ir patyrimo, ir reikalingos kvalifikacijos.

Savo pirmojoje kalboje išrinktasis pirmininkas suvažiavimo dalyviams pabrėžė, kad dabar, kai sunkėja laisvinimo veiklos tarptautinės sąlygos, reikšmingas yra vieningas darbas. Vildamasis, kad į tą darbą ateis daugiau talkininkų, jis pareiškė: „Jei visi dirbsime vieningai, tai ir darbas bus sėkmingas.“ Jis pažadėjo dirbti, daryti viską, kas bus įmanoma, kad pagreitintų Lietuvos išlaisvinimą³. Kaip matyti, 1957 metais A. Trimakui, perėmusiam VLIK'o pirmininko postą, ne tik teko tęsti pradėtus komiteto laisvinimo veiklos darbus, bet ir imtis naujų labai svarbių visai tautai politinės darbuotės iniciatyvų. Tų metų rugsėjo 6 d.

Antanas Trimakas

¹ Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto suvažiavimas svarstė padėti ir naujus sumanymus // Eltos informacijos, 1961 m. gruodžio 2 d., p. 570.

² Stravinskienė V. Lietuvos Respublikos generalinis konsulas Vilniuje (1939 m. rugsėjis–spalis): veikla, darbuotojai ir jų likimai // Lietuvos istorijos metraštis, 2020, nr. 2, p. 119–140; Kaminskas R. Dėl konsulo Antano Trimako atminimo įamžinimo Vilniuje // Mokslo Lietuva, 2019 m. rugsėjo 22 d.

³ Narkeliūnaitė S. Vlik'o pirmininku išrinktas dr. Antanas Trimakas // Draugas, 1957 m. birželio 5 d.

Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT) narys Stasys Antanas Bačkis samprotavo: „VLIK’ui reikia rimtai persiorientuoti pagal savo istorinę raidą ir likiminę paskirtį. Jis nebe tas, kas buvo 1944.“¹ Atsakydamas diplomatui naujasis VLIK’o vadovas nedviprasmiškai tvirtino: „VLIK’as išliko pagrindiniu mūsų rezistencijos organu, kovojančiu už Lietuvos išlaisvinimą.“ Toliau pasisakydamas už santykių su LDT pagyvinimą pabrėžė, kad veiksmai su laisvinimo veiksniais bus derinami „ne derybų ar aiškinimosi keliu, bet praktiško bendradarbiavimo keliu“². Sutinkant septintąjį dešimtmetį su tokia nuostata ir iškyla nauja Lietuvos laisvinimo perspektyva: „Reikalinga ne vien notos, memorandumai, savoji spauda, radijas ir organizacijos, bet ir akcija tarptautinėse ir svetimųjų mokslo, meno, politikos, ūkio ir kitokiose organizacijose, spaudoje ir radijuje.“³

A. Trimakas, dalyvaudamas tarptautiniame krikščionių demokratų judėjime, 1957 m. rudenį nuvyko į Braziliją. Po to jis, kaip VLIK’o vadovas geografiškai plėsdamas Lietuvos laisvės bylos kėlimą, keliavo po visą Pietų Ameriką (aplankė Argentina, Čilę, Kolumbiją, Venesuelą, Urugvajų), kur susitiko su ten gyvenančiais lietuviais, oficialiais valdžios atstovais. Tų susitikimų metu buvo dėstomos Lietuvos laisvinimo veiklos gairės, pabrėžiama bendradarbiavimo su bendro likimo Rytų Europos tautų egzilais svarba. Svarstant Lietuvos nepriklausomybės atgavimo kelią jis pakartojo savo pirmtako, ankstesnio VLIK’o pirmininko Jono Matulionio mintis apie būtinybę atitraukti sovietų kariuomenę ir miliciją iš krašto ir tada Lietuvos gyventojams surengti laisvus rinkimus, kuriuose būtų išrinkta sava vyriausybė. Be to, VLIK’as, atsižvelgdamas į laikmečio tikrovę, pareiškė požiūrį į galimą Lietuvos „sovietų satelito statusą, panašų į Lenkijos“, ir išsakė nuomonę, jog visados sieks nepriklausomybės, tačiau „neatsisakys šia prasme paremti tokias Lietuvos gyventojų pastangas, nes jos kraštui suteiktų laisvesnes politines ir ekonomines gyvenimo sąlygas“⁴.

Einant šeštajam dešimtmečiui į pabaigą VLIK’ui, jau atsisakiusiam egzilinės vyriausybės idėjos, teko peržiūrėti veiklos taktiką bei strategiją ir keliant Lietuvos bylą imtis tvirtinti savo kaip politinės organizacijos poziciją. Visų pirma buvo bandoma su VLIK’o vėliava suvienyti visus laisvinimo veiksnius. 1957 m. kovo 30 d. tam sudaroma komisija (Steponas Kairys-Juozas Kaminskas, Pranas Vainauskas, Kazys Škirpa); ši politinės vienybės vardan agitavo lietuvių išeivijoje gyvuojančius veiksnius – politines grupes ir rezistencinius sąjūdžius – jungtis į VLIK’o vedamą „kovą už tautos išlaisvinimą iš sovietų vergijos bei atkūrimui nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės“⁵. Nors tuo metu buvo užmegzti ryšiai su opozicija pasiskelbusiais Lietuvos nepriklausomybės talka (LNT) ir lietuvių fronto bičiuliais (LFB), bet iškylant vis naujiems pastarųjų reikalavimams susitarti abiem pusėms nepavyko. Tačiau VLIK’as, siekdamas laisvinimo kovos visuotinumą, skelbė ir toliau galiosiančią nuostata, pagal kurią nedalyvaujančios grupės kviečiamos įsijungti arba sugrįžti. Grupių lyderiams galiojo VLIK’o pirmininko nuostata: „Kenčiančios lietuvių tautos laisvinimo darbas negali būti atidėliojamas nė vienos dienos nei bazuojamas vieno kito asmens vertinimu. Vienas žmogus – ne tauta.“⁶

Minėdamas penkiolikos metų gyvavimo sukaktį VLIK’as 1958 m. spalio 11–12 d. Niujorke susirinko į Pilnaties sesiją. Joje apžvelgti praeities darbai (kalbėjo VLIK’o pirmininkas A. Trimakas, Vykdomosios tarybos pirmininkas Jonas Glemža), nušviestas lietuvių delegacijos dalyvavimas Pavergtųjų Europos tautų asamblėjoje (PETA; pasisakė delegacijos pirmininkas Vaclovas Sidzikauskas), aptarti ryšiai su okupuota tauta (K. Škirpa). Šie išvardytieji pranešimai sudarė priimtos rezoliucijos, kurioje nubrėžtos laisvinimo veiklos gairės, pagrindą. Iškelti trys svarbiausi akcentai: visiškas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas, lietuvių gyvenamųjų žemių sujungimas, Lietuvos bylos kėlimas ir gynimas tarptautiniame forume. Efektyvesnės veiklos užtikrinimui buvo sumanyta steigti Tyrimo institutą, kuris perimtų gyvavusios Informacijos tarnybos funkcijas, būtent, turėtų tikslą „sistemiškai sekti, rinkti ir studijuoti Sovietų Sąjungos ir ypač dabartinės Lietuvos vidaus

¹ S. A. Bačkio laiškas A. Trimakui, 1957 09 06 // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 648, ap. 2, b. 37, l. 122–123.

² A. Trimako atsakymas S. A. Bačkiui, 1957 09 10 // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 37, l. 126.

³ A. Trimakas. Laisvinimo problemos // *Į Laisvę*, 1959, nr. 18, p. 26.

⁴ VLIK’o pirmininko apsilankymas Montevideo, 1957 09 28 // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 37, l. 87; A. Trimako vizitas Argentinoje, 1957 10 07 // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 37, l. 145.

⁵ VLIK’o sudarančių grupių pareiškimas, 1958 05 10, Niujorkas // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 311, l. 2; VLIK’o komisijos pranešimas // *Ten pat*, l. 25.

⁶ Jasaitis D. Dešimt metų be dr. Antano Trimako // *Aidai*, 1974, nr. 4, p. 120.

ūkinio, kultūrinio, politinio gyvenimo raidą¹. Gautieji duomenys turėjo pasitarnauti planuojant ir vykdant Lietuvos laisvinimo veiklą Vakaruose. Be to, rekomenduota suaktyvinti Vakarų radijo laidų lietuviškas transliacijas.

Trečiosios VLIK'o sesijos JAV dalyviai. Pirmoje eilėje iš kairės: H. Blazas, A. Devenienė, J. Matulionis, prof. J. Kaminskas, V. Sidzikauskas; antroje eilėje: P. Vainauskas, K. Bielinis, R. Skipitis, J. Mašalaitis, dr. J. Pajaujis, dr. M. Anyas, prof. J. Vitkus; trečioje eilėje stovi: J. Audėnas, J. Liūdžius, dr. M. Alseikaitė-Gimbutienė, A. Juknevičius, dr. A. Skėrys, S. Lūšys, P. Jočys, dr. J. Petronis; ketvirtoje eilėje: plk. K. Škirpa, M. Devenis, J. Pakalka, dr. A. Trimakas, dr. VI. Viliamas, red. J. Kardelis, L. Šimkus; paskutinėje eilėje: A. Kynastas, M. Brakas, L. Vasil, J. Stiklorius, P. Minkūnas, dr. D. Krivickas ir M. Gelžinis.

Lietuvių dienos, 1957 m. birželis. Vytauto Maželio nuotrauka

Pripažįstant, kad sovietinė okupacija Lietuvoje įsitvirtino ilgesniam laikui, tautiečiai „už geležinės uždangos“ skatinami išlaikyti „lietuvišką nusistatymą, nepalūžti fiziškai ir dvasiškai“, puoselėti tautinę kultūrą, Lietuvos istorinę praeitį, lietuvių kalbą, tautosaką, prisirišimą prie tėviškos, raginami priešintis rusinimui ir kitoms okupanto užmačioms. Susirūpinta sovietų valdomos Lietuvos jaunimo padėtimi, pasiūlant per lietuviškas jaunimo, studentų organizacijas susipažinti su Vakarų kultūra. Kaip minėta, baigiantis šeštajam dešimtmečiui tarptautinėje erdvėje vis labiau buvo linkstama į Rytų ir Vakarų

¹ Siekti visiško Lietuvos nepriklausomybės atstatymo // *Eltos informacijos*, 1958, nr. 22, p. 1–2.

bendradarbiavimą, o 1958 metais JAV ir SSRS pasirašius kultūrinių mainų sutartį atsirado galimybių tiesioginiams ryšiams su kraštu. Vertindamas tokią situaciją VLIK'o pirmininkas neprieštaravo, kad būtų užmezgami privatūs ryšiai su atvykusiais iš okupuotos Lietuvos, įteikiama jiems Vakaruose leistos literatūros, skatino surinktas žinias apie krašto padėtį pranešti organizacijai. Tačiau jis turėjo griežtą nusistatymą dėl oficialiųjų ryšių: „Tokių, kurie bendrautų su Sovietais, yra tik nereikšmingos išimtys. Mes nesame prieš santykius su pavergtaisiais mūsų broliais. Priešingai, juos reikia skatinti. Smerkėme betgi visą laiką ir laikome tautos laisvės reikalo išdavimu, jei kas bendrauja su Lietuvos pavergėjais ar jų agentais, nežiūrint, kur jie būtų – Lietuvoje ar laisvajame pasaulyje.“¹

Pakartotinai buvo akcentuota laisvinimo veiksmų konsolidavimo ir bendradarbiavimo būtinybė. Tuo pačiu išreikšta padėka ALT ir Pasaulio lietuvių bendruomenei (PLB) už finansinę paramą, o ji iš tiesų buvo pagrįsta – aukos išaugo nuo dešimt iki penkiasdešimt tūstančių dolerių per metus². Įtvirtinant Lietuvos rytinių ir vakarinių sienų pripažinimą tarptautiniu mastu VLIK'as užsibrėžė toliau rinkti ir skelbti su šia problema susijusią istorinę dokumentinę medžiagą.

Pirmininkas, gaivindamas kiek nuo gyvavimo Europoje laikotarpio pairčiusius ryšius su LDT, dabar tardavosi su ja dėl tarptautinės padėties vertinimo, tirdavo jos įtaką Lietuvos bylai, o tai pagelbėdavo realiau formuoti VLIK'o politinės darbuotės nuostatas. Pavyzdžiui, atsižvelgdamas į besiklostančią situaciją jis ryžtingai teigė, kad 1959 m. pabaigoje Paryžiuje didžiųjų valstybių pasitarime svarstomo nusiginklavimo klausimo „neįmanoma išspręsti neišsprendus Europos pavergtųjų tautų, valdomų komunistų, likimo“³. A. Trimakas aiškiai apibūdino VLIK'o ir LDT ryšių esmę: „Visa tai, kas atliktina Lietuvos valstybėje – tęstinumo pagrindų, yra mūsų diplomatų, kur jie veikia, reikalas. Kur jų nėra, tą spragą turi užpildyti VLIKas. Jis taipogi turi paremti visus diplomatų žygius, kad įrodytų, jog jie turi politinę atramą.“⁴

Toliau švelnėjantys Rytų ir Vakarų santykiai – rodėsi – paliko tyloje okupuotus kraštus. Todėl VLIK'as ragino laisvinimo veiksmus kelti Vakarų valstybėms sovietų pavergtų Europos kraštų laisvės bylą visada ir visur, „kur tik susirenka svarbesnės konferencijos ar tarptautiniai pasitarimai“⁵. Po ilgesnės pertraukos, mėginant tiesiogiai išsiaiškinti Amerikos politikos nuostatas okupuotos Lietuvos atžvilgiu, lankytasi oficialiajame Vašingtone. Ten 1960 m. balandžio 13 d. VLIK'o pirmininkas A. Trimakas, tarpininkaujant Lietuvos diplomatiniam atstovui Juozui Kajeckui, susitiko su JAV Valstybės departamento Rytų Europos skyriaus direktoriumi Haroldu Vedeleriu. Tada galutinai paaiškėjo, kad Vakarai yra ir toliau numatę plėtoti Rytų ir Vakarų santykius sprendžiant nusiginklavimo klausimą, skatinant kultūrinius mainus, prekybą ir turizmą. Taip pat oficialiai buvo priminta, kad „Chruščiovas pakartotinai yra kėlęs apsisprendimo teisės suteikimą Afrikos ir Azijos tautoms, vadinasi, pripažins tą teisę joms“. Todėl logiška „reikalauti tos teisės vykdymo Lietuvai ir kitiems pavergtiems Europos kraštams“⁶. Tų pačių metų lapkričio 12–13 d. Niujorke vykusiame VLIK'o metiniame seime ši idėja paskelbiama ir konstatuojama, kad „Sovietų Lietuvos pavergimas turi būti prilyginamas kolonialiniam pavergimui ir pasmerktas tarptautiniu lygiu“⁷.

Dabar tokia nuostata tampa pagrindu, kuriuo remiantis pradėta kelti Lietuvos laisvės byla ir tai jau vykdoma septintajame dešimtmetyje. Lietuvos laisvinimo sąjūdyje lyderystę išlaikydamas VLIK'as brėžė politinės veiklos ateities perspektyvą. 1960 metais VLIK'o pirmininkas A. Trimakas, pristatydamas lietuvių išeivijai organizacijos darbuotę, svarstė, kad „savų jėgų kovai laimėti nepakanka, tad reikia bendrauti su kitomis tautomis taip pat“. Tuo tikslu reikia suderinti savo reikalus ne tik su Baltijos tautomis, bet ir su „savo kaimynais, Europa“⁸.

¹ Tenka daugiau pasitikėti savo jėgomis. Pokalbis su A. Trimaku // *Eltos informacijos*, 1963 m. lapkričio 16 d., p. 531.

² JAV lietuvių aukos Lietuvos laisvinimo reikalams // *LCVA*, f. 658, ap. 1, b. 38, l. 122–123.

³ A. Trimako raštas J. Kajeckui, 1959 11 04 // *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 39, l. 188.

⁴ Jasaitis D. Dešimt metų be dr. Antano Trimako // *Aidai*, 1974, nr. 4, p. 120.

⁵ A. Trimako raštas J. Kajeckui, 1959 11 21 // *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 39, l. 191.

⁶ VLIK'as. Pro Memoria, 1960 05 05 // *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 61, l. 269.

⁷ A. Trimako laiškas B. K. Balučiui, 1960 11 01 // *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 61, l. 271.

⁸ Sakalas. Lietuva tautų bendruomenėje // *Draugas*, 1960 m. rugsėjo 8 d., p. 3.

„Sovietų kolonializmas prie Baltijos negali būti traktuojamas kaip normalus faktas“

Vakarų ir Rytų santykių švelnėjimas išeivijoje kėlė tam tikrą įtampą, nes Vakaruose ėmė reikštis samprotavimai, esą vertėtų pripažinti dabartinę sovietų priklausomybėje esančių šalių padėtį, vadinasi, tuo pačiu neremti jų laisvės bylos. VLIK'o pirmininkas apie tinkamos laisvinimo kovos būdų parinkimą yra dėstęs: „Technika, ne tikslas, gali būti keičiama pagal tai, kaip keičiasi pasaulio įvykiai ir tarptautinės politikos raida. Visi Vakarų politiniai vingiai neatleidžia mus nuo pareigos savo tautai padėti laisvę atgauti. Didžiausia kaltininkė kaip buvo, taip ir pasilieka Sovietų Sąjunga. Prieš Kremlių todėl ir turi būti nukreipti visi mūsų žygiai ir reikalavimai. Į laisvinimo žygius privalo įsijungti visa išeivija.“¹

Todėl į susikaupusią įtampą Lietuvos laisvinimo veiksniai atsakė nuostata stiprinti savo politinę veiklą. 1961 metais VLIK'as jau minėtoje Niujorko seimo sesijoje numatė tam tikrą tarptautinę strategiją, išskirdamas artimiausius uždavinius, apibrėžtus septyniais punktais: 1) intensyviai kovą su sovietų kolonializmu Lietuvoje; 2) atskleisti rusifikavimo puolimą ir skatinti lietuvių tautinę savigarbą; 3) reikalauti besąlygiškos laisvo apsisprendimo teisės Lietuvai; 4) jungtis į bendrus Vakarų žygius prieš sovietinį puolimą karinėje, politinėje, ūkinėje ir kultūrinėje srityse; 5) skatinti jaunuomenę politikos, tautų ir žmogaus teisių studijoms; 6) organizuoti tyrimų ir dokumentų centrus, kuriuose būtų rengiami informaciniai biuleteniai, radijo programos; 7) kelti Lietuvos laisvės klausimą užsienio spaudoje, radijo laidose, įvairiose organizacijose². Be to, Vakaruose Lietuvos laisvinimo sąjūdžiui ši Niujorko sesija tapo ženkliu nauju reiškiniu – į ją pirmą kartą savo atstovus atsiuntė ALT (delegavo dr. Pijų Grigaitį), PLB (dr. Juozą Sungailą) ir JAV lietuvių bendruomenė (inžinierių Valdą Adamkevičių-Adamkų – būsimąjį Lietuvos Respublikos prezidentą). Dar išskirtina ir tai, kad abu bendruomenininkai – tiek PLB, tiek ir JAV LB atstovai – savo pasisakymuose gynė nusistatymą, jog abi laisvojo pasaulio lietuvius jungiančios bendruomenės neturi apsiriboti vien kultūrine veikla, o „turi pridėti visas savo jėgas ir prie Lietuvos laisvinimo darbo – suvienyti visus lietuvius tautinio solidarumo dvasioje“. Todėl jų nuomone, tampa svarbu performuoti visų lietuvių gretas į vieningą frontą, o jo valdymo suaktyvinimui siūloma sudaryti vieningą išeivijos politinę vadovybę³. Tokie siūlymai VLIK'ą kreipė laisvinimui ieškoti naujų kelių. Tačiau nuomonė kurti naują laisvinimo organizaciją buvo atmesta. Pirmininkas tvirtai laikėsi pozicijos, kad VLIK'ą galima tik tobulinti, telkiant jame visas buvusias grupes bei papildant naujai susikūrusiais dariniais.

Ne tik bendruomenininkai, bet ir pats A. Trimakas regėjo didelę studijuojančio išeivijos jaunimo ir jau baigusiųjų aukštuosius mokslus perspektyvą veikti Lietuvos laisvinimo labui. Ta veikla, pasak VLIK'o pirmininko, – tai Lietuvos ir jos laisvės bylos propagavimas kolegijose bei universitetuose, iškreiptos informacijos apie Tėvynę ir jos siekius atitaisymas, Afrikos, Azijos ir Pietų Amerikos studentų informavimas apie lietuvių tautą, siekiant palankaus nusiteikimo laisvinimo reikalui ir galimam jo procesui Jungtinėse Tautose. Be to, išeivijos jaunimas ragintas pasisakyti radijo transliacijose į pavergtą kraštą ir kuo įtikinamiau paveikti bendraamžius Tėvynėje⁴. Taigi dabar VLIK'as svarbiu uždaviniu iškėlė naujosios kartos intelektualų įtraukimą į politinį, informacinį darbą, o A. Trimakas tuo išreiškė tvirtus ateities lūkesčius: „Noriu tikėti, kad lietuvių tremties – išeivijos jaunimas taps tuo cementu, kuris jungs visas išeivijos patriotines jėgas vieningam Lietuvos laisvinimo darbui.“⁵

Netrukus numatytieji uždaviniai virto konkrečiais darbais. Visų pirma čia paminėtina plečiama propagandinė veikla: buvo stiprinamas žinių apie Lietuvą tinklas, „Eltos informacijos“ plėtė savo geografiją pasaulyje. Šis VLIK'o globojamas Eltos biuletenis jau buvo leidžiamas ne tik pagrindinėmis užsienio kalbomis – vokiečių, anglų, italų, o nuo 1961 metų imta leisti prancūzų kalba, bet ir buvo pasiruošta leidimui ispanų kalba, o septintojo dešimtmečio

¹ Balkūnas J. In *memoriam. Dr. Antanas Trimakas // Tėvynės sargas*, 1969, nr. 1, p. 196.

² *Lietuvių tauta laukia ryžtingesnių žygių // Darbininkas*, 1961 m. gruodžio 1 d.; A. Trimako pranešimas, 1961 11 25, Niujorkas // LCVA, f. 658, ap. 1, b. 31, l. 18.

³ Labanauskaitė O. VLIK'o sesija ir laiko reikalavimai // *Draugas*, 1961 m. lapkričio 30 d., p. 1.

⁴ Trimakas A. Jaunųjų akademikų uždaviniai. Jų įsijungimas į kovą už Lietuvos laisvę // *Draugas*, 1963 m. birželio 19 d., p. 3.

⁵ Balkūnas J. In *memoriam. Dr. Antanas Trimakas // Tėvynės sargas*, 1969, nr. 1, p. 195.

antroje pusėje pasirodė dar ir arabų bei portugalų kalbomis. Rengiamas VLIK'o informacijos tarybos, šis periodinis leidinys turėjo didelio poveikio skleidžiant svetimtaučiams žinias apie laisvųjų lietuvių darbuotę Lietuvos laisvinimo sąjūdyje bei tautos padėtį okupuotoje Tėvynėje. Nagrinėjamu laikotarpiu taip pat įtvirtintas dar vienas VLIK'o globojamas informacinis žurnalas „Lituanus“, kuris buvo skirtas akademinėi jaunuomenei. Toliau tęsta jau tradicija virtusi atskirų lietuvių autorių knygų užsienio kalbomis leidyba. Pavyzdžiui, ispanų kalba parengtas Kristupo Čibiro veikalas apie sovietų kolonializmą Lietuvoje. Be to, palaikytas Lietuvos tyrimo instituto inicijuotas bibliografijos apie Lietuvos problemoms skirtus užsienio darbus rinkimas. Labai reikšmingu VLIK'o veiklos baru pasidarė lietuvių radijo laidų, skirtų už geležinės uždangos esančiai Lietuvai, iš Madrido (nuo 1954 metų vedėjas kun. Kazimieras Patalavičius), Vatikano (nuo 1940 metų) bei Romos (nuo 1952 metų vedėjas dr. Juozas Gailius) nuoseklus rėmimas, teikiant informaciją ir pasisakant patiems organizacijos lyderiams. Taipogi pabrėžtinas bendradarbiavimas su Laisvosios Europos radijo lenkų skyriumi. Pavergtai tautai radijo bangomis buvo skleidžiami ne tik kultūriniai, politiniai pranešimai, bet ir aiškinami sovietų politiniai manevrai Rytų Europoje, jų siekiai skverbtis į Azijos, Afrikos, Pietų Amerikos šalis. Tuo pačiu palaikyta Vakarų ideologinė kova su komunizmu.

Informaciją apie padėtį okupuotoje Lietuvoje VLIK'as siekė gauti iš pirmų lūpų – tiesiogiai, apklausinėdamas atvykstančiuosius iš Lietuvos, ypač tuo metu repatrijuojančius į Vakarų Vokietiją (VFR)¹. Anot A. Trimako, „Maskvos tarnai ir agentai stengiasi kiekviena proga suniektinti mūsų daromus žygius tautai laisvinti... Kiekvieną progą išnaudoja pulti vadinamais nacionalistiniams – buržuaziniams sluoksniams, veikiantiems užsienyje“², todėl laisvinimo veiklos propagavimo, paliudijant nekintamą tautos siekį, aktyvinimas tapo logišku VLIK'o atsaku sovietams.

Prie laisvinimo veiklos stiprinimo prisidėjo ir VLIK'o įsteigta vyriausybę egzilyje simbolizuojanti institucija – Vykdomoji Taryba (VT), kuri septintojo dešimtmečio pradžioje dar tebeveikė Europoje, arčiau okupuotos Tėvynės. Jos pirmininkas J. Glemža, apibendrindamas 1960–1961 metais atliktus darbus, įvardijo du svarbius dokumentus, adresuotus tarptautinėms institucijoms. Vienas jų skirtas susikūrusiai naujai tarptautinei institucijai – Europos Tarybai – priminė Lietuvos problemas, lietuvių tautos laisvės siekius ir ragino nepamiršti sovietų padarytų skriaudų. Kitas – Neprisijungusių prie blokų valstybių konferencijai, vykstančiai Jugoslavijos sotinėje Belgrade. Jis buvo įteiktas per Indijos delegaciją, pabrėžiant šios tautos didžiojo laisvės kovotojo Mahatma Gandžio (Mohandas Gandhi) simpatijas nepriklausomai Lietuvai.

1961 m. rugpjūčio 13 d., kuomet kilo Berlyno siena, VT taip pat pasiuntė laišką Vakarų Berlyno burmistrui Viliui Brantui (Willy Brandt). Jame buvo išreikštas pasitenkinimas tvirta jo laikysena, ginant ne tik senosios Vokietijos sostinės, bet ir tautų laisvės interesus. Ta proga VLIK'as paragino Vakarus neatsisakyti savų principų. „Nuo Vakarų laimėjimo /.../ daug priklausys pasaulio taika, o taip pat Rytų Europos ir Lietuvos laisvės ateitis. Berlynas šiandien yra laisvės simbolis ir Vakarams rezistencijos prieš komunizmą barometras.“³ Taigi A. Trimako vadovaujamas VLIK'as reagavo į netikėtai paaštrėjusius Rytų ir Vakarų santykius ir koregavo Lietuvos laisvinimo sampratą. Lietuvos laisvės bylos gynimas buvo suvokiamas ne tik kaip žygis prieš komunizmo plėtimą, bet drauge buvo pagalba Vakarams stabdant sovietinį veržimąsi į kitus žemynus ir naujus kraštus.

Esant permainingam Vakarų ir Rytų santykių metui, reikalavusiam naujų idėjų politinei darbuotei, VLIK'as pripažino, jog organizacija yra tobulinga, o jos veiklos bazė plėstina. Todėl laisvieji lietuviai buvo pakviesti toliau „veikti žodžiu, raštu ir asmeniškais santykiais gyvenamųjų kraštų vyriausybes, spaudą, parlamentarus ir mokslo žmones“. Šio sudėtingo meto tarptautinės padėties realybė rodė, kad nematyti ženklų, kurie leistų tarpvalstybiniu

¹ Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto suvažiavimas svarstė padėtį ir naujus sumanymus // *Eltos informacijos*, 1961 m. gruodžio 2 d., p. 571.

² Lietuvių tauta laukia ryžtingesnių žygių // *Darbininkas*, 1961 m. gruodžio 1 d., p. 3.

³ J. Glemžos pranešimas, 1961 11 25 // *LCVA, f. 658, ap. 1, b. 51, l. 28; VLIK'o prezidiumo raštas // Eltos informacijos*, 1962 m. rugpjūčio 18 d., p. 387–388.

lygiu iškelti Lietuvos laisvės sprendimo klausimą. VLIK'as nedviprasmiškai reagavo ir į sovietų siūlomus kultūrinius mainus. To metu išeivijoje kilusi diskusija dėl bendradarbiavimo su sovietų pavergto krašto institucijomis neaplenkė ir VLIK'o. Klausimas buvo apsvarstytas 1962 metais vykusioje seimo sesijoje ir nutarta, kad bet kokie ryšiai su okupuotos Lietuvos oficialiomis įstaigomis gali slopinti pavergtos tautos ryžtą siekti laisvės ir pakirsti išeivijos kovą už Tėvynės nepriklausomybę. Tokį tvirtą, vienareikšmiškai suformuluoto sprendimo priėmimą sąlygojo ir 1962 m. lapkričio 3 d. JAV Valstybės departamento pareiškimas: „Valstybės departamentas nepripažįsta Pabaltijo valstybių jėga į Sovietų Sąjungą inkorporacijos ir todėl negali remti kultūrinių mainų su sovietų okupuota Lietuva. Tolygiai nėra skatinamos amerikiečių kultūrinės grupės vykti į tą sritį.“¹

Vėliau prie bendradarbiavimo su okupuota Lietuva klausimo buvo grįžtama ne kartą. Šią problemą svarstė tiek VLIK'as, tiek kiti Lietuvos laisvinimo veiklos dalyviai. Be to, toliau rūpėjo laisvųjų lietuvių politinio konsolidavimo problema. Tuo tikslu visos lietuvių politinės grupės, dalyvaujančios Lietuvos laisvinimo procese, ragintos dėtis prie VLIK'o, sustiprinant pastarąjį ar net įkuriant Lietuvių vienybės sąjūdį². Tačiau bandymas suvienyti politines organizacijas su VLIK'o vėliava ir toliau vyko nesėkmingai. Tiek ALT, tiek PLB laikėsi savarankiškų organizacijų statuso ir atmetė jungimosi galimybes.

Vis dėlto tęsiantis tarptautinio klimato švelnėjimui VLIK'ą, o jo asmenyje pirmiausia pirmininką A. Trimaką, neramino Vakarų dėmesio laisvinimo veiklai silpnėjimas. 1963 m. kovo 2 d. vykstant išplėstiniam organizacijos posėdžiui konstatuota: „Mūsų viltys buvo dedamos į JAV valdžią, jog bus vedama akcija išvaduoti pavergtas tautas, kurios per silpnos tą pačios padaryti. Deja, šiandien atrodo, kad apsirakta – akcija ir vėl grąžinama patiems pavergtiesiems vaduotis. Interesas mums mažėja tiek čia Amerikoje, tiek Europoje.“³ Panašios nuotaikos fiksuojamos minint VLIK'o veiklos dvidešimtmetį, kai 1963 m. lapkričio 23–24 d. Niujorke vyko jubiliejinė seimo sesija. Ta proga LDT šefas Stasys Lozoraitis, vertindamas organizacijos nuopelnus laisvinimo veiklai, sveikinime rašė: „Sovietų pavergtųjų tautų laisvės problemos kėlimas yra būtina tos kovos priemonė. Mūsų didelis uždavinys tebėra šitą mintį skleisti Vakarų viešojoje nuomonėje ir tuo taip pat palaikyti gyvą Lietuvos nepriklausomybės atstatymo klausimą.“⁴ Atsižvelgiant į tarptautines sąlygas priimtoje VLIK'o Lietuvos laisvinimo programoje išskirtos dvi dalys. Pirmoji, pagrindinė, kurios nekintama esmė – Lietuvos nepriklausomybės atstatymas, reikalaujant „pasaulio sostinėse, Jungtinėse Tautose ir tarptautiniuose suvažiavimuose bei konferencijose, kad sovietai nedelsdami ir besąlyginiai pasitrauktų iš Lietuvos ir lietuvių tautai būtų grąžinta laisvo apsisprendimo teisė“. Antrojoje dalyje įrašyti parengiamieji veiksmai, kurie sudarytų „sąlygas tautai ištvirti ir laisvę atgauti“. Šios programos dalies veiksmai turėjo padėti sovietų valdomiems tėvynainiams „palaipsniui atsipalaiduoti nuo Maskvos ar jos sudaromų naujų sritinių federacijų kontrolės (tuo metu SSRS buvo vykdoma administracinio valdymo reforma – J. B.), kovoti su rusifikacija, kelti Lietuvos ir lietuvių vardą ir jų kūrybinį bei gamybinį pajėgumą ir atgauti panaikintąsias žmogaus teises ir laisves“. Pasisakant už ryšius su pavergto krašto tautiečiais buvo atmesta bet kokia galimybė bendrauti su atstovaujančiaisiais sovietams, bet pažymėta, kad būtina „nenuvertinti jų teigiamų atsiekimų“, tiksliai informuojant „apie tai, ko jų pavergėjai siekia“⁵. Keldamas Lietuvos laisvinimo darbo efektyvumą, VLIK'as numatė bendradarbiavimo su įvairiomis Rytų Europos tautų politinėmis organizacijomis Vakaruose stiprinimą, tolesnį JAV ir kitų Vakarų šalių politinių veiksmų panaudojimą laisvės bylos kėlimui. Vadovaudamasis mintimi, kad „Prancūzija ir Vokietija šiaip ar taip žymia dalimi lems Europos žemyno ateitį“ ir „nuo jų politikos sprendžiamu metu pareis ir Lietuvos nepriklausomybės atstatymas“, VLIK'as pažymėjo būtinumą į šias šalis kreipti veiklą. Be to, pasisakyta už informacijos apie Lietuvą Vakarų pasauliui suintensyvinimą, tuo užkertant kelią būti Lietuvos laisvės bylai išaldytai ilgiems metams⁶.

¹ Lietuvos laisvinimas – visų lietuvių pareiga ir reikalas // *Eltos informacijos*, 1962 m. spalio 13 d., p. 483;

² Andrius J. Naujų laisvės kovų kelių beiškant // *Lietuvių dienos*, 1964, nr. 1, p. 3.

³ Pro Memoria. J. Budrys (Gen. konsulas N.Y.), 1963 03 05 // LCVA, f. 658, ap. 1, b. 2, l. 115.

⁴ LDT šefo sveikinimas, 1963 11 16 // LCVA, f. 658, ap. 1, b. 51, l. 32.

⁵ VLIK'o pirmininkas Trimakas svarbiais Lietuvos reikalais // *Draugas*, 1963 m. lapkričio 27 d., p. 7.

⁶ Ten pat.

Todėl neatsitiktinai VLIK'as, keldamas Lietuvos laisvės bylos problemą, lygiagrečiai informacijos skleidimui radijo bangomis tęsė leidybinę veiklą. Septintojo dešimtmečio pradžioje buvo išleistos knygos. Vienos jų anglakalbiamis – Adolfo Šapokos „Vilnius in the Life of Lithuania“ (1962), Juozo Audėno „Twenty Years Struggle for Freedom of Lithuania“ (1963); kitos tautiečiams lietuvių kalba – „Rūda ir rauda. Sibire ištremtųjų lietuvių poetų poezijos rinktinė“ (1961). Taigi nepaisant sunkėjančių laisvinimo veiklos aplinkybių VLIK'as plėtė „išvystytą propagandos tinklą“ ir dėl to „Lietuvos byla [tapo] žinoma ir ginama“. Pastarasis darbas reikalavo ir nemažų finansinių išteklių – buvo išleista apie septyni šimtai tūkstančių dolerių¹.

VLIK'o pirmininkui rūpėjo lietuvių išeivijos politinės diferenciacijos problemos. Jis pripažino, kad „mažai tautai, o juo labiau jos išeivijai, sunku sudaryti stambesnius sambūrius“, todėl efektyvesniam veikimui siūlė giminingoms grupėms vienyti į blokus: krikščionių demokratų, tautininkų, liaudininkų, socialdemokratų ir pan. A. Trimakas vadovavosi mintimi, kad „tautos politinei diferenciacijai būdingos yra tos grupės, kurios atstovauja pagrindiniams tautos sluoksniams, kad ir likusiems krašte sovietinėje priespaudoje“².

Pradėdamas savo veiklos trečią dešimtmetį VLIK'as 1964 metais pertvarkė vidinę struktūrą. Nepavykus pasiekti vyriausybės egzilyje pripažinimo, buvo panaikinta Vykdomoji Taryba, vietoj prezidiumo įkurta valdyba, taip pat peržiūrėta visa veiklos taktika.

Vlik'o prezidiumo nariai Jonas Stiklorius, Antanas Trimakas ir Juozas Audėnas

¹ VLIK' o darbai // Draugas, 1964 m. spalio 10 d. (iškarpa) // LCVA, f. 658, ap. 1, b. 51, l. 102.; Tautos fondo valdytojo pranešimas, 1963 11 23 // LCVA, f. 658, ap. 1, b. 51, l. 84.

² Trimakas A. Mūsų politinė diferenciacija. Giminingos grupės turėtų ieškoti bendro kelio // Draugas, 1963 m. lapkričio 13 d., p. 3.

Pasiekimu laikytinas ir 1964 m. gegužės 22 d. data paženklintas įvykis, kai VLIK'ui pavyksta įveikti prieštaravimus su kitomis organizacijomis ir sutelkti jų pajėgas bendram veikimui, liudijančiam laisvinimo kovos visuotinumą. Taip į VLIK'o sudėtį sugrįžo ar įsijungė Lietuvių fronto bičiuliai, Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS), Lietuvos nepriklausomybės talka, o tam paliudyti buvo paskelbtas bendras atsišaukimas. Pats procesas prasidėjo dar 1963 m. birželio 22 d., kai Niujorke tarpininkaujant PLB įvyksta VLIK'o, LNT ir LFB susitikimas, kuriame sudaroma Birželio 22 komisija. Į ją įėjo įvardytų organizacijų atstovai: Juozas Audėnas, Martynas Brakas, Stasys Lukšys, Bronius Nemickas, Jonas Puzinas ir Vytautas Vaitiekūnas. Komisija, pradėjusi parengiamuosius susivienijimo darbus, po keturių bendrų posėdžių pasiekė sutarimą. Taigi galima teigti, kad A. Trimako pirmininkaujamu laikotarpiu VLIK'as atkūrė savo integralumą ir išsiplėtė iki penkiolikos

grupių: Atgimimo sąjūdis, Darbo federacija, Krikščionių darbininkų sąjunga, Krikščionių demokratų sąjunga, LLKS, LFB, Mažosios Lietuvos rezistencinis sąjūdis, Rezistencinė santarvė, Rytų Lietuvos rezistencinis sąjūdis, Socialdemokratų partija, Tautinis sąjūdis, Ūkininkų partija, Ūkininkų sąjunga, Valstiečių liaudininkų sąjunga ir Vienybės sąjūdis. Be to, laikydamas savo išskirtiniu uždaviniu nustatyti Lietuvos laisvinimo politikos gaires, VLIK'as numatė galimybę priimti į gretas LLK, o su PLB bendrauti per pastarosios akredituotą ryšininką¹.

Organizacija, įvardijusi save kaip „laisvės kovos vieninga vadovybė laisvajame pasaulyje“ ir prisiėmusi atstovavimą pavergtai lietuvių tautai, toliau laikė svarbiu dalyku „ginti jos teises tarptautinėse ir atskirų valstybių įstaigose“, kovojant „už pavergtojo lietuvių pagrindines žmogiškąsias teises: už religijos ir auklėjimo laisvę, už mokyklos ir mokslo laisvę, už kūrybos ir darbo laisvę, už keliavimo ir gyvenamosios vietos pasirinkimo laisvę, už visas kitas, Visuotinės Žmogaus Teisių Deklaracijos paskelbtas asmens laisvės“. Taip pat išryškinta Lietuvos laisvės bylai palankios viešosios opinijos formavimo, informacijos į pavergtą kraštą ir apie jį skleidimo svarba. Įgyvendinant šiuos sumanymus planuota laisvinimo veiklą organizuoti drauge su latviais ir estais².

„Jungtinės Tautos neatlieka savo pareigų“

VLIK'as laikėsi tokios pozicijos, kad Europa laisva taps tada, kai lietuvių tauta, drauge ir kitos Rytų Baltijos tautos, laimės savo nepriklausomybę. A. Trimako nuomone, Lietuvos laisvės bylos gynimo pagrindą turėjo užtikrinti laikymasis Vakarų duotų įsipareigojimų, užfiksuotų visame tarptautinių aktų pluošte: Atlanto chartijoje, Laisvės deklaracijoje (priimta 1942 m. sausio 1 d.), Jungtinių Tautų Chartijoje, Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje. Išvardytieji dokumentai sovietams kėlė du reikalavimus: karinių dalinių iš okupuoto krašto išvedimo ir leidimo lietuvių tautai laisvai pareikšti valią dėl santvarkos. Tuo pačiu JT raginamos į darbotvarkę įtraukti sovietų užimtų Europos šalių, tarp jų Lietuvos, apsisprendimo teisės klausimą. Visa tai padėtų paspartinti Antrojo pasaulinio karo padarinių likvidavimą ir suaktyvinti visuotinį judėjimą prieš sovietų kolonializmą. Tokie veiksmai atitiktų ir JT deklaracijos dėl nepriklausomybės suteikimo kolonijoms reikalavimus. Išdėstytomis mintimis, kurios buvo ypač reikšmingos Lietuvos laisvės bylai, buvo grindžiama 1961 metų VLIK'o kreipimosi telegrama, adresuota JAV prezidentui Džonui Kenedžiui (John F. Kennedy), Didžiosios Britanijos premjerui Haroldui Makmilanui (Harold Macmillan), Vokietijos Federacinės Respublikos kancleriui Konradui Adenaueriui (Konrad Adenauer) ir prezidentui Hainrichui Liubkei (Heinrich Lübke), Prancūzijos prezidentui Šarliui de Goliui (Charles de Gaulle)³. Be to, dokumente deramai pažymėta, jog pastarąjį metų sovietai išgyvena savo ūkinės sistemos krizę, o tai Vakarai turėtų atitinkamai išnaudoti. Susieti Lietuvos ir kitų Rytų Europos šalių laisvinimą su kolonializmo egzistavimu ir būtinu jo panaikinimu buvo bandyta ir vėliau, pavyzdžiui, 1963 m. gegužės 24 d., kai A. Trimakas lankėsi Valstybės departamente Vašingtone. Tada jis išreiškė viltį, kad „JAV kaip didžioji pasaulinė jėga su pavergtosios Lietuvos ir bendrai, pavergtosios Europos dalies klausimais plačiau supažindintų ir kitų kraštų diplomatijas, kurioms šie klausimai yra tolimesni“ ir, keliant sovietų kolonializmo klausimą Jungtinėse Tautose, būtų prisidedama prie nelaisvų tautų, įskaitant ir lietuvių, išlaisvinimo⁴.

Septintojo dešimtmečio pradžioje formavosi vaizdas, kad JAV daugiau dėmesio skiria kitų pasaulio žemynų problemoms ir pamiršta Rytų Europos tautų likimą. Antra vertus, JAV prezidentas Dž. Kenedis Jungtinėse Tautose tuo metu buvo pabrėžęs: „Niekam nepasitarnausime nepareiškę, kad mūsų (JAV ir Sovietų Sąjungos) nesutarimai yra ryškūs. Pagrindinis skirtumas yra tas, kad Amerikos žmonės tebetiki į tautų laisvą apsisprendimą.“ Toliau JAV prezidentas pridūrė, kad tas skirtumas „apriboja susitarimo galimumus ir verčia

¹ VLIK'o apsiųngimo protokolas, 1964 05 22 // LCVA, f. 658, ap. 1, b. 2, l. 173; Stravinskas P. VLIK'o klausimas. Grupių susitarimas // Naujienos, 1964 11 18 (iškarpa) // LCVA, f. 658, ap. 1, b. 51, l. 103.

² VLIK'o žodis // Į laisvę, 1964, nr. 36, p. 18–19; J. Audėno pranešimas, 1964 11 28 // LCVA, f. 658, ap. 1, b. 51, l. 116; Supreme Committee for Liberation of Lithuania. New York, 1966(?) (lankstinukas) // LCVA, f. 658, ap. 1, b. 52, l. 2.

³ Trimakas A. Vakarai turėtų ateiti į pagalbą lietuvių tautai // Eltos informacijos, 1961 m. gegužės 27 d., p. 238.

⁴ Vlik'o pirmininkas lankėsi Valstybės departamente // Darbininkas, 1963 m. birželio 4 d., p. 1.

budėti“. Be to, „Rytų, lygiai kaip ir Vakarų, Europoje, Pietų ir Šiaurės Afrikoje, visur tautos turi būti laisvos, pasirinkti savo ateitį be diskriminacijos ar diktatų ir be prievartos ar subversijos“¹. Todėl JAV prezidento pareikšta aiški nuostata laisvės reikalu skatino VLIK'ą dėti pastangas, kad Lietuvos laisvės reikalas būtų keliamas Jungtinėse Tautose, tikintis JAV praktinės politikos paramos.

Kaip žinia, 1945 metais, kai pasaulis dar tebekraujavo nuo Antrojo pasaulinio karo žaizdų ir išgyveno pirmųjų atominių bombų nežmoniškų padarinius, buvo kuriamas Jungtinių Tautų Chartijos projektas. Tų pasibaisėtinų įvykių akivaizdoje pasaulio šalių atstovai rinkosi į San Franciską steigti Jungtinių Tautų. Visų jų siekis buvo vieningas – užkirsti kelią naujų karų kilimui, užtikrinti atskiroms valstybėms ir jų tautoms saugumą ir tuo įgyvendinti taiką visame pasaulyje. Suvokiant, kad tautų saugumas ir teisės bei taika neįmanomos negarantavus joms laisvės ir neliečiamumo, buvo suformuluota ir 1945 m. spalio 24 d. įsigaliojo Jungtinių Tautų Chartija. Jos pirmojo straipsnio pirmasis punktas skelbia: „Palaikyti tarptautinę taiką bei saugumą ir imtis veiksmingų kolektyvinių priemonių, siekiant užkirsti kelią grėsmei taikai ir ją pašalinti, sustabdyti agresijos veiksmus arba kitus taikos pažeidimus bei taikiomis priemonėmis, remiantis teisingumo ir tarptautinės teisės principais, sureguliuoti arba išspręsti tarptautinius ginčus arba situacijas, dėl kurių gali būti pažeista taika.“²

Taip aiškiai apibūdinta šios tarptautinės institucijos pagrindinė priedermė įkvėpė ir Lietuvos laisvinimo veiksmus viltingai belstis į JT autoritetus. Buvo vadovaujamasi teisinga logika, kad Jungtinių Tautų Chartijos straipsniuose fiksuojamos nuostatos yra privalomos visiems šitos tarptautinės organizacijos nariams, taigi ir Sovietų Sąjungai.

Nusivylimą Jungtinėmis Tautomis ir Maskvos Kremliaus elgesiu buvo pareiškęs ir šeštojo dešimtmečio viduryje ankstesnis VLIK'o pirmininkas prelatas Mykolas Krupavičius. Dabartinis pirmininkas A. Trimakas, remdamasis Chartijos skelbiamais straipsniais ir jų nepaisymu iš SSRS pusės, šitą nusivylimą juridiskai pagrindė ir susiklosčiusią padėtį įvardijo kliūtimi Lietuvos laisvės atgavimui. Jis pažymėjo, kad sovietai „okupuodami Lietuvą ir kitus kraštus /.../ sugriovė taiką ilgiem laikam ir niekas jos neatstatys, kol pa-neigtos mūsų tautos teisės nebus restauruotos“³. Toliau A. Trimakas, konstatuodamas, kad SSRS yra pamynusi bendruosius taikaus tautų bendradarbiavimo principus, remiasi JT Chartijos jau minėto straipsnio antruoju punktu: „Plėtoti draugiškus tautų santykius, grindžiamus tautų lygiateisiškumo ir laisvo apsisprendimo principu, taip pat imtis kitų reikiamų priemonių visuotinei taikai stiprinti.“⁴ Priešingu atveju, pasak VLIK'o pirmininko, „jei Sovietai paisytų šių esminių nuostatų, jie turėtų tuojau iš Lietuvos pasitraukti ir leisti lietuvių tautai pačiai laisvų rinkimų keliu pasisakyti, kokios santvarkos, valdžios ir ūkinės bei socialinės sistemos ji pageidauja“⁵.

Lietuvos laisvės bylos reikalu vien VLIK'as buvo pateikęs per dešimtį memorandumų ar kreipimusių į JT, tačiau ši tarptautinė institucija į prašymus nereagavusi. Tokią JT negatyvią poziciją dėl Rytų Europos tautų išsilaisvinimo iš komunistų priespaudos patvirtina A. Trimako pateiktas Vengrijos pavyzdys. Kai po 1956 metų antikomunistinio sukilimo Jungtinėse Tautose buvo keltas Vengrijos klausimas dėl komunistinės valdžios atstovavimo tautai teisėtumo, šis svarstymas 1963 metais baigėsi tuo, kad raudonųjų atstovai tapo pripažinti šioje tarptautinėje institucijoje. Netgi pasaulyje įsisiūbavęs kolonijų išsilaisvinimo iš metropolijų procesas neteikė vilčių Lietuvos laisvės bylos laimėjimui. Kaip pastebėjo A. Trimakas, „Jungtinės Tautos nieko nedaro, kad Rytų Europos Tautos atgautų savo laisvę ir nusikratytų bedieviškojo komunizmo“. Nors su septintojo dešimtmečio pradžia, nuo 1962 metų, JT veikė Specialusis dekolonizavimo komitetas arba tiesiog 24 narių komitetas, tačiau jo veikla buvo nukreipta į Afrikos ir Azijos tautas. Kai į JT buvo nusiųstas kreipimasis dėl sovietinio kolonializmo Baltijos kraštuose, iš ten sulaukta atsakymo, esą

¹ VLIK'o pirmininkas Trimakas svarbiais Lietuvos reikalais // *Draugas*, 1963 m. lapkričio 27 d., p. 7.

² Jungtinių Tautų Chartija. I skyrius. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.160266?jfwid=q86m1vqoi>.

³ Trimakas A. Jungtinės Tautos neatlieka savo pareigų // *Laiškai lietuviams*, 1964, nr. 4, p. 120.

⁴ Jungtinių Tautų Chartija. I skyrius. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.160266?jfwid=q86m1vqoi>.

⁵ Trimakas A. Jungtinės Tautos neatlieka savo pareigų // *Laiškai lietuviams*, 1964, nr. 4, p. 120.

į komiteto „kompetenciją įeina tikrai užeuropiniai kraštai“. Toliau dar paaiškinta, jog „kai bus išlaisvinti visi kitų žemynų kraštai, tada, jei J. T. Saugumo Taryba paves“, specialusis komitetas galėsias „patyrinti ir kolonializmą Europoje“. Tačiau vilties ir tokiam atvejui nelieta – A. Trimakas realiai teigia, kad SSRS, turinti Saugumo Taryboje veto teisę, nepritars tokiam komiteto tyrimui¹.

Žvelgiant į perspektyvą, „Lietuva ir kitos pavergtosios Europos tautos tuo būdu neturi vilčių, kad šiose sąlygose jų laisvės byla būtų netolimoje ateityje Jungtinių Tautų sprendžiama“. Be to, padėtį komplikuoja ir tas faktas, kad tuo metu (septintojo dešimtmečio pradžioje) JT daugumą sudarė naujosios Afrikos ir Azijos valstybės (58 iš 113) ir joms buvo aktualios savos problemos. („Joms trūksta jėgų, šviesuomenės, kapitalo ir išmonės.“) Ir dar viena įžvalga: „Europa /.../ nesinaudoja tuose kraštuose ypatingu prestižu, nei simpatijomis.“² Prie negatyvaus požiūrio į JT elgseną prisideda ir silpnoji Chartijos vieta – veto teisė, kurią turi penkios didžiosios valstybės organizacijos kūrėjos ir jos tai išnaudoja saviems interesams. Antra vertus, tai ne pačios institucijos kaltė, o jos kūrėjų valstybių nesilaikymas Chartijos įsipareigojimų. VLIK'o pirmininkas, vertindamas susiklosčiusią situaciją, padaro vienareikšmišką išvadą: „Kol taip bus, pavergtosios tautos negali Jungtinėmis Tautomis pasitikėti nei sulaukti jų paramos savo kovoje už laisvę, už teises ir už pagarbos žmogui įgyvendinimą.“³ Taip plevenusi idėja kelti Lietuvos laisvės bylą Jungtinėse Tautose išblėsta ir tenka ieškoti naujų kelių, kurie tarnautų Tėvynės laisvinimo reikalui tarptautinėje plotmėje.

Tačiau šie įžvalgūs samprotavimai, išreiškiantys Lietuvos laisvės bylos kėlimo JT aiškius trukdžius, tapo A. Trimako paskutiniais žodžiais jo žemiškoje kelionėje. Staigi sumanaus VLIK'o pirmininko, kuris pasižymėjo tiek kaip teoretikas, tiek kaip ir praktikas, mirtis buvo didelis praradimas visam Lietuvos laisvinimo sąjūdžiui Vakaruose. Amžininkų prisiminimuose pabrėžiamas A. Trimako tvirtumas savo principuose, kurių bene svarbiausias buvo demokratiško VLIK'o puoselėjimas. Jo *credo* buvo: *In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus Caritas* (Būtinuose reikaluose – vienybė, abejotinuose – laisvė, visuose reikaluose – meilė)⁴.

Vertindamas VLIK'o nuveiktus Lietuvos laisvinimo darbus per jo gyvavimo dvidešimtmetį, A. Trimakas pasidžiaugė: „Išlaikėme Lietuvos bylą gyvą, nepaisant šaltojo karo „atlydžio“ ir tylos grėsmės. Mūsų laisvės byla, ar kam tai patinka ar ne, šiandien žinoma nuo New Yorko ligi Buenos Aires, Taipei, New Delhi, Beirutho, Johanesburgo, Romos, Paryžiaus, Londono ir Bonos. Išskyrus Maskvą, niekas, niekur nepasisakė prieš reikalą grąžinti Lietuvai jos teises į laisvą apsisprendimą ir nepriklausomybės atstatymą. Tuo pat metu sustiprinome tautos laisvės viltis ir jos tikėjimą, kad vergija amžių netvers.“⁵

¹ Ten pat, p. 121–122.

² Ten pat.

³ Ten pat, p. 122.

⁴ Balkūnas J. In memoriam. Dr. Antanas Trimakas // Tėvynės sargas, 1969, nr. 1, p. 191.

⁵ Tenka daugiau pasitikėti savo jėgomis. Pokalbis su A. Trimaku // Eltos informacijos, 1963 m. lapkričio 16 d., p. 530.

PRISTATYMAI

PIRMAS GILUS ŽVILGSNIS Į PULKININKĄ KAZĮ ŠKIRPĄ

**SIMONAS JAZAVITA. „KOVOK!“ KAZYS ŠKIRPA IR LIETUVOS
LIKIMAS ANTRAJAME PASAULINIAME KARE. VILNIUS, MOKSLO IR
ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYBOS CENTRAS, 2022**

Pirmasis atkurtos Lietuvos kariuomenės savanoris, Steigiamojo Seimo narys, pulkininkas ir diplomatas, Birželio sukilimo pagrindinis organizatorius Kazys Škirpa (1895–1979), nors netapęs laisvės kankiniu ir gyvenimą baigęs išeivijoje, buvo ir šiandien mūsų turėtų būti prisimenamas kaip vienas labiausiai Lietuvos laisvės reikalui atsidavusių asmenų. Garsas apie jį visuomenėje pastarąjį dešimtmetį augo paradoksaliu būdu – plintant kaltinimams dėl tariamo dalyvavimo Holokauste ir antisemitizmo kurstymo.

Atkūrus nepriklausomybę K. Škirpa istorikams nebuvo įdomus. Tik 2020 metais Lietuvoje išleistas paties diplomato fundamentalus veikalas „Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti“. Tais pačiais metais apginta pirmoji K. Škirpos asmeniui skirta istoriko Simono Jazavitos disertacija, kurioje tiriama jo geopolitinė koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1938–1945 metais. Būtent šios studijos pagrindu išleista ir pirmoji Škirpos geopolitinę mintį analizuojanti knyga.

Šios knygos pasirodymas – reikšmingas įvykis. Daugybę pirminių šaltinių ir platų geopolitinį kontekstą išanalizavęs autorius atskleidžia ne tik K. Škirpos asmenybės ir mąstymo ypatumus, bet ir leidžia naujai pažvelgti į įvairius Antrojo pasaulinio karo įvykius. Jų epicentre, Berlyne, – pareigas einantis, daug galių neturintis, tačiau visais būdais Lietuvos valstybę išsaugoti mėginantis K. Škirpa. S. Jazavita skaitytojams atskleidžia K. Škirpos mąstymą, jo veiksmų logiką, lėmusią ir šiandien diskusijas keliančius pasirinkimus. K. Škirpa atsiskleidžia kaip savo pareigoms atsidavęs, nepaprastai darbštus, gabus, vertingus ryšius mezgantis diplomatas, nebijojęs formuoti savo įvykių vertinimo ir įgyvendinti juo grįstą politinę viziją. Daugiau SSRS nei Vokietija pasitikėti linkusiems Lietuvos vadovams jis buvęs tikras galvos skausmas.

Iš analizės akivaizdu, kad Kazys Škirpa yra tarptautinių santykių realistas, nepasiduoantis iliuzijoms apie „vertybinę užsienio politiką“ ir suprantantis, kad valstybių santykiuose nėra nei draugų, nei priešų, tik interesai. Tuo jis esmingai skiriasi nuo daugelio neutralumo politika tikėjusių amžininkų Lietuvoje. Pavyzdžiui, K. Škirpa ragino naudotis proga ir atsiimti Vilnių, tuo pačiu stiprinant santykius su to norėjusia Vokietija. A. Smetonai po moralumo skraiste dangstant neryžtingumą ir norą spręsti Lietuvos problemas kitų rankomis, K. Škirpa savąja vizija Lenkijos, Vokietijos ir SSRS atžvilgiu tikėjo taip tvirtai, jog net prašėsi atleidžiamas dėl nesuderinamų politinių pozicijų. Taip neatsitiko.

Istorija parodė, kad Kazys Škirpa daug kur klydo vertindamas kitų šalių tikslus, dėjo neretai tuščias viltis į galimus santykius. Nepriklausomai nuo jokių trumpalaikių sąjungų, nacistinė Vokietija numatė Lietuvos valstybės sunaikinimą ir tautos pavergimą. Tačiau Škirpa buvo teisus principų lygmeniu – valstybių santykius valdo šaltas realizmas, interesų skaičiavimas. Turėdamas labai prastas kortas, K. Škirpa su bendražygiais padarė viską, ką galėjo, kad Lietuva turėtų nepriklausomybės šansą. To užteko tautos garbei apginti, bet ne valstybingumui atkurti.

Knygoje autorius siekia suprasti K. Škirpą ir paaiškinti jį skaitytojui. Tai jūsų laiko ir dėmesio vertos pastangos.